

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Arap Camii

veya

Galata Saint Paul Kilisesi

P. Benedetto Palazzo O. P.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantev.org>
"Camii'den Kilise'ye mi Kilise'den Camii'ye mi?"

**ARAP CAMİİ
VEYA
GALATA SAINT-PAUL KİLİSESİ**

P. BENEDETTO PALAZZO O. P.

**Galatasaray Lisesi Muallimi
E. MAMBOURY'nin önsözü ile**

Plan ve resimler MISN tarafından hazırlanmıştır.

MCMXLVI

BİLGE KARINCA

ARAP CAMİİ
VEYA
GALATA SAINT-PAUL KİLİSESİ

P. BENEDETTO PALAZZO O. P.

Galatasaray Lisesi Muallimi
E. MAMBOURY'nin önsözü ile

Plan ve resimler MISN tarafından hazırlanmıştır.

MCMXLVI

BİLGE KARINCA

Ankara Caddesi Cağaloğlu Yokuşu Evren Çarşısı No. 17/6

Cağaloğlu/ İSTANBUL

Tel.: (0) 212 522 42 49

www.bilgekarincayayinlari.com

editor@bilgekarincayayinlari.com

Arap Camii
P. Benedetto Palazzo O. P.

ISBN: 978-605-5642-60-0
Yayın No. 300

1. Baskı: İstanbul, Ocak 2014

Yayın Yönetmeni: Lâtif Uğurdıkan
Yayın Koordinatörü: Murat Kaynak
Fransızcadan Çeviren: İ. Burhan Yentürk
Editör: Dr. Alberto Fabio Ambrosio
Redaksiyon: Kemal Kırar

İç Tasarım: Sevda Uğurdıkan
Kapak İllüstrasyon ve Tasarım: A. Ali Aksan

Baskı ve Cilt: Kaplan Ofset, Tel.: (0) 212 576 31 27
Sertifika No. 18189

Orijinal Adı: L'Arap Djami ou Eglise-Saint-Paul A Galata

© Bu eserin tüm yayın hakları Bilge Karınca Yayınları'na aittir. Yayıncıdan yazılı izin alınmadan bu kitap sesli, görüntülü, çizim, internet, sanal ortam vb. yollarla kısımları ya da tamamen çoğaltılamaz, kullanılamaz.

Bilge Karınca Yayınları

Ankara Caddesi, Cağaloğlu Yokuşu
Evren Çarşısı No. 17/6
Cağaloğlu/ İSTANBUL
Tel.: (0) 212 522 42 49
www.bilgekarincayayinlari.com
editor@bilgekarincayayinlari.com

Bay Olinto Valenti'ye ithaf olunur...

İÇİNDEKİLER

ONAY.....	13
ÖNSÖZ	15
Çevirmenin Önsözü.....	19
GİRİŞ	21
Bölüm I- BİNA	25
Bölüm II- MÜSLÜMANLARIN İNANIŞI	37
1-Müslüman İnanışlarının Tanıtımı	37
2-İstanbul-İlk İki Arap Kuşatması	44
3-Müslüman İnanışlarının Kritik Analizi.....	50
4-Fetihten Önce İstanbul Camileri ve Yerleri	56
Bölüm III- BİZANS İDDİALARI	63
Farklı Şeyler	63
Saray Neredeyse Kilise de Oradadır	64
Denys'in Anlattıkları.....	67
Photine ve Phosphora	67
Syke-Justinienne-Galata.....	68
Galata Kulesi ve Yahudi Mahallesi	69
Pera.....	70
Kuleyi Dikiverdiler!	71
Pencereler ve Apsis	74

Freskler ve Devşirme Malzeme.....	74
Gotik Tarzdaki Bir Yapı Bizans’a Atfedilemez!	75
Bölüm IV-ARAP CAMİİ’NİN GERÇEK KÖKENLERİ	77
1. Arap Camii. Sainte İrene’ye Adanmış Eski Bir Grek Kilisesinin Yerindedir	77
2. Arap Camii’nin İnşa Tarihi XIV. Yüzyılan İlk Yıllarından Eski Değildir	84
3. Arap Camii Binası Dominikenler Tarafından İnşa Edildi	90
Bölüm V- SAINT PAUL DOMİNİKEN MANASTIRI’NIN TARİHÇESİ ÜZERİNE	97
1-Saint Paul Manastırı’yla İlgili Tanıklıklar.	98
2-Saint Paul Kilisesi’nin Ünlü Din Adamları	104
SONUÇ	117
Alfabetik Dizin	119
Çizim ve Fotoğraflar	125

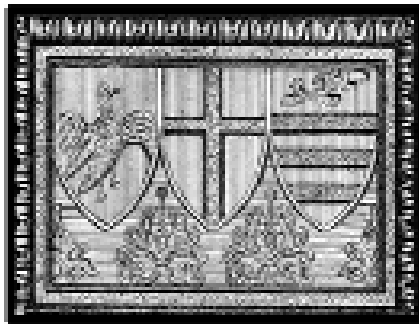
P. BENEDETTO PALAZZO O. P.

L'ARAP DJAMI

ou

EGLISE SAINT - PAUL

A GALATA

HACHETTE

ISTANBUL

Heliopolis Başpiskoposu ve Papalık İstanbul Temsilciliği Yöneticisi, Exselansları Mgr. Alcide J. Marina tarafından,

ONAY

İstanbul, 10 Ağustos 1945

Çok Saygıdeğer Pederim,

El yazısı çalışmanızı büyük ilgiyle okudum ve ilk “Imprimatur” (yayımlanabilir) onayımı bir Dominiken din adamına vermekten dolayı mutluyum. Böylece, eserinizi yayımlamaya yetkilendirilmiş bulunmaktasınız.

Eserin a) Müslüman İnanışı b) Bizans iddiaları c) Tarihsel tez şeklindeki sıralanışı, bana da en mantıklısı ve en inandırıcısı gibi geldi.

Eserinizin baskısının da mükemmel olması dileğimi belirtmek isterim: baskı karakterleri, sunum, resimlendirme vs. Sizden katkılarını esirgemeyen ve bunun için tüm kalbimle kutsadığım cömert destekleyicileriniz için de mümkün olduğunca mükemmel bir sunuşun avantajları ortadadır.

Nihayet, eserinizin sonunda belirttiğiniz arzunuzu, ne derecede bir içtenlikle benimsediğimin tahminini, din adamı hassasiyetinize bırakıyorum.

Galata Dominiken Cemaati, şimdi ve gelecekte kutsal eserlerle kendini ortaya koysun ve daha engin bilimsel eserlerle kendini dostlarına tanıtsın.

A. MARINA D. A.

ÖNSÖZ

Aşağıda, birkaç satırla sizlere tanıtma şerefine nail olduğum P.¹ Benedetto Palazzo O. P.'nin² bu çalışması, yazarın on senedir üzerinde çalıştığı ve *I Frati Predicatori a Constantinopoli* adlı, çok daha geniş ve önemli bir eserin bir bölümüdür.

İstanbul araştırmacıları tarafından yakından tanınan Peder Benedetto Palazzo, 1943 yılında, P. A. Raineri O. P. ile birlikte, kutanmasının yüzüncü yılı onuruna, Yakındoğu tarihçilerinin dikkatini çeken 73 sayfalık *La chiesa di S. Pietro in Galata* (Galata Saint Pierre Kilisesi) çalışmasını yayımlamıştı.

Edebi, felsefi ve dini çalışmaları, Chieri³ Dominikenlerin “Studium Generale”sinde yer alan Peder B. Palazzo, 1922 ila 1925 tarihleri arasında kendini Latince eğitime ve yönetimini de üstlendiği bu şehrin Dominiken Cemaatinin Grek ve roma dönemlerini içeren dini eğitim tarihini araştırmaya adanmıştı. Özel bağışlarıyla üstlerinin dikkatini çeken Palazzo, 1925 yılında Türkiye’de görevlendirildi ve sırasıyla 1926-1929 yılları arasında Yedikule, 1929-1933 arasında Bakırköy ve nihayet 1933 yılından sonra Galata Saint Pierre Kilisesi’nin papazı oldu. 1938 yılından 1945 yılına kadar da İstanbul Dominiken Cemaati’nin Başrahiyidi.

Yakındoğu Dominiken tarihi, genç din adamının hemen dikkatini çekti ve coşkulu bir üyesi haline geldiği Manastır’ın tarihini daha iyi öğrenebilmek için Saint Pierre Kilisesi arşivlerini karıştırmaya koyuldu. İstanbul Dominiken Cemaati’yle ilgili tüm ha-

1. Peder.

2. ORDO PRAEDICATORUM (Vaizlerin Tarikatı) Dominiken Rahibi.

3. İtalya, Torino civarında bir kasaba.

tıratları okudu; eski hikâye kitaplarını karıştırdı, Cemaat'ın varlığı ile ilgili eski harita ve tüm belgeleri inceledi. Ancak, bilindiği gibi, Saint Pierre arşivleri XVII. yüzyıl başlarından gerilere gitmez ve bu tarihten öncesi için, Kilise'nin tarihi konusunda engin bir bilgi kaynağı olsa da, daha eski dönemler için kullanılabilecek geçerli bilgiler vermekten uzak kalır.

Bu arşivlerde eskilere ait inanışları anlatan belgeler bulunmaktadır; ancak bunlara çok fazla tarihi değer atfedilmemelidir. Dolayısıyla, araştırmayı başka yerlerde yürütmek gerekmiştir. İşte bu titiz kütüphane çalışması sırasında P. B. Palazzo, büyük keyifle İstanbul Dominiken Cemaati'nin gerçek kökenlerini ve varlığının ilk yıllarında karşılaştığı sıkıntıları öğrenmiştir.

İstifade ettiği kaynaklar küçümsenmemelidir: Sırasıyla Peder Quetif ve Peder O. P. Echard'ın *Scriptores Ordinis Fratrum Praedicatorum* (Paris 1729 2 cilt) ve *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica* (Roma 1896) adlı kitaplarını; M. A. Bélin'in *l'histoire de la Latinité a Constantinople* (İstanbul'un Latin dönemi tarihi) (Paris 1894) adlı eserini; P. Mortrier'nin *l'histoire des Maîtres Généraux de l'Ordre des Freres Prêcheurs* (Dominiken Tarikatı Başrahiplerinin Tarihi) (8 Cilt Paris 1903) adlı çalışmasını; M. Dallegio'nun Echos d'Orient gazetesinde yayımlanan makalelerini ve özellikle gerek Echos d'Orient gazetesinde gerekse Archivum Ordinis Fratrum Praedicatorum dergisinde yayımlanan P. Loenertz O. P.'nin önemli incelemelerini okumuş ve notlar almıştır.

Nihayet, son olarak adı geçen Peder'in *La Société des Freres Pérégrinants* (Gezgin Rahipler Topluluğu) (Roma 1937) adlı eserinden faydalanmıştır. Böylesine geniş bir araştırmadan sonra, P. B. Palazzo da derhal, Bizans'taki ilk Dominiken Manastırı (1228-1261) ve Galata Saint Paul Kilisesi (1307-1475) hakkındaki ilk tarihi denemelerini yayımlamıştır.

Palazzo'nun, İtalya'ya gerçekleştirdiği bir seyahat sırasında, 1913 ila 1920 yılları arasında ikamet ettiği İstanbul'da genel olarak İstanbul Dominiken Cemaati ve özellikle de restorasyonunu yakından izlediği Arap Camii hakkında çok miktarda tarihi belge biriktirmiş olan P. Ceslao Pera O. P. ile karşılaşmak mutluluğuna eriştiğini de eklemek gerekir. P. Ceslao Pera O. P. zaten adı geçen cami için bir çalışmanın ana hatlarını hazırlamıştı. Yukarıda ilginç bölümlerini ilgiyle okuduğumuz araştırmaların temelini teşkil eden tüm bu yazılı belgeleri Palazzo'ya verdi.

Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Dominiken Tarikatı'nın ilk yıllarını, başarılarını ve sıkıntılarını; VII. yüzyıldan itibaren, ilk Bizans camilerinin belgesel tarihini; Saint Paul Kilisesi'nin Saint Irene Ortodoks Kilisesi'nin harabeleri üzerine inşa edilmesini ve Arap Camii adıyla camiye çevrilip genişletilmesini; Latin tarihi kaynaklarıyla Müslüman efsanelerinin karşılaştırılmasını ve nihayet İstanbul Dominiken Tarikatı'nı onurlandıran din adamlarını tanıtan birkaç bibliyografya notunu, artan bir ilgiyle okuyacağız.

Mükemmel coğrafi bilgisinin, P. B. Palazzo'ya Galata'nın labirent misali sokaklarında kolaylıkla hareket etmek ve konusunun gerçeklerini tam yetkiyle bölgeye yerleştirmek imkânını verdiğini de eklemeliyim.

İstanbul, Ocak 1946

E. Mamboury,

Galatasaray Lisesi Muallimi

Çevirmenin Önsözü

Yıllardır hakkında bilgi toplamaya çalıştığım, meraklı dostlarıma dilim döndüğünce bir şeyler anlatmaya çalıştığım Arap Camii ile ilgili yazılmış en değerli eser kabul edilen ve Reşad Ekrem ve Semai Eyice hocam tarafından kaynak gösterilen Peder Benedetto Palazzo'nun *L'Arâp Djâmi* adlı eserinin Türkçeye çevirisini yapmam teklif edildiğinde doğrusu heyecanlandım.

Öncelikle bu değerli eseri kütüphanesinden çıkarıp bizlere ileten ve çevirisini yapmaya teşvik eden Dominiken Rahibi Dr. Alberto Fabio Ambrosio'ya teşekkür ederek sözlerime başlamak istiyorum.

Peder Palazzo, üzerinde yıllarca çalıştığı bu eserde, her dediğini belgelere dayandırmış ve sonuçta yıllardır dinlediğimiz, hatta mabedin duvarına yazılmış masalları çürüterek gerçekleri ortaya çıkartmış.

Yıllarca sahaf raflarını süsleyen bu değerli eserin Türkçe çevirisini yapıp bahsi geçen gerçekleri geniş kitlelere duyurabilmek de bana nasip oldu. Benim gibi bir İstanbul sevdalısı için gurur verici, heyecan uyandırıcı...

Genel dili Fransızcanın yanı sıra Latince, Grekçe ve İtalyanca metinler de var kitapta... Türkçeyi de sayarsak 5 dilin harman olduğu bir kitap çıktı ortaya. Grekçe çeviriler için İsmail Geveli'ye, Latince çeviriler için Eyüp Çoraklı'ya ve İtalyanca çeviriler için de Hülya Fındıkoğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bir de dini terminolojilerden bahsetmek gerek. Oldukça spesifik ve hassas olan bu konuda bir uzmanına müracaat etmek ih-

tiyacını hissettim. Yine Dr. Alberto Fabio Ambrosio imdada yetişti ve desteğini esirgemedi. Tekrar teşekkürler...

Büyük bir teşekkür de Sayın Kemal Kırar'a. Sabırla, bitmez tükenmez enerjisiyle kitabı yayıma hazırladığı ve her konuda sağladığı destek için...

Saygılarımla...

İ. Burhan Yentürk

GİRİŞ

Galata'nın en eski mahallelerinden birinde, Karaköy ve Azapkapı bölgelerinin orta kısmında, Türklerin "Mahkeme Sokağı" olarak isimlendirdikleri dar ve pis bir sokak boyunca, gri renkli fakir evlerin üst kısmında ve bunların arasında kaybolmuş ve sıkışmış durumda, taş ve kırmızı tuğlalarla inşa edilmiş, dış kısmında dışarı taşan dikdörtgen veya yarı yuvarlak sütunçelerle bezenmiş, piramit çatılı, kare şeklindeki masif çan kulesiyle eski ve önemli bir bina yer alır.

Uzunlamasına planlanmış yapının iç mekânı ahşap bir tavanla kaplı, üç taraftan yine ahşap bir galeriyle çevrelenmiş, 49 metre uzunluğunda ve 21 metre genişliğince büyük bir dikdörtgen şeklindedir. Doğu ucunda ise büyük sivri bir alın kemerinin arkasında, çapraz tonozlu, düz bir duvarla sona eren üç apsis açıklığı görülmektedir.

Ceneviz hâkimiyeti döneminde halk arasında "Saint Paul", resmi adıyla "Saint Dominique" Kilisesi olarak adlandırılan bu bina, günümüzde Galata'nın en görkemli ve en büyük camilerinden biri olan "Arap Camii"dir.

Turistlerin, tarihçilerin, arkeologların ve de genellikle doğulu şeylerle ilgilenenlerin dikkatinden kaçmayan bu sembol yapı, daha önce Scarlatos tarafından tanımlandığı gibi, "Şehirdeki diğer sivil veya dini binalarının hiç birine benzemez". Ebersolt da şöyle tanımlamış: "Mimari yapısıyla Batılı binaları andırır." Gerçekten de günümüzde, Galata'da veya İstanbul'un diğer bölgelerinde, Arap Camii'ni anımsatan başka bir yapı bulunmamaktadır.

Özellikle, duvarlarında ortaya çıkartılan Bizans tabletleri ve azizlere ait fresklerin dışında, döşemenin altında Ceneviz dönemine ait ilginç mezar taşlarıyla oluşturulmuş zeminin de keşfedildiği, 1923-1919 yılları arasında gerçekleştirilen büyük tamirat çalışmaları sebebiyle bu Camii hakkında, yerel dergi ve gazetelerde birçok makale yayımlanmıştır.

Ancak, Ebersolt'un Cami'de bulunan Bizans tabletlerini anlatan ve önemli bir eser kabul edilen çalışması yanında, Dallegio d'Alessio'nun Arap Camii mezar taşlarından bahseden çalışması gibi sadece tanımlayıcı birkaç yazının dışında, günümüze kadar bu meşhur mabedin gerçek ve tam tarihini anlatan bir eser yayımlanmamıştır.

Başka çalışmalarıyla ün kazanmış olanlar da dahil, tüm yazarlar, genellikle, sadece Arap iddialarına dayanan söylentileri derlemişler, elimizde bulunan tarihi verilerden yola çıkarak bu iddialarla mutabık oldukları veya olmadıkları yolunda hiçbir görüş ortaya koymamışlar veya Bizans kökenleri hakkında ortada dolaşan, her türlü tarihi değerden uzak, fantastik söylentiler içinde kaybolmuşlardır. İstanbul Latin tarihi konusunda çalışma/araştırma yapan resmi ve tanınmış birçok tarihçi, Arap Camii veya Saint Paul Kilisesi'ni sırasıyla önce Müslüman, sonra Hristiyan-Ortodoks, Latin- Katolik ve en sonunda tekrar Müslüman inanışlarına bağlarlar. Yakın geçmişte, Dr Schrader "Perşembe Pazarı"yla ilgili çalışmalarından birinde, binadan uzunca bir şekilde bahsetmiş ve bir Dominiken Kilisesi'ni vurguladıktan sonra, Cami'nin orijinal görünümünde olduğu yolundaki Müslüman iddialarını güzel masallar olarak nakletmiştir.

Bizim çalışmamızın amacı, samimiyetle ve her türlü önyargıdan uzak bir şekilde, mümkün olduğu kadar tarihi gerçeklere dayanarak bu gizemli Galata mabedinin gerçek kökenlerini ortaya koymaktır.

Tarihsel süreç içinde -binanın uğradığı değişikliklere bir göz attıktan sonra- üç bölüm halinde; Müslüman görüşlerini ve Bi-

zans iddialarını araştıracak ve nihayet az sayıda da olsa mevcut belgenin ve XIV. yūzyıl başlarındaki Galata coğrafyasının derinlemesine ve tarafsız bir incelenmesi ışığında Arap Camii'nin gercek kōkenlerini ortaya koyacağız.

Çalışmamızı, mabedin “Arap Camii” olmadan ōnce “Saint Paul Dominiken” Kilisesi olduğu konusunda ve yaklaşık iki yūzyıldır yazdıklarıyla onu aydınlatan bilim adamları ve coşkulu din adamları hakkında tarihsel kavramlar içeren son bir bōlümle tamamlayacağız.

Ceslao Pera O. P. tarafından, Doęu seyahati sırasında (1913-1921) genel olarak Dominiken Tarikatı ve ōzellikle Arap Camii hakkında sabırla topladıęı çok miktardaki belge iřimizi oldukça kolaylařtırdı: Arap Camii konusunda bir monografi yazmaya bařlamıř, bunun genel planını oluřturmuř, giriř bōlümüyle Mūslūman gōrūřleriyle ilgili ilk bōlümü tamamlamıřtı. Ceslao, 1940 yılında İtalya'da gōrūřtūęümüzde, yūklendięi aęır gōrevlerin artık bu tūr çalıřmalara zaman bırakmaması nedeniyle bōtūn bu notlarını bize tahsis etti. Epey faydalandıęımız bu notlar sayesinde, bu eserin bařarısının ōnemli payının kendisine ait olduęunu belirtmeliyim.

Çalıřmamızla yakından ilgilenen ve Tūrkiye Almanya'ya savař açtıęı için ūlkeyi terk etmek zorunda kalan; ancak bu zorunlu yolculuęun arifesinde dahi eserimizi tamamlamak için bilim adamlarının çok ilgisini çekeceęini belirterek bizi cesaretlendiren ūnlū arkeolog ve Bizans tarihi uzmanı Dr. Alphonse Marie von Schneider'in de adını saymayı gōrev addediyorum.

Çalışmamızı adım adım izleyerek yaptıkları uyarılarla ve kitap ve harita desteğiyle belirsizlikleri engelleyen, Bizans tarihi uzmanları Prof. Ernest Mamboury ve M. MISN'ın da isimlerini zikrederim.

Dil açısından yazılarımızı gōzden geçirmek nezaketini gōsteren Ortakōy Galatasaray Lisesi ōęretmeni Bayan Charlotte La

Maida'nın da adını belirtmeden geçmeyelim: La Maida, ana diliyle yapısal olarak yakınlık gösteren cümlelerin doğru Fransızcaya dönüştürülmesi gibi zor bir görevi üstlendi.

Bize, Cami'yi yerinde inceleme, rölöve çıkartma ve fotoğraf çekme izni verme nezaketini gösteren Vakıflar Genel Müdürlüğünü ve istediğimiz her türlü bilgiyi sağlayan Müzeler Müdürlüğünü unutmadan; bu eserin başarısı için bizden desteğini esirgemeyen herkese en samimi teşekkürlerimi sunmayı görev saymaktayım.

Çalışmamızı, Bay Olinto Valenti'ye adıyoruz. Bu eser, bugün tamamlanabilip yayımlandıysa eğer, bu onun minnettarlıkla anmadan geçemeyeceğimiz destek ve cesaretlendirmesi ve Doğu'yla ilgili eserler açısından şehirdekilerin en zengini olan o muhteşem kütüphanesi sayesinde.

Galata, Şubat 1946

P. Benedetto Palazzo O. P.

BÖLÜM 1

BİNA

Prof. Mamboury'nin yazdıklarına göre, Arap Camii her Galata yangınından nasibini almış ve bu nedenle birkaç kez ciddi restorasyon geçirmiştir.⁴ Maalesef, bu restorasyonlarda her zaman anıtın mimari karakterine tam olarak uyulmamış ve sonuçta orijinal görünümü önemli değişikliklere uğramıştır.

Binanın, Arap Camii olmadan önce -Saint Paul veya Saint Dominique Kilisesi'yken- gerçek görünümü nasıldı? Sonradan yapılan değişikliklerin hikâyeleri bunu keşfetmemize yardımcı olacak.

Bugünkü Arap Camii'nin doğum tarihini 1919 olarak kabul etmek gerekir. Zira, 1913 yılında başlayıp tüm Dünya Savaşı süresince devam eden büyük restorasyon çalışmaları ancak bu tarihte sona ermiştir.

Bu süreçte, Cami'de yapılan yeni düzenlemelerin önemi hakkında, 18 Ocak 1914 tarihli "La Turquie" gazetesi şunları yazıyordu: "Bir süredir, Evkaf Nezareti, Giritli bir mimara ünlü Arap Camii'nin restorasyonunu yaptırmaktadır... Henüz yıkım aşamasındayız. Binadan sadece dört duvar ve orijinal şekliyle çok fazla

4. ERNEST MAMBOURY, henüz yayımlanmamış "Galata Rehberi"nin notları.

değişiklik yapılmasını gerektirmeyen minare görevini üstlenmiş kulesi ayakta kalmış durumdadır.”⁵

Yani “dört duvarı, çan kulesi ve üç mihrabı” dışında, Arap Camii’ndeki her şey yenidir: çatı, ahşap zemin döşemesi, iç kısmını üç taraftan çevreleyen iki dizi halinde on bir sütunun taşıdığı ahşap galeri, zemin görevi gören beton tabaka vb.

Yine bu çalışmalarda binanın camları elden geçirilmiş, Cami’nin batı cephesinde bulunan ana giriş kapısının önüne, günümüzde depo olarak kullanılan “Son Cemaat Yeri” (geç kalanların namaz mekânı) eklenmiştir.

Bu çalışmalar sırasında, çok sayıda Bizans dönemine ait mozaik, duvarlarda Azizlere ait fresklerinin izlerinin ve zemin kaplamasının altında asırlardır saklanan, eski kilisenin tabanını oluşturan Ceneviz dönemine ait mezar taşlarının nasıl ortaya çıkartıldığını daha önce anlatmıştık.

19. yüzyılda Kırım Savaşı (1854-1855) sırasında, Arap Camii kısmen restore edildi; ahşap kısımlarının tamamen yandığı 15 Temmuz 1807 yangınından sonra Cami, 1808 yılında neredeyse yeniden yapıldı. “Bugün gördüğümüz mihrap⁶ ve sade süslemeli mermer minber⁷ ile binanın sağ duvarına gömülmüş olan kabartmalarla süslü, yeşil üzerine altın kaplama Arap harfleriyle binanın yapılış hikâyesini şiirsel olarak anlatan mermer plaka bu döneme tarihlenir.”⁸ Bu hikâyeye ileride ilgileneceğiz.

5. Bunların dışında, üç mihrap ile bunların tonoz ve kemerleri kalmıştır.

6. Mihrap, her camide bulunan, ana giriş kapısının tam karşısındaki niştir. Görevi, Müslümanların namaz sırasında yönelmek zorunda oldukları Mekte’nin yönünü belirtmektir. Genellikle mihrabın iki yanında, cami banilerinin hediye ettiği iki büyük şamdan bulunur.

7. Minber, bütün büyük camilerde bulunan bir kürsüdür. Mihrabın bir kaç metre yakınında ve her zaman sağında bulunur. Bu zarif kürsü 15 ila 23 basamaktan oluşur ve üst kısmında, çan kulesi çatısına benzer, altında Cuma namazından sonra inanç beyanı “hutbe”nin okunduğu sivri bir tepelikle son bulur.

8. Mamboury, adı geçen el yazısı notlar.

Ancak, Arap Camii'nin uğradığı en önemli değişiklikler, 1731 yılında tüm Azapkapı semtini yok eden şiddetli yangın sonrasında, Cami'de meydana gelen ağır hasarın tamiri için Saliha Sultan tarafından yaptırılan çalışmalar sırasında yapılmıştır.

Dalleggio şöyle yazmaktadır: “Binada üst üste iki sıra halinde gotik tarzda pencereler bulunmaktaydı. Bu pencereler, küçültülerek Arap tarzında yeniden yapıldı; çatıya yakın bir sıra pencere daha ilave edildi... Bunların üzerine, Saliha Sultan dışarıya çeşmeler ilave ettirdi ve Arap Camii ismini kutsarcasına, avluya açılan kuzey Afrika tarzında büyük bir kapı yaptırdı.”⁹

Avlunun ortasında bulunan şadırvanın üzerindeki tarih kaydı, Saliha Sultan'ın Cami'yi genişlettiğini söylemektedir. İşte çevirisi: “Bu eserin tamamlanma tarihini sordular. Bu Camii Valide Sultan tarafından tevsi edilmiştir.” -1147 (1734-1735)-

Tam olarak şahit olmasak da, Cami'nin genişletildiği bundan daha kesin olarak belirtilemezdi. Cami'nin iç kısmını ziyaret edenlerin bildikleri gibi ve eklediğimiz plana göz atacak okurlarımızın kolayca anlayacakları gibi; günümüzde, Müslümanların ibadet salonu tapınağın orta noktasından başlayıp yatay olarak karşı kapıya uzanan aksa göre, doğuya doğru önemli ölçüde kaçmıştır. Bu aksın sağında kalan mihrabın ortasından başlayan bölüm 7 m 10 cm uzunluğundadır. Solda, bu hattın sol mihraba kadar olan mesafe 6 m 80 cm'dir ve duvara kadar 13 m 90 cm ölçülmektedir.

1631 yılında G. B. della Frata tarafından verilen tanımlar, 1734-1735 yıllarında yapılan Saliha Sultan onarımlarından önce, Cami'nin genişliğinin üç mihrabın genişliği kadar olduğunu teyit etmektedir.

9. Dalleggio d'Alessio “Echos d'Orient” XXV. sayı, (1926), sayfa 26-27.

Yazarın belirttiklerine göre, o günlerde caminin uzunluğu yüz adım, genişliği de 35 adımdı. Bu oran bugünkü uzunluk ve üç mihrap genişliğiyle tam uyumludur.¹

Saliha Sultan'dan önce, başka bir Sultan da Arap Camii'yle ilgilenmişti. IV. Mehmet'in eşi ve II. Mustafa'yla III. Ahmet'in anneleri olan Gülnüş Sultan, ibadethanenin görüntüsünün yakın komşular tarafından bozulmasını engellemek amacıyla camiye çevreleyen evleri yıktırmıştı.

Cami'nin, tarihin hafızasına kayıtlı en eski restorasyonu ise III. Mehmet (1595-1603) döneminde yapılmış olandır. Neler yapıldığını tam olarak bilemiyoruz; ancak, 1700 yılında Cami'yi ziyaret eden ve Arapların herhangi bir değişiklik yapmadıklarını ve pencereleriyle kapıların üzerindeki şekillerin gotik tarzlarını muhafaza ettiklerini bildiren Tournefort'un bu söylediklerinden yola çıkarak, dış görünümün çok az değişikliğe uğramış olduğunu sanıyoruz.¹

Cami'nin başına gelenler hakkında bu birkaç veri ışığında, binanın eski oranlarını ve bir Müslüman tapınağı olmadan önceki mimari özelliklerini ve hatta iç dekorasyonunu geri getirmek zor değildir. Bina, genel olarak, dış görünümü itibarıyla bugünkü Cami'ye çok benzeyen bir kilisedir. Esasen, binanın batı, güney ve doğu cepheleri eski halleriyle ayakta. Kuzey cephesi ise, yeni inşa edilmiş olmasına rağmen, kaybolmuş eski cepheye yakın özellikler göstermektedir. Değişen sadece aşağıdaki detaylardır:

- a) **Genişlik:** Günümüzde binanın genişliği 21, eski Kilise'ninki ise 15,60 metredir.
- b) **Yükseklik:** Yaklaşık kırk sene önce çekilmiş bir fotoğraftan¹ anlaşılacağı üzere Cami'nin çatısını taşıyan ayakların üst kı-

1. G. B. Mauri della Fratta, ilk olarak M. Dallegio d'Alessio tarafından 1925 İstanbul'da yayımlanan *Relatione della stato della Chistianità di Pera e Constantinopoli*, sayfa 40.

1. M. Pitton de Tournefort "Relation d'un voyage du Levant" Amsterdam 1718, II. cilt, sayfa 7

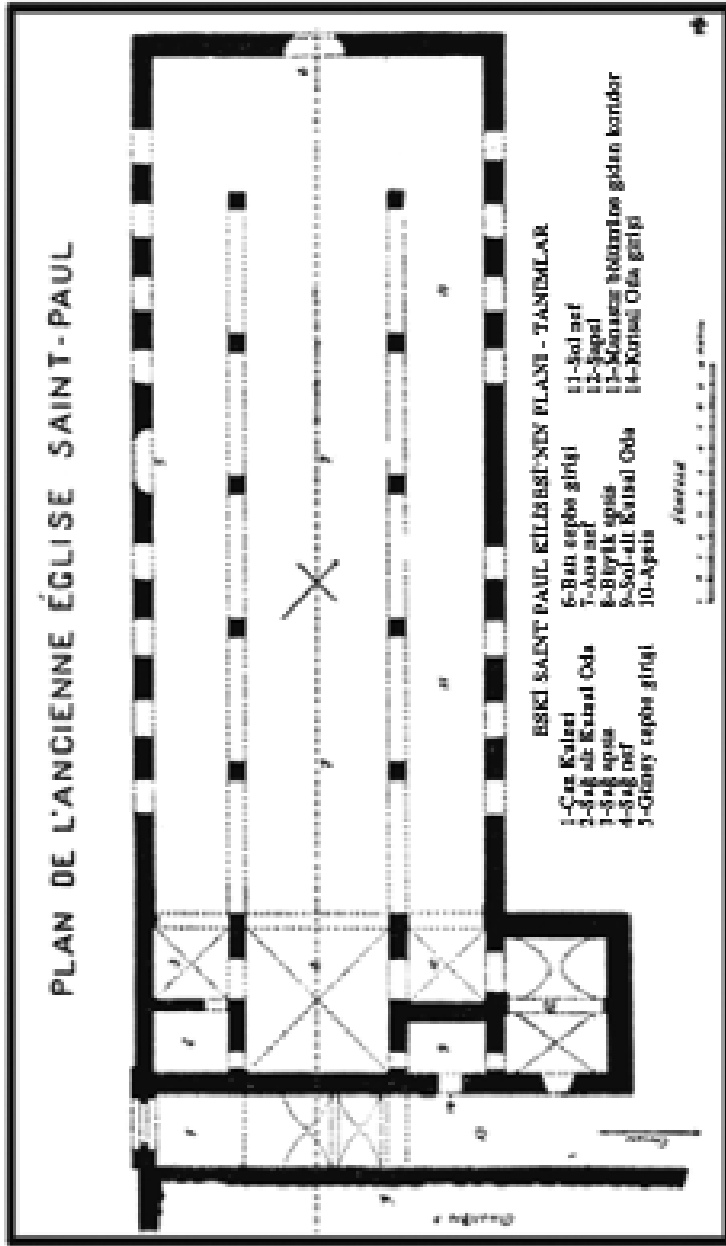
1. Sebah-Joallier koleksiyonu, 1902 kataloğu, sayfa 20, No. 816

sımlarında başlıklar bulunmaktaydı. 1913-1919 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında bu başlıklar yok oldu. Buradan anlaşılabileceği üzere, Cami bugünküne oranla biraz daha yüksekti.

- c) **Pencerelerin şekli ve dizilişi:** Cami'nin sağ-alt tarafında, minare civarında, ilk pencerelerden birinin yeri ve büyük kemeri hâlâ fark edilebilmektedir. Buradan eski kilisenin pencerelerinin şekli ve yerleşimi konusunda net bir fikir alıyoruz.
- d) **Kapılar:** Eski Kilise'nin ana girişi, doğu cephesinde, günümüzde son cemaat yeri tarafından örtülmüş duvarda idi. Güney cephesinde ise, Ceneviz döneminden beri Kuzey Afrika tarzı bezemeli bir kapı daha bulunmaktaydı. Doğru cephesinde, kutsal emanet odasına girilen kapının kemeri hâlâ fark edilebilmektedir.

Eski Kilise'nin iç mekânından günümüze sadece üç mihrap (apsis) gelebilmiştir. Oldukça az bir şey gibi görünmesine rağmen, mabedin, eşiği aşan ziyaretçilerine sunduğu görüntü hakkında yeterli fikir verebilmektedir.

Apsis tonozlarının tarzi ve sistemi; bugünkü Cami'nin ahşap çatısının altındaki alın kemeriyle orta apsisin yüksekliği, kesişen tonozlu, gökyüzüne doğru fıskırmış gotik tarzda etkileyici bir yapının mevcudiyetini açıkça anlatmaktadır. Son tamirat çalışmaları sırasında bulunan fresk ve tabletlerle zemini oluşturan mezar taşlarının ispat ettiği gibi, tüm çevresi azizlerin resimleri ve mermer tabletlerle muhteşem bir şekilde süslenmişti.

Kilise’de tek nef mi yoksa üç nef mi vardı? Güncel belgeler bu konuda herhangi bir bilgi vermemektedir. 1631 yılında G. B. Mauri della Fratta, Arap Camii’nin tek nefli çok güzel bir yapı olduğunu söylemektedir (*Bellissimo vaso di chiesa d’una sola navata*). Ancak, binanın tarihi bu konuda tam bir bilgi vermese de, 1475 yılında camiye çevrildiğini ve III. Mehmet döneminde (1595-1603) değişikliklere uğradığını biliyoruz. Dolayısıyla, orijinal halinde üç nefli olan yapının 1475 yılında veya 1631 yılından önceki tamiratlarda tek nefli hale getirilmiş olması mümkündür. Bu olasılığa kuvvetle inanıyoruz; çünkü üç apsisli gotik binaların tamamında birbirinden ayrı üç nef bulunmaktadır.¹

1. Arap Camii binasının tarz ve şekli hakkındaki görüşlerimizi desteklemek amacıyla, aşağıda, bu konuda görüşlerine başvurduğumuz şehrimizin ünlü İtalyan mimarı M. De Nari’nin bize gönderdiği raporunu ve ekinde resim, plan ve açıklayıcı notlarını yayımlamaktan mutluluk duymaktayız.

GALATA’DA ANTİK DOMİNİKAN RAHİPLERİ KİLİSESİ

Dominiken rahiplerin Galata’da inşa ettikleri eski kiliseden biri ortada 6,75 metre genişliğinde, 3,55 metre genişliğinde olan diğer ikisi ise yanlarda olup apsisi oluşturan 3 nef; güney cephesini çevreleyen duvar ve akstan aksa 3,80 metre aralıklarla çıkan sütunlar ve orijinal pencerelerin kemerlerinin kavuşma noktaları -hemen hemen tamamı- mevcuttur.

Çok karakteristik olan bu kalıntılar, Dominiken rahipler tarafından inşa edilen kilisenin ilkel gotik stilde olduğunu göstermektedir (Fransızlar “primere” ou a lancettes, diye tabir ederler) . Sivri kemerler, enbriyonel şekilli sütun başlıkları üzerine oturtulmuş yarı yuvarlak kirişlerle süslenmiş olup (Fransızlar “tores” diye tabir ederler) sütun başlıkları, duvardan çıkan yarı yuvarlak daha küçük sütunlar tarafından desteklenmektedir. Kemerler, sütun başlıkları ve kirişler beyaz boya ile boyanmıştır.

Kilisenin iç duvarından çıkan yarı yuvarlak sütunun ve apsisin solunda yer alan direğin mevcudiyeti, kilise içinde ara kemerlerin ve yan neflerin olduğunu kanıtlamaktadır.

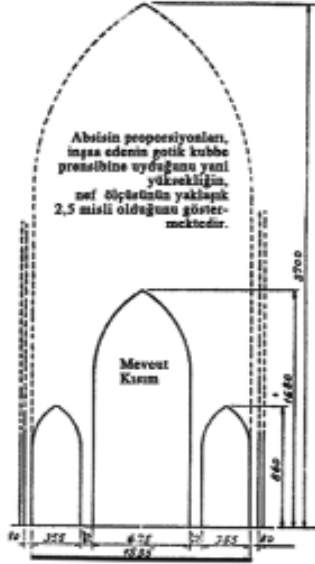
Teknik olarak kilisenin 3 nefli olduğu, direklerin aks aralığında bulunan orta nefin genişliğinin 7,50 metre olduğu, çevreleyen duvarın iç yüzeyi ile izole direklerin arasındaki aksta yer alan yan neflerin her birinin 3,92 metre olduğu söylenebilmektedir.

Orta nefin yüksekliği 16,80 metre, yan nefler ise -her biri- 8,80 metreydi.

Mamboury, el yazısı notlarında şöyle demektedir: “Arap Camii’nin kare kesitli kulesi, hemen hemen eski görünümünü korumaktadır. Eskiden, iç kısmı dört katlıydı ve son kat çanlara tahsis edilmişti:

No 1a

15,35 metre eninde tek bir “gotik” nefi sahip bir Kilisenin teknik olarak tasarlanamayacağını ispatlayan geometrik enine kesit.
Boyle bir en, sadece 80 cm kalınlığında duvara sahip (kısmen mevcuttur) yaklaşık 37 metre yüksekliğinde kemer gerektirmektedir.

Güney cephesini çevreleyen duvar baz alındığında, kilisenin uzunluğunun 45 metre olduğu düşünülmektedir. Bu uzunluk, tam olarak her biri 7,50 metrelik 6 adet büyük orta nef’e tekabül etmektedir.

Halihazırda mevcut ve orijinal yapıda olan eser üzerinde yapılan tüm bu ölçümler, Dominiken Kilisesi’nin 3 nefli “tipik” gotik kiliseye tekabül eden proporsiyonlarda olduğunu göstermektedir.

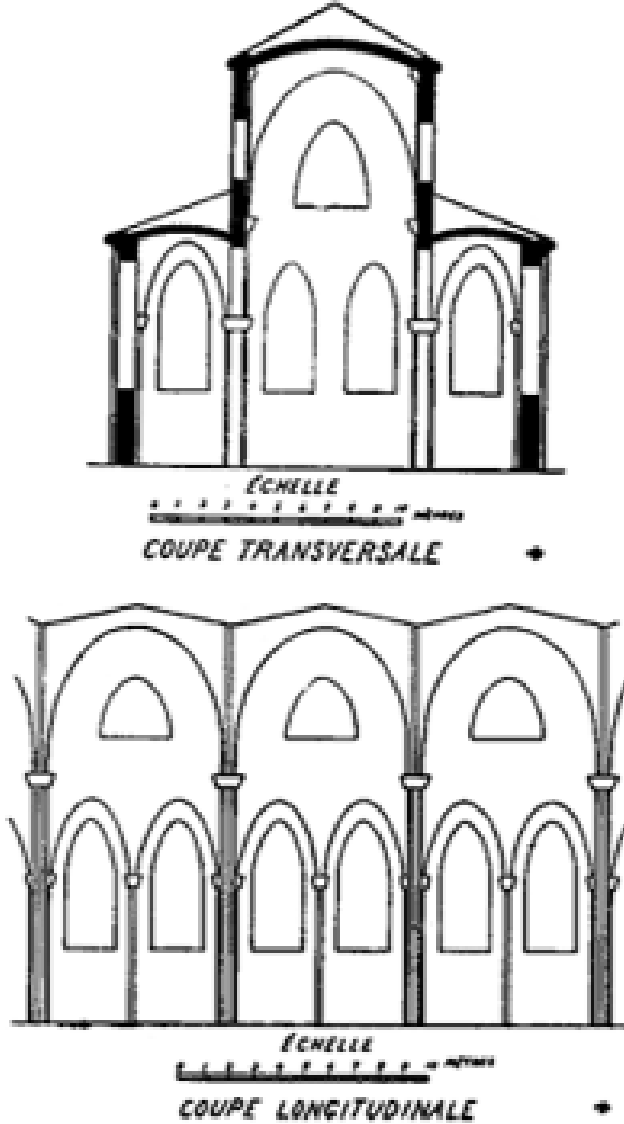
De Nardi

11 Şubat 1946

Güney cephesini çevreleyen duvar baz alındığında, kilisenin uzunluğunun 45 metre olduğu düşünülmektedir. Bu uzunluk, tam olarak her biri 7,50 metrelik 6 adet büyük orta nef’e tekabül etmektedir.

Halihazırda mevcut ve orijinal yapıda olan eser üzerinde yapılan tüm bu ölçümler, Dominiken Kilisesi’nin 3 nefli “tipik” gotik kiliseye tekabül eden proporsiyonlarda olduğunu göstermektedir.

Not 2a: Mevcut absis esas alındığında antik
Dominikan Klisesinin muhtemel iç yapısı

Bu kat, her cephede ha formunda başlıkları bulunan sekizgen iki mermer kolonun ayırdığı sivri kemerli üç pencere vasıtasıyla aydınlatılıyordu. Kolon ve başlığı hâlâ görülebilen, Kilise'nin çatısına bakan batı cephesindeki pencere ikiz kemerliydi.

Türkler zamanında iç katlar yıkılmış, pencereler kapatılmış, müezzinin inananları ibadete çağırması için pencereler açılmış, beşinci kat ve bir iç merdiven eklenmiş olmalıdır. Bu kat, kurşun levhalardan oluşan piramit şeklinde bir çatıyla örtülmüştür.

Cami'ye çevrildiği dönemde, binanın, orijinal halini bulmaya çalıştığımız görünümü işte böyleydi.

BÖLÜM II

MÜSLÜMANLARIN İNANIŞI

1- MÜSLÜMAN İNANIŞININ TANITIMI

Arap Camii veya Arapların camiiyle ilgili Müslümanların inancı, *Camiler Bahçesi*¹ adlı eserin içinde, uzunca bir paragraf olarak yer almaktadır. Bu bölümü aşağıda naklediyoruz:

Arap Camii

Banisi Emevi Hanedanından Mesleme bin Abd-ul Melek'tir.

Hicretin 97. yılında Selanik ve Edirne civarını yakıp yıktıktan sonra Çanakkale Boğazı'nı geçerek şehri kuşatmıştır. Bu arada kardeşi Süleyman da deniz yolundan donanmasıyla gelmişti.

Şehir düşmek üzereyken, ihanet eden Bulgarların saldırıları, baş gösteren açlık ve kıtlık nedenleriyle çekilmek zorunda kaldılar.

Ancak, ne mutludur ki Galata bölgesinin fethi tamamlanmıştı ve o bölgede derhal bu kutsal Cami'yi inşa ettirdiler. Adı geçen Mesleme, 131 yılında Bağdat'ta vefat etti. Seyid Gazi ve Muhammed Batal'ın öldürülmeleri de aynı yıla rastlar.

Bu camiye ait detaylar eski şairlerimizden birinin şiirinde yer almaktadır. Aşağıda naklettiğimiz bu şiir, caminin iç duvarına gömülü mermer bir tabletin üzerinde yer almaktadır.

1. *Hadikatü'l- Cevâmi (Camiler Bahçesi)* 2. Cilt, İstanbul 1864, bölüm II, sayfa 30.

Divanı Hümayun kâtibi (Hacı Emin Efendi) tarafından 1807’de (Hicri 1222) mermer taşta kazılıp duvara yerleştirilen bu manzum kitabe şöyledir:

1. *Bu mabedin sana ahvalin eyleyem i’lam, (Anlatayım ben sana ahvalini cami’in)*

Ki kadrin anla bu beyt’i Atik’a kıl ikram. (Çok eskidir Hürmet et, bu ev bi ma’bed-i din)

2. *Nice nice seneler zulmet içre çekti bela. (Nice yıllar kafirin zulmüyle inledi)*

Ki sonra ona kerem kıldı Hazreti Mevla, (Mevla kerem eyleyip bu feryadı dinledi)

3. *Ona göre idesin şanına ta’zim; (Takdir et, ona göre şanına saygı göster,)*

Ki dergehinde Hüda sana da idetekrim. (Eşiğine yüzün sür, Lutf-i Hakk bunu ister.)

4. *Tazarruyla salat ve selama kaim ol, (Huşu ile namaz kıl salat-ü selama dur,)*

Cenab-ı Hazreti Bariye maksadın ise yol. (Maksadın Hakk katına varmak ise yol budur.)

5. *Kabul edip umarız cürmümüzü ide mağfur, (Kabul edip bağışlar cürmümüz, madur etmez,)*

Bu hane yüz süreni dergehinden etmezdur. (Hakine yüz süreni dergehinden dur etmez)

6. *Ki doksan altı sene geçmiş idi hicretten, (Hicretin altmışaltı senesi geçmiş idi,)*

Henüz bu dine reha kılmış idi fetretten. (Mevla dine sukunet kapısı açmış idi.)

7. *Çün oldu Velid b. Abdülmelik Halife-i din, (Hazre -i Abdül Melik din halifesi oldu,)*

Yezid'in eylediği fitneler bulup teskin. (Yezid'in fitneleri bir parçacık duruldu)

8. *Murad edüp, fethi Konstantiniye'ye o sefer, (İstanbul'u feth etmek için sefer etmek diledi,)*

Ki kıldı Mesleme'i namdar-ı serasker. (Mesleme'yi kumandan kıldı, himmet bile di.)

9. *Ki bir gün eyledi İslam'a Mesleme hutbe, (Mesleme hutbe verdi, halka hitab eyledi,)*

Diyar-ı Rum'azimetle oluruz ratbe. (Rum'a sefer eyleyip rütbe alalım dedi.)

10. *Bu feyz-i rahmeti rahman-ı halka arz ideyüz, (Hakk'ın rahmet nuruna gelin katılın deriz,)*

Kabul etmeyen adamlar cenk'i farz ideyüz. (Reddeden de olursa onunla cenk ederiz)

11. *Bu va'z-ı guş eden urabadan elli bin adem, (Elli bib Arap va'zı cihat emrini duydu;)*

Taahhüd eylediler tabiin ile ol dem. (Ahd'ü peyman eyledi seyhin emrine uydu.)

12. *Sahabeden nice kimse de kıldı bile sefer, (Birçok Ashab-ı güzün bu sefere katıldı,)*

Cenab-ı Hakk'a tevekküle oldular rehber. (Hakk'a tevekkül ile ön saflara atıldı.)

13. *Kona göçe giderek dine davet eyleyerek, (Kona göçe yol alıp dine davet ettiler)*

Ki halka "Eşhedü enla ilahe" söyleyerek. (Hakk dine teşvik edip dere-tepe gittiler)

14. *Diyar-ı Rum'a gelip ol bu şehri fethetti; (Rum ülkesine gidip bu şehri feth eyledi,)*

İçinde bulunduğu emvali ceyş'e bahşetti.(Ganimet mallarını askerine peyledi.)

15. *Bu beyti mal-ı ganimetle eyleyüp mamur; (Bu cami'yi ganimet malıyla etti inşa,)*

Ki namı oldu ARAP CAMİİ ile meşhur. (ARAP CAMİİ dendi, namı da oldu ihya.)

16. *Tekfur Rum gelip dergehine yüz sürdü, (Tekfur ziyaret edip eşğine yüz sürdü,)*

Haracı vermeğe deruhte eyleyüp durdu. (haraçla sulh istedi, vaadler edip durdu.)

17. *Ricasın etti kabul, ona verdi peymanı, (Ricası kabul gördü, Rumlara "aman"verdi,)*

Aman aman diyene budur emr'i YEZDAN'ı (Aman dileyen için Hakk hükmünü gösterdi..)

18. *Yedi sene bu şehirde ikamet eylediler. (Yedi yıl bu şehirde ikamet eylediler,)*

Bu Bargah-ı Hüda'ya ibadet eylediler. (Huzur-i Hakk'a durup ibadet eylediler.)

19. *O demde oldu DİMEŞK içre fitneler peyda, (Tam bu esnada Şam'da fitneler baş gösterdi.)*

Kim etti Alem-i Lerzan ve dilleri şeyda. (Yeri-göğü titretti, çılgınlık arş'a erdi.)

20. *Kim oldu ol Ömer İbni Aziz halife-i ŞAM, (Ömer Bin Abdül-Aziz din halifesi oldu,)*

Kemal-i adliye İSLAM'a verdi istihkam. (Onun adaletiyle dinimiz nusret buldu.)

21. *Ki kıldı MESLEME'yi kendi yanına davet, (Kumandan Mesleme'yi etti yanına da'vet,*

Bin atlu ile suvari olup eyledi avdet. (Bin atlı askeriyle oda etti icabet.)

22. *Küsur-u askere de düştü hastalık vafur (Kalan asker içinde hastalık zuhur etti;)*

Eman-ı ahd-i bozup fücre buldu ol kafir. (Kâfirlerce bu zaaf ahdi bozmaya yetti.)

23. *Huzur vermeyip ol ceyş'i kıldı azurde, (Kâfir huzur vermedi, akıl kalmadı serde,)*

Bu gamla her biri uğrayıp derde... (Bu gam ile her biri yerinden düştü derde.)

24. *Tasavvur eylediler sulh-ber ol karar olmaz, (Düşman şöyle düşündü: Sulh devamlı duramaz,)*

Ki baş seraskere hiç kimse payidar olmaz. (Askeri başsız olan hiçbir yere varamaz.)

25. *Ne çare anladılar zaaf geldi İSLAM'a (Ne yazık ki anladılar: fitne girdi İslam'a)*

Bakıyye asker ile doğru gittiler ŞAM'a. (Geri kalan askerler çekip gitti Şam'a)

26. *Tekfur anı işitip, geldi şehri seyretti, (tekfur bunu işitti; gelip teftiş eyledi,)*

Nizam-ı minber-ü mihrabı bozdu deyretti. (Minber, mihrap yıkılıp kiliseye çevrildi.)

27. *Ki bunda çok seneler kürün eyleyip icra, (Nice seneler küfür icra edildi;)*

Bilirse kendi bilir hikmetin anın Mevla. (Bunda gizli hikmeti bildiyse Mevla bildi.)

28. *Ki sonra pak-neseb fahr-i al'i Osmandan, (Sonra asil Osmanlı neslinin iftiharı,)*

Vucuda gelde Cihangir feyz-i Rahmandan. (Hakk rahmetin nurundan doğdu fetih serdarı)

29. *Ki yani Hazreti Sultan-ı Muhammed-i Sani, (İkinci Sultan Mehmet ulu fethin mi'marı,)*

Cihanı eyledi abad, şevket-ü şanı. (Cihanı şekva doğdu şanlı Türk alamdarı.)

30. *Müyesser oldu, bu Konstantiniyye'yi feth ana; (İstanbul'un fethini nasibetti ona Hakk,)*

"Ebu-I Feth" demek ol padişaha oldu seza. ("Fetih babası" namı şanına oldu ilhak.)

31. *Sekiz yüz elli yedi de bu şehri fethetti; (Sekiz yüz elli yedi İstanbul'u fethetti,)*

Cihanda sikkeyi mermerde hakk edip gitti. (Sikkesini ci-handa mermere kazıp gitti.)

32. *Nice cevami ve mescidler eyleyüp bünyad, (Nice nice camiler, mesçitler etti bünyad.)*

Dualar eyleyelim haşr'e dek ola abad. (Dualarla analım mahşerde ona abad.)

33. *Hüda kıla o şeh'in ruh-i pakine rahmet, (Mevla o padişahın ruhuna rahmet kıla,)*

Ki dergehinde dahi bula izzet-ü rif'at. (Ki Hakk'ın huzurda rahmet yücelik bula.)

34. *Cenab-ı Hak dilerim al'in eyleyüp teksir, (Dilerim Mevla onun çoğaltsın da neslini,)*

Ola kıyamete dek devlet ile alemgir. (Ta kıyamete kadar hükmü tutsun âlemi.)

35. *Recam odur ki, nakl'e nazar eyleyen ihvan, (Hem ricamız, şu bizim bunu gören ihvandan)*

Makale nazımına fatiha kıla ihsan. (Bunları yazan şaire Fatihada bulunup eyleyiniz ihsan.)

36. *Ketebehu El-Hacc Emin-i an havace-i divanı humayun.*

Ve Sur Halife-i Katip Ağa'yı Darüssade-i Sabık-mayun.

Padişah Divanı'nın hocası, Bab-ı Âli Ağası'nın Birinci Kâtibi Hacı Emin Ağa tarafından yazılmıştır (1222).

Şair, bahsi geçen olayların hicretin 66. yılında olduğunu yazarken, Kara Çelebizade Abdülaziz ve Mustafa Kâtip Çelebi aynı olayları hicretin 97. yılına tarihlemektedir.

Galata camilerinin en büyüğü olan bu kutsal cami, “Büyük Cami” (Cami-i Kebir) olarak da adlandırılmaktadır.

Cami’de bir Hünkâr mahfili, tek sütunlu bir minber, müezzin mahfili, halk için ibadet alanları ve bir çeşme bulunmaktadır.

Galata Mahkemesi, caminin tam karşısında yer almaktadır.

I. Mahmud Han’ın annesi Saliha Sultan, Azapkapı’nın iç kırsımlarına çeşmeler ve diğer hayır eserlerini yaptırırken, Cami’yi de onartmış ve genişletmiştir. Aynı zamanda Mevlid-i Şerif ve Egza-i Şerif¹ okunması için Vakıflar² kurmuş ve çalışanların ücretlerini artırmıştır. Genişletme ve restorasyon tarihi, şadırvanın üzerindeki kitabededir:

Didiler her biri tahsin idüp târihi itmamın

Bu ahsen camii tevsî kıldı Valide Sultan³

-H. 1147 (M. 1734-1735)

1222 yılının 8 Cemaziüevvel’inde⁴ meydana gelen yangın sırasında cami hasar görmüş, Haremeyn’in⁵ katkısıyla onarılmıştır.

1. Kutsal yakarış.

2. Dini kuruluş.

3. Harflere uygulanan hesaplama sonucunda bulunan tarih (ebced): 1147

4. Müslüman takviminin beşinci ayı.

5. Mekke ve Medine şehirleri.

2- ARAPLAR İSTANBUL’U KUŞATIYOR:

İLK İKİ KUŞATMA

Nakletmiş olduğumuz eski Osmanlı şiiri, bizi eskilere, Arapların İstanbul’a karşı giriştiği büyük seferlere götürdü. Ancak, bahsettiklerinin tarihsel değerini doğru olarak değerlendirebilmek için, olayların gerçek akışını daha ciddi ve meraklı tarihçilerden dinlemek gerekir.

1. Kuşatma: Tüm diğer Doğulu toplumlar gibi Araplar da, erken tarihlerde, zenginliklerle dolu bu parlak şehrin büyüüne kapılmıştı. Doğulu yaklaşımlarıyla tüccarlar, seyyahlar, Hac yolcuları ve yolu düşen askerler tarafından, hayli abartılmış güzelliklerini görmek ve hayranlıkla seyretmek arzusunun hemen ardından, ona sahip olmak isteği de oluşmaya başlamıştı.

İlk fetih girişimi, Emevi soyundan gelen Halife Muaviye (Bağdat halifeliğinin kurucusu) tarafından gerçekleştirilmiş. Muaviye, iç kargaşaları kanlı bir şekilde bastırdıktan sonra gözünü Grek İmparatorluğu’na çevirmiş, Asya eyaletlerini yakıp yıktıktan sonra da güçlü bir donanmayı İstanbul’a göndermiş. Donanma, 672 yılında, Ege Denizi ve Çanakkale Boğazını geçerek Marmara Denizi üzerindeki Cyzique (günümüzdeki Erdek) şehrini ve limanını zapt etmiş; bu limanda yedi yıl boyunca kalmış ve her ilkbahar geldiğinde saldırıya geçmiş. Başarısız saldırılar sonunda, ağır kayıplar veren ve gücü tükenen ordu, 679 yılında Suriye’ye geri dönüşe geçmiştir. Ancak, Akdeniz üzerinde sert bir fırtınayla karşılaşmışlar ve hemen hemen tamamı gemileriyle birlikte denizin dibini boylamış.

Arapların Anadolu toprakları üzerinden yaptıkları kara saldırıları da sonuç vermemiş ve Muaviye, Bizans İmparatoru'na yıllık vergi ödemek şartıyla barış istemek zorunda kalmış.¹

Bu ilk Arap saldırılarına karşı Bizans savunmasının kazandığı başarının en önemli etkeni, Suriye'den göç eden Rum mimar Calinique tarafından keşfedilen “Rum Ateşi” olmuştur. Rum ateşi, esas olarak surların üzerinden saldırganların üzerine dökülen veya özel borular yardımıyla düşman gemilerinin üzerine püskürtülen yanıcı bir sıvıdan ibaretti. Bu sıvı ahşap aksama, arabalara ve askerlerin saçlarına bulaştıktan sonra artık su, ateşi kuvvetlendirmekten başka işe yaramıyordu. Hiçbir güç bu ateşi söndürmeye yetmiyor, hayvanlar kaçışıyor, insanlar büyük acılar içinde can veriyor, gemiler bir daha onarılamaz ölçüde yanıyordu.

Göç eden Muhammed'in Medine'ye sığınmasını sağlayan Eyüp, işte bu kuşatma sırasında hayatını kaybetmiştir. Günümüzdeki Eyüp Türbesi, sekiz asır sonra, Türkler tarafından şehrin alınması sırasında bulunan mezarının üzerine inşa edilmiştir.

2. Kuşatma: Birinci kuşatmadan yaklaşık 10 yıl sonra, İstanbul'a karşı Arap tehditleri yeniden kendini göstermeye başlamış. Araplar, taşra topraklarından (Galatie'den) civar bölgelere serbestçe akınlar yapıyorlarmış. Abd-ül Melek'in oğlu ve Halife Halid'in kardeşi Mesleme önderliğinde, Kapadokya ve Thyane'ı¹ zapt ettikten sonra Chrysopolis'e² kadar gitmek cesaretini göstermişler. En cesur girişimlerin üzücü alâmetleri!

Gerçekten de, 717 yılı ilkbaharında Mesleme, kendisine göre, ismini ölümsüzleştirecek bir işe kalkışmış: Bizans'ı İslam Âlemi'nin merkezi haline getirmek ve Hilafet merkezini Bağdat'tan

1. Bu seferden yaklaşık 7 yıl önce, Wellhausen (M. Canard bahsetmektedir), 669 yılında bir Arap kuşatmasından söz etmektedir. Ancak Théophane, 669 seferinde, Arapların Boğaz'ı geçmediğini ve Kadıköy civarını yakıp yıktıklarını açıkça anlatmaktadır.

1. Niğde-Bor civarında Tyana (Kemerhisar) antik kenti.

2. Üsküdar civarı.

-Trakya üzerinden saldırılarına devam ederek- İstanbul'a taşımak... Balkanlar'a ve Pannonie'ye³ ulaşmak ve hatta daha da ileriye giderek İspanya'ya giren şanlı Afrika ordularıyla birleşmek ve bu sayede, Hristiyan Âlemi'ne karşı, Muhammed inanişinin ve O'nun kılıcının kesin zaferinin mührü olarak "Imperium Universale"yi (Dünya İmparatorluğu) kurmak.

Piyadeler, taşra bölgelerden Bizans'a doğru ilerlerken, güçlü bir donanma da Abydos'ta (Çanakkale'de Nagara [bugünkü Nara] Yarımadası) bekleme emrini almış. İki kanada ayrılmış bu donanmanın mevcudu 1800 gemiden az değilmiş. Abydos'a vardığında ordu ilk kanatla buluşmuş ve yeni komutan Mesleme, ordularını Gelibolu Yarımadası'ndan geçirmiş ve daha sonra ordularını, Marmara sahillerini izleyerek İstanbul'a yönlendirmiş. Yolculuk sırasında karşılaştığı imparatorluk güçlerinin direnci nedeniyle veya muhtemelen ikinci kanada birinciye yetişmesi için zaman tanımak ve bu sayede hem karadan hem de denizden saldırmak imkânına kavuşmak için yavaş hareket ediyormuş.

Müşterek Saldırı

15 Ağustos günü Bizans önlerine varmış, ordularını kara surlarının karşısına yerleştirmiş ve bu surlar boyunca -ve surlara paralel olarak- hendekler kazdırmış ve kuru taşlardan bir duvar ördürmüştü. On beş günlük bir beklemeden sonra donanma da yerini almış ve akabinde "Doğunun Kraliçesi"ne karşı kara ve deniz kuvvetlerinin müşterek saldırısı başlamış.

Büyük tehlikeler karşısında, milliyetçilik ruhu uyanır ve güçlerinin farkına varanlar bu tehlikeye karşı birleşirler. Bu ruhla birlikte inanç da ortaya çıkar ve din, toplumu harekete geçirir. İşte o zaman, yerin ve gökyüzünün güçleri bu tehlikeyi yok etmek için birleşirler. İbadet, kahramanları güçlendirir ve dindar ruhların Tanrı'dan zafer dileyen duaları askerlerin şevkini artırır.

3. Tuna Nehri, İtalya ve Dalmasya bölgeleri arasında kalan Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti.

Düzen Bozuyor ve Kargaşa Çıkıyor

Patrik Germain (715-718), elinde Meryem Hodighitria İkonu (Koruyucu Meryem) ile surların üstünde ayin yürüyüşü yapıyor, sadık kullarının yardımına koşması için gözyaşları içinde Tanrı'ya dua ediyordu. İmparator III. Leon (717-741), Akropol'ün tepesinden donanmanın hareketlerini izliyor, generalleri ise Mesleme'nin ordusunu durdurmaya çalışıyordu. Bu sıkıcı saatlerde gökyüzü, Germain'in dualarını ve gözyaşlarını kabul etmekte ve Bizans güçlerinin gayretlerini kutsamakta gecikmemiş.

Donanma önce Bizans'ın güneydoğusuna yaklaşmış; ancak, orada uzun süre tutunamamış. Ortaya çıkan kuvvetli rüzgâr karşısında herhangi bir sığınak bulamadığından, bu rüzgârın önünde sürüklenmiş. Daha sonra fırtınanın şiddeti karşısında Müslüman gemileri talihsiz bir şekilde ikiye ayrılmış. Bir kısmı Kadıköy'e doğru sürüklenirken diğerleri Boğaz'ın Avrupa kıyılarına doğru itilmiş. En büyük ve en ağırları -yavaş ilerlediklerinden- fırtına sonrasında akıntının ortasında kalmışlar ve hafif bir kuzey rüzgârı ilerlemelerini engellemekle kalmamış, ötekileri arkaya doğru iterek düzenlerini bozmuş ve kargaşa yaratmış.

Mesleme Direniyor!

İmparator, tepedeki konumunu terk etmemiş ve en uygun anda gemilere karşı yakıcı silahların ateşlenmesini emretmiş. Tapınağı İmparator'un düşman donanmasının hareketini izlediği tepeye yakın olan Meryem Hodighitria'nın mucizesiyle, gemilerin hemen hemen tamamı yanmış; kimi batmış, kimi de deniz surlarına çarpmış. Selameti kaçmakta bulan bir kısmı ise, akıntı ve rüzgârın etkisiyle Oxia ve Plati adalarına (Sivriada ve Hayırsız Ada) kadar sürüklenmiş.

Kara ordusu, kuşatmasına devam ediyordu. Ancak çok şiddetli bir kış mevsimi başladığından, Mesleme, planlarının artık suya düştüğünü anlamış. Toprak yüz gün boyunca kar ve buzla kaplı kalmış; çok sayıda insan, at ve deve soğuktan ve açlıktan

hayatını kaybetmiş. Her şey Müslümanların aleyhine gelişmesine rağmen, Mesleme, projesinde direnmekteymiş.

Tükenen Kaynaklar

717 yılının Ekim ayında Mesleme'nin kardeşi Süleyman ölmüş ve iktidarı ele alan yeğeni II. Ömer, hilal'in hac'a karşı bu büyük savaşını başarıyla sonuçlandırması için, amcasına genel bir destek vermeyi can ve gönülden kabul etmiş. 718 yılı başlarında, iki yeni donanma birbiri ardına Afrika kıyılarından İstanbul'a doğru yelken açmış. Ancak, komutanları Sofyan ve Yezid Rum ateşinden korktukları için surlara yaklaşılamayıp Gemlik Koyu'na sığınmışlar. Belki Mesleme'nin ordusuna ikmal sağlamışlardır ama şehre karşı kayda değer bir hareket yapamamışlar. Tam aksine, muhtemelen Hristiyan olan birçok Mısırlı denizci, kötü yönetimden dolayı ve dedelerinin yeni efendilerini seçmesine yol açan şevklerini kaybederek, dini bağlantıları ve tarihsel dostlukları nedeniyle -kendilerini daha yakın hissettikleri- düşman tarafına geçmişler; bir gece gemilerini terk ederek kaçmışlar ve şehre sığınmışlar. Théophane'ye göre, sandalları o kadar çokmuş ki, Hieria (Fenerbeğçe) kıyılarından bakıldığında deniz sanki tamamen ahşap kaplama gibi görünüyormuş. İki donanmanın askersiz kaldığını anlayan imparator, ateş silahıyla donatılmış bot ve kayıklarla donanmaları tahrip etmiş.

Yitirilen Ümitler

On aylık kuşatma sonrasında, muazzam ordularının uğradığı felaketleri izleyen Mesleme'nin tüm kaynakları tükenmişti. Açlık, korkunç bir bela gibi: ölen hayvanları, hatta zayıf düşmüş veya düşman tarafından öldürülmüş insanları yemek zorunda kalan askerlerin üstüne çökmüştü. Bir tarihçi, ekmek yapmak için insan dışkısını un gibi yoğurarak (!) ateşte pişirdiklerini anlatmaktadır. Ancak Paparrigopulos'un da belirttiği gibi, tüm benzer felaketler için, aynı temelsiz hikâye anlatılmalıdır. Müslümanların içinde bulunduğu berbat durumu hafifletmek için de söylenmiş olsa, bilinen bir gerçek, yaz mevsimiyle birlikte kendini gösteren kor-

kunç veba salgınının, soğuk ve açlığın başlattığı görevi tamamlamış olduğudur.

Mesleme, daha önce geri dönmediği düşünülürse, tüm ümitlerini yitirmiş, Halife'ye de bilgi vererek kuşatmayı kaldırmış ve ülkesine geri dönmüştür. Yola çıkmadan önce, imparatorla bir görüşme yapmış ve Constantin Porphyrogénète'in (912-959) tarihe kayıt düştüğü bir imtiyaz elde ederek şerefli bir barış elde etmiştir: “Mesleme sayesinde, imparatorluk sınırları içinde Sarrasin Camii (Sarrasin: Kuzey Afrika ve İspanya Müslümanları) inşa edilmiştir.”

Bizanslıların Mesleme'ye karşı kazandıkları bu zafer oldukça önemliydi. Constantin Pogonat (668-685), Arapları “duvarların” önünde durdurmuş, Leon ise onları kesin olarak geri göndermiştir. Gerçekten de Mesleme'nin seferi “Tanrı tarafından korunan” bu şehre son Arap saldırısı olmuştur.¹

1. Théophane'ye göre Abbasi Halifesi Al-Madhi (hicri 158-159) zamanındaki Harun Reşid seferi, Boğaz'da Chrysopolis (Üsküdar) önlerine kadar gelbilmiştir.

3- MÜSLÜMAN İNANIŞLARININ KRİTİK ANALİZİ

Bizi buraya kadar izleyen okurlarımız, yukarıda naklettiğimiz Arap Camii manzumesinin şairinin, her ne kadar Divan Hocası ve Bab-ı Âli kâtibi olsa da, tarih bilgisinden çok hayal gücünü kullandığını anlamışlardır.

Mesleme'nin İstanbul seferi Hicri 66 (=miladi 685) yılına tarihlenmektedir. Oysa bu olay, Hicri 97'de (MS 717-718) gerçekleşmiştir ve şair, 717-718 kuşatmasıyla 672-679 tarihleri arasında gerçekleşen Muaviye kuşatmasını karıştırmıştır. Bu nedenle şöyle demektedir:

“Yedi yıl boyunca (Mesleme'yle gelen 50 bin Arap) bu şehirde kaldılar.”

700 yıl sonra, Yıldırım Beyazıd'ın (1389-1403) İstanbul ablukası sırasında gerçekleşen olayları Mesleme kuşatmasında gerçekleşmiş gibi nakletmektedir. Bilindiği gibi, bu Sultan'ın 1390 yılındaki İstanbul kuşatması sırasında, İmparator Manuel'in yeğeni Jean, Ceneviz mahallesi Galata'yı geçerek Sultan'a ulaşmış ve tacı ele geçirmesine yardım etmesi için ona yalvarmış ve buna karşılık tam bir sadakat, yıllık muazzam bir vergi ve şehirde bir Müslüman kolonisi sözünü vermiştir. Jean amacına ulaşmış ve Beyazıd'a, kendisine yardım için söz verdiği bedeli ödemiş, sözlerini tutmuştur.

Hammer'e Göre

1267 yılından itibaren Müslümanlar Haliç kıyılarında, Venedik ve Yahudi mahalleleri arasında kalan eski yerleşimlerini terk etmek zorunda bırakılmış ve Saint Emilien Kapısı¹ yakınlarında

1. A. Paspati, Constantinople (Κωνσταντινουπολις) 1877, s. 209.

şehrin on ikinci bölgesine gönderilmişlerdi. İşte bu bölgenin onlara ait bir yerleşim olduğu resmen kabul edildi ve bir cami inşa ettirilerek bir imam tayin edildi. Bir kadı başkanlığında dini bir mahkeme kuruldu ve böylece ilk kez Müslüman kolonisi Bizans kanunlarından muaf tutulmuş oldu.

Hammer'e göre, İmparator VII. Jean Paleolog, bir fırsatta, bu camiyi kiliseye çevirmiş. Bu olayı doğrulayamadım ama Hristiyan duygularındaki yarayı ortadan kaldırdığı düşünülürse gerçek olma ihtimali yüksektir. Ancak, büyük Beyazıd'ın yıldızı beklenmedik bir şekilde sönmüştür. Timurleng'in saldırısına uğrayan Sultan, Ankara Savaşı'nı kaybedip esir düşmüş ve kısa bir süre sonra da Akşehir'de ölmüştür. Bizans İmparatoru, önüne gelen utanç verici ve kendisini küçük düşüren bu esaretten kurtulma fırsatını değerlendirerek, caminin yıkılmasını ve tüm Türk cemaatinin imam ve kadılarıyla birlikte sürgün edilmesini emretmiştir.

Yani, aşağıdaki olaylar Mesleme'nin değil Beyazıd'ın kuşatması sırasında meydana gelmiştir:

“Rum kralı sadakat sözleşmesi imzaladı ve Mesleme'ye değil Beyazıd'a vergi ödemeye söz verdi.”

“Bu hain sözünden dönmek için fırsatı kullandı!”

“Minber ile Mihrabı yıktı!”

Belirttiğimiz bu önemli tarih hataları, şairin diğer yazdıkları konusunda, özellikle de Galata'da Mesleme zamanında bir cami (Arap Camii) bulunduğu yolunda -söyledikleri hakkında hiç bir yanlış anlamaya yol açmayacak şekilde - haklı olarak şüphe uyandırmaya yetmektedir.

“Yedi yıl boyunca... (Araplar)

Allah'ın bu mekânında ibadet ettiler.”

Sonuç olarak, Mesleme zamanında Galata'da bir caminin varlığını kabul etmek zor görülmektedir. Öncelikle, Arapların müteaddit saldırılarında Galata'ya girdikleri kesin değildir. Arap olsun,

Bizanslı olsun birbirini izleyen saldırıları nakleden eski tarihçilerden hiçbiri Galata'nın adını anmazken, hepsi sadece orduların Marmara kıyılarına yaptığı çıkartmalardan ve "kara duvarları"na yapılan saldırılardan bahseder.

Galata'dan bahseden ve işgal edildiğini düşünen ilk kişi, II. Mehmet zamanındaki Türk tarihçi Karamani'dir.¹

M. Canard "Tarih ve Efsanelerde Arapların İstanbul Seferleri" adlı makalesinde (1926, Journal Asiatique, CCVIII sayfa 61-121), Mesleme hakkında bu şiirin özetini vermektedir. Okurların, bu Türk yazar tarafından tarihin nasıl yorumlandığını ve değerini anlamaları için, aşağıda bu makalenin bir kısmını naklediyoruz.

Daha sonraki Türk tarihçiler onu referans gösterirler. Bizim şair de aşağıdakileri yazarken ona atıfta bulunmaktadır:

"Mesleme, Rum ülkesine vardığında bu şehri zapt etti!" (Tarihi değer olarak çok geç kalmış bir çeviri!)

Madinat al-Kahr (Galata)

Sonrasında, Arapların ilk kuşatmasında veya ikinci kuşatmasında Galata'yı ele geçirdiklerini kabul etsek bile, buradan, bu bölgede bir cami inşa edildiğini doğrulamak pek mümkün değildir. O'na göre, Mesleme'nin seferi halife Abd al-Malik bin Merwan zamanında (685-706) başlamış ve Süleyman zamanına kadar sürmüştür.

Mesleme, boğazı geçmek için sekiz ay süresince hazırlık yapmış ve devamında, üç günlük bir deniz savaşı sonrasında, İstanbul'un bulunduğu ada'nın önlerine gelmiştir. Orada, kendine bağladığı insanlara, Madinat al-Kahr ismini verdiği, bugünkü

1. Karamani, *Ahbar al-Duval* "İbn al-Atir" bölümü, 1920 Kahire baskısı, sayfa 214-218.

adıyla “Galata” şehrini inşa ettirmiştir. Orada yedi yıl kalmış, ekip biçmiş ve her gün al-Battal’ın Hristiyan katliamı yaptığı savaşlar vermiştir. Savaştan yorulan Leon, Mesleme’ye yüklü bir vergi teklif etmiştir; ancak, Mesleme çekilmeyi reddetmiş ve savaşlar sürmüştür. Bu durumda Leon, Meslemeye ne istediğini sormuş:

“Şehrini almadan çekilmemeye kesin kararlıyım!” demiş.

“Yalnız gel!” diye cevaplamış Leon. “Sana güvenli bir yol açarım.”

“Al-Battal’ın askerleriyle birlikte, açık kalacak kapının önünde beklemesi şartıyla.”

Bu şekilde karar alınmış. Mesleme, al-Battal’a ikinci ezanına kadar beklemesini emretmiş: “Eğer dönmezsem, askerlerinle şehre gir ve rastladığın herkesi öldür. Benim yerime Muhammed bin Mervan başınıza geçer.” Edirnekapı’dan şehre girerek iki sıra halindeki Grek askerlerinin korumasında ve cesaret ve kahramanlığını hayretle izleyen halkın şaşkın bakışları arasında Aya-sofya’ya kadar ilerler.

Leon, onu Kilise’nin kapısında karşılar ve elini öper. Mesleme, heyecanlı duygularla Ayasofya’ya at üstünde girer. Zengin bezemeli ve altın bir taht üzerinde duran bir haç’a yönelir ve onu alarak atının eyerine yerleştirir. Din adamlarının protestoları üzerine, Leon, Mesleme’yi halkın hoşnutsuzluğu konusunda uyarır. Ancak Mesleme, haç’ı almadan gitmeyeceğini söyler.

O zaman, Leon, şefi gecikirse al-Battal’ın askerleriyle şehre girmeye hazır olduğunu söyleyerek ve benzer bir haç yapılacağına dair söz vererek halkı yatıştırır. Sonunda, önünde Leon ve okunun ucunda haç olduğu halde Mesleme yola çıkar. İkinci vakti geçmiştir ve Araplar onu yeniden görecekları inancını kaybetmişlerdir; ancak, Mesleme çıkageldiğinde yeri göğü inleyen tek-birlerle karşılanır.

80 Bin Askerle

Bundan sonra, Leon, söz verdiği vergiyi gönderir ve Mesleme geri dönmeye karar verir. Donanmasını üç gün içinde hazırlar ve gemiler yola çıkar. Mesleme, yüz kadar askeriyle kalır ve şehrin kapısına kadar ilerler. Orada, Leon, Mesleme'ye saygılarını sunar ve o da kabul buyurur. Nihayet Mesleme de yola çıkar, boğazı geçer ve Omar bin Abd al-Aziz'in Süleyman'ın öldüğünü bildiren mektubu kendisine ulaşır. Bağdat'tan 80.000 askerle yola çıkan ordu 30.000 askerle geri döner.

672-679 kuşatması sırasında, Araplar genel merkezlerini Marmara Denizi üzerinde Cyzique (Erdek) kasabasında kurdular. Art arda yedi yıl boyunca, yaz geldiğinde, bu üstten yola çıkarak İstanbul'a yürüdüler ve denizden donanmayla karadan da kara surları civarında karaya çıkan ordularıyla saldırılarını sürdürdüler. Bu yedi yıl zarfında, eğer Araplar bir camii inşa etselerdi bunu Cyzique'de, genel karargâhları civarında yaparlardı. Havaalar bozulduğunda çekildikleri ve çekildikten sonra Greklerin camilerini yıkacaklarını kesin olarak bildikleri için, savaş bölgesinde inşa etmezlerdi.

Kısacık Zaman Zarfında

Mesleme komutasındaki ikinci kuşatma, 717 Ağustos'u ile 718 Haziran'ı arasında, sadece 10 ay sürmüştü. Bu kısacık zaman zarfında ve bilinen çok ağır şartlar altında, Araplar nasıl olur da Arap Camii gibi bir yapının inşaatına başlayıp bunu tamamlayabilirler?

Mesleme'nin, İstanbul'u kuşattığı sırada bir camii inşa ettirdiği kesindir. Evet, bu doğrudur ve yukarıda naklettiğimiz gibi Constantin Porphyrogénète¹ ve Arap yazar Mukaddasi, 985 yılında yazdıklarıyla bu konuda açık şahitlik etmektedirler. Ancak bu tarihçilerden her ikisi de Bizans İmparatorluk sınırları içinde inşa

1. Constantin Porphyrogénète (Κωνσταντῖνος Πορφυρογεννητός) *De administrando imperio*, Migne P. G. t. 113, col. 209.

edilen veya ettirilen bir camiden söz etmektedirler. Contantin Porphyrogénète'in (Κωνσταντίνος Πορφυρογεννήτος) bahsettiği gibi veya Mukaddasi'nin anlattığı gibi, Galata'da değil; "Hipodrom'un² diğer tarafında, İmparator Sarayı'nın karşısında".

Galata'da bir cami inşaatını Mesleme'ye atfeden bir yazar bulmak için, Arap Camii'ni Mesleme'ye bağlayan ilk kişi olan Türk tarihçi Hacı Kalfa'ya (1598-1658) kadar gelmek lazım.³

Sonraki tarihlerde, tüm Türk yazarların atıfta bulundukları bu yazarın gecikmiş ve temelsiz görüşleri dışında, hiçbir Arap veya Bizanslı tarihçi Galata'da Osmanlı fethinden önce bir caminin mevcudiyetinden bahsetmemektedir.

Bizim konumuz için çok önemli olan bu nokta dikkatlice incelenmelidir.

2. Cfr Mordtmann , "İslam Ansiklopedisi" I, 890.

M. Canard -yukarda bahsedilen eserde- şöyle yazmaktadır: "Gerçeği söylemek gerekirse Mukaddasi tam olarak bir camiden bahsetmemektedir. Sadece Mesleme'nin şehre girdiğinde, İmparator'u, sarayının karşısında Müslüman esirlerin barınması için bir bina inşa etmeye zorladığını anlatmaktadır. Meydan'ın (Hipodrom'un) diğer tarafında 'dar al-mülk' karşısında 'dar al-balat' böylece ortaya çıkmıştır. Mukaddasi bahsetmese de, muhtemelen bu binada bir camii veya bir ibadet odası bulunmalıydı."

3. Büyük ihtimalle Hacı Kalfa'nın kaynağı Karamani'den alınmış bir bölümün yanlış yorumundan ibarettir. Adı geçen yazar, 1453 yılında Bizans'ın fethini anlatırken "İstanbul'a giren Türkler, Mesleme zamanında inşa edilen ve sadakatsizler tarafından kiliseye çevrilen camiye ulaşmak için acele ettiler." Burada tabii ki Bizans'ta yerleşik bir camiden bahsedilmektedir. Diğer taraftan, Arap Camii'nin, İstanbul'un fetihten 20 yıl kadar sonra Türkler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bazı yazarlar, her şeyi birbirine karıştırmaya ve çok farklı olayları birbiri içine sokmaya o kadar alışmışlardır ki, muhtemelen Karamani'nin bahsettiği cami ile Arap Camii'ni karıştırmaktadırlar.

4-FETİHTEN ÖNCE İSTANBUL CAMİLERİ VE YERLERİ

Müslümanların, 1453 yılından önce İstanbul’da camileri olduğu kesindir. Yazarların bu konudaki tanıklıkları açık ve kesindir ve bu konuda hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır. Kaç tane olduklarını ve şehrin hangi bölgelerinde yer aldıklarını bulmaya çalışalım:

İlk Cami

İstanbul’da inşa edilmiş ilk cami, bahsettiğimiz gibi, Constantin Porphyrogénète’in tarihe kaydettiği camidir. 718 yılına tarihlenir ve anlattığımız gibi İmparator Leon ile Mesleme arasında varılan anlaşma neticesinde inşa edilmiştir.¹ Muhafız askerlerinin kışlası civarında idi: Εν τῷ βασιλικῷ πραιτωρίῳ.

Bu kışlanın yerini tam olarak bilemiyoruz. Constantin Porphyrogénète’e göre “Forum Constantini” civarında idi. Paspati ise kışlayı “Port Sophien” (Kadırga Limanı) üstlerine, Sainte Anastasie Kilisesi (Sonradan Sokollu Mehmet Paşa Camii) civarına yerleştirir.² Mordtmann ise bu bölgeye göre biraz daha kuzeyde olduğunu düşünmektedir.³ Arkeologlar arasında küçük görüş farklılıkları olsa da, kesin olan, Cami’nin Bizans’ın en tarihi bölge-

1. M. Canard, Constantin Porphyrogénète’in kayıtlarına rağmen, ilk İstanbul camisinin Mesleme’ye atfedilmesini efsane olarak niteler. Şöyle yazmaktadır: “İstanbul’da eski bir cami varsa, bunu Mesleme ile ilişkilendirmek için hiç bir kanıt bulunmamaktadır. Şüphesizdir ki, imparatorun iyi niyeti sayesinde, İstanbul’da yaşayan Müslüman esir, tacir ve seyyahlar için inşa edilmiş, Müslüman inancı onu Mesleme’ye bağlamıştır.” İlgilendiğimiz bu caminin Mesleme’ye bağlı olup olmaması bizim için ikinci derecede önem taşımaktadır. Kökeni ne olursa olsun, bizim için önemli olan konu, Galata’da değil de Bizans şehrinde bulunmasıdır.
2. Paspati, age, sayfa 370-372.
3. Mordtmann, *Esquisse Topographique de Constantinople* (İstanbul Topografik Çizimler) 1892, no:121, sayfa 68-69.

sinde, yani hipodrom civarında ve Galata'dan oldukça uzakta bulunduğudur.

Bu ilk caminin 10. yüzyıl başlarında varlığı da kesindir. Devrin halifesi, İstanbul Camii'nin yıkıldığını ve Müslümanların Hristiyan olmaya zorlandığını öğrendiğinde, kendi ülkesindeki kiliseleri yıktırması ve Hristiyanları acımasızca öldürtmüştür. Patrik I. Nicolas (901-907 ve 911-925), kendisine yazdığı bir mektupta, İstanbul Camii'nin yıkıldığını kesin bir dille yalanlamaktadır.

Müezzin Tayin Edilmiş

“Tam aksine, yıkılmak bir tarafa, Müslüman memleketindeki-lerden daha fazla özen gösterilmektedir. Ayrıca, hiç kimse, ne imparatorluk orduları komutanı ne prensler veya imparatorluk ailesinin diğer fertleri tarafından Müslüman inancını terk etmeye zorlanmamıştır. Bazı zavallı ve cahil kimseler bu tür dikkatsiz ve son derece aptal hareketlere girişmişlerse bize isimleri bildirirsin: Hak ettikleri şekilde cezalandırılacaklardır.”¹

Arap tarihçi Ab'ul Mahasin'in yazdıklarına göre, Fatimi Halifesi al-Hakim zamanında (996-1020) bu İstanbul Camii'nde Fatimi Hutbesi okunmaktaydı.² Selefî al-Zahir döneminde ise, İmparator VIII. Constantin ile varılan mutabakat sonucunda, İmparator bu camiyi ihya etmiş ve bir müezzin tayin etmiştir. 1027 yılında da al-Zahir adına hutbe okunmuştur.³

Tarihçi Hammer'e göre, Irak hükümdarı Ertuğrul, İmparator Constantin Monomaque'tan (1041-1054) yeni bir camii inşaatı iznini elde etmiştir.⁴ Heyd de aynı bilgiyi tekrarlar: “1049 veya

1. Migne P. G. 111, 319-320.

2. *Nuyun*, Popper Yayınları, II, sayfa 40, apud Lammens “La Syrie” (Suriye), I, sayfa 151 (M. Canard'ın bahsettiği eser).

3. Makrizi, *InSaint fr. d'arch. or.* (Fransa Doğu Arkeolojisi Enstitüsü, Casanova çevirisi IV sayfa 25, sayfa 355 (M. Canard'ın bahsettiği eser).)

4. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi) cilt I, sayfa 294.

1050 yılında, İmparator Constantin Monomaque(ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΟΝΟΜΑΧΟΣ) yeni bir cami inşa ettirmiş ve Müslüman inanışına göre caminin kutsal sayılan objelerinin parasını kendi cebinden ödemiştir.”⁵ Bu durum tam olarak doğru değildir. Arap tarihçi Ibn al-Atir’e göre, İmparator Constantin Monomaque yeni bir cami inşa ettirmemiş, Abhaz kralını fidesiz serbest bıraktırdığı için Tuğrul Bey’e teşekkürlerinin ifadesi olarak 1049 yılında eskisini ihya ettirmiştir.⁶

Nicéte Choniatès, bu eski caminin, 1201 yılında işçilerin hapisane yöneticisi Jean Lagos’a karşı giriştikleri ayaklanma sırasında yıkıldığını aktarmaktadır:(ΣΚΥΛΕΥΟΥΣΙΝ ΤΕ ΤΟΝ ΕΚΕΙΣΕ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΝΑΟΝ,ΤΟ ΔΕ ΤΩΝ ΣΑΡΑΚΗΝΩΝ ΣΥΝΑΓΩΓΙΟΝ ΑΝΑΣΠΩΣΙΝ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΑΥΤΩΝ.)⁷

İkinci Cami

Bu cami yıkılmadan önce, İstanbul’da bir ikincisi ortaya çıkmıştı. Papa III. Innocent (1198-1216) tarafından İstanbul Katolik Patriği’ne yazılmış 7 Aralık 1210 tarihli mektupta, bu ikinci caminin imparator Isaac tarafından, Selahattin’e (Saladin) yaranmak amacıyla bir lütuf gösterisi olarak inşa edildiği belirtilmektedir. Papa, şöyle demektedir: “Isachius, İmparator Selahattin için Constantinopolis şehrinde bir cami (mescit) yaptırdı (quin etiam Isachius imperatori ob gratiam Saladini, fieri fecerit in urbe Constantinopolitana meskitam).”⁸

5. Heyd, *Storia del Commercio del Levante*, I, 31.
6. Ibn al-Atir, IX sayfa 231 ve X sayfa 11.
7. Nicéte Choniatès, “Règne d’Alexis Ange” (Alexis Ange iktidar dönemi) lib. III no:5 (1835 Bonn baskısı sayfa 696)
8. Saladin’in biyografyacısı Abu Sama (*Kitap al Raudatayn*, sayfa 470-471) tarafından nakledildiğine göre, Isaac zamanında, İstanbul’da Cuma namazı bir anlaşma ile düzenlenmiş ve İmparator, Saladin’e bir mektup yazarak destek talep etmiş ve Constantinople Camii’nde namaz ve hutbe düzenlenmesi için yetki verdiğini bildirmişti. Bir Arap yazar tarafından aktarılan ve şüphe duyulmaması gereken bilgiler, Papa’nın yazdıklarının, Bizans’a karşı duyduğu kinden kaynaklanan iftiralar değil, gerçeğin ta kendisi olduklarını vurgulamaktadır.

Bu ikinci caminin yeri, Nicéte tarafından anlatılan ve İstanbul tarihiyle ilgilenen tüm yazarların bildiği aşağıdaki olaydan yola çıkarak bulunabilir. 4. Haçlı Seferleri sırasında Galata'ya kamp kuran Haçlılar, Bizans tahtına çıkardıkları imparatorun sözlerini tutmasını bekliyorlardı. Başkent halkı, şehir kapılarında yabancı bir ordunun bulunmasından dolayı son derece tedirgindi ve öfke içinde -zaman zaman Nicéte'in de uygunsuz olarak yorumladığı- hareketlere girişiyorlardı. Böyle bir günde, asırlardır Bizans'ta ticaretlerini barış içinde sürdüren Latinlere karşı kinlenen topluluk, casus olarak yorumladığı Pizalıların ve Amalfililerin mahallerine saldırdı, dükkânları yağmalayıp hepsini yerle bir etti.

Bu vahşi talanın söylentileri, Galata'da bulunan Haçlılar arasında kısa zamanda yayıldı. Caddelerde, mağazalarda, kabarelerde hep bu konuşuluyor ve benzer durumlar için âdet haline geldiği üzere yorumlar yapılıyor ve suçluların cezalandırılması isteniyordu. Rivayete göre, bu yağmalamadan nasibini aldıktan sonra Galata'ya sığınan tüccarlardan biri, Flaman askerlerle içki içirken başına gelenleri şöyle anlatmış, Greklerden bahsederken: “Bu zavallılar, biz Katolikleri çekemiyorlar; bize dünyanın eziyetini yaparken Sarrasin (İspanya ve Kuzey Afrika Müslümanları) göçmenlerine yağ çekip onlar için bir camii bile inşa ettiler!”

Evleri Ateşe Verdiler

Bu anlatılanlar, Haçlıları Bizans Müslümanlarına karşı tahrik etmeye yetmiş. Flaman askerlerle katılan Pizalılar ve Venedikliler hızla Galata'dan Bizans'a geçmişler ve caminin bulunduğu bölgeden başlayarak Sarrasin varlıklarını alaşağı etmişler. Beklenmedik bir şekilde gelişen bu olayın, Grekler tarafından da desteklendiği şeklinde savunulması yersizdir. Saldırganlar, civardaki evleri ateşe vermişler, dost düşman herkes, kendilerini tehdit eden bu tehlike karşısında kaçışmak zorunda kalmış. Genellikle kullandığı tabirlerde ılımlı olmaya çalışan Nicéte'in (ΝΙΚΗΤΑΪΣ) bile çok üzücü manzarayı anlatacak kelime bulamamasına bakılırsa, yangın gerçekten çok korkunçtu. Bu yangının çıkış ve bitiş nok-

talari hakkındaki coğrafi bilgiler bizim için çok ilginçtir. Nicéte'in anlattıkları şöyledir: “Yangın, şehrin kuzey kısmında ve denize doğru yokuşta, Sainte Irene Kilisesi'nin civarında bulunan Sarra-sin Camii'nden başladı; güneye doğru ilerleyerek Aya Sofya Ki-lisesi yakınlarında durdu ve akşama doğru Pérama'ya (Pera-Beyoğlu) ulaştı.”¹

O zamanlarda, İstanbul'da Sainte Irene'ye ithaf edilmiş birkaç kilise bulunmaktaydı. Gilles, ünlü *İstanbul Coğrafyası*'nın altıncı bölümünde, üç tane Sainte Irene Kilisesi'nden söz etmektedir. Bunlardan Haliç ağzında bulunanından yakında uzun bir şekilde bahsedeceğiz. Bir diğeri, Büyük Constantin tarafından evrensel barış şerefine Aya Sofya civarında inşa edilmişti. Tuhaflığa bakın ki, orası şimdi Silah Müzesi'dir (Esliha-i Atika). Gyllius, üçüncü Sainte Irene Kilisesi'nin tam olarak nerede olduğunu belirtememiştir.

Sirkeci Garı Civarında

El yazısı notlarında, P. Ceslao Pera, Perama kapısı civarına yerleştirmektedir: “Bu kilisenin Sainte Irene (Αγία Ειρηνή)¹ ve Melologe'a göre Sainte Irene (Αγία Ειρηνή)² olduğunu dikkate alırsak; kilisenin deniz kıyısında ve Bizans'tan Galata'ya geçiş yolu üzerinde olduğu sonucuna varırız. Arkeolog Paspatis'nin bu kilisenin şehrin yedinci bölgesinde, yani bugünkü Sirkeci Garı ci-

1. Nicéte Choniatès (Νικητάς Χωνιατῆς), bahsedilen eser, sayfa 733 Ηρ-ξάτο μεν ουνη πρώτη του πυρος αφη απο του συναγωγιου των Σαρακηνων(το δε εστι κατα το προς θαλασσαν επικλι-νες βορειον μερος της πολεως και τω τεμνειει εγγιζον, ο επι ονοματι της Αγιας Ειρηνης ιδρυται) και προς εω κατα ευρος λωφησαν ες τον νεων τον παμμεγιστον, κατα εσπεραν ες το λεγομενον Περαμα εξεμηκισθη. (... ateşin birinci atışı, Osmanlıların toplandıkları yerden başladı. Bu, şehrin (İstanbul'u kastediyor) kuzey kısmı idi. Denize doğru inen ve caminin yanında olan yerd ki orada Agia Irini vardı ve bu yer tepenin üstündeki büyük yerdir. Ancak öğleden sonra Pera-ma'ya doğru yayıldı.

1. *Scriptores Originum Constantinopolitanarum*, Th. Yayın. Preger III, 234.

2. *Menologe et Synaxarium*, 10 Ocak ve 19 Haziran.

varında olduğunu belirten parlak fikirleri kabul edilemez.³ Cen-eviz ve Venedik mahallelerini ayıran ve “Passage” olarak adlandırılan kapı civarında olmalıdır.”

Biz aynı fikirde değiliz. Nicéte’e göre Perama yangının başlangıç noktası değil, batı kısımda bittiği yerdir: “Ancak öğleden sonra Perema’ya (Balıkpazarı) doğru yayıldı (κατα δε εσπεραν ες το λεγομενον Περαμα εξεμηκισθη)”

Yangın ancak şehrin kuzey kısmında, Sirkeci civarından başlamış olabilir. Dolayısıyla, Paspatis’in belirttiği gibi, Saint Irene Kilisesi bu bölgede bulunmalıdır. “Pasaj kapısından” oldukça uzak olmasına rağmen, tüm Haliç kıyısına yayılan ve Sirkeci yöresine kadar uzanan “Pasaj” mahallesine yakın olduğu kabul edilebilir. Muhtemelen bu nedende, Perama Saint Irene (Περαμος Αγια Ειρηνη) olarak adlandırılıyordu.

Bunlar detay olarak kabul edilse de, kesin olan, bu ikinci caminin de Galata’da değil, Bizans şehri içinde yerleşik olduğudur. Quod sufficit nobis! (Bize bu kadarı yeter!)

Üçüncü Cami

Üçüncüsü de 1390 yılına doğru, imparator VII. Jean Paleolog tarafından Sultan Beyazıt’a atfedilendir. Gördüğümüz gibi Saint Emilian Kapısı civarına (bugünkü Davutpaşa semti) inşa edilen bu cami de Galata’dan bir hayli uzaktır.

Mükemmel olmasa da, yaptığımız araştırmaların sonucu şöyledir: Öncelikle Araplar, İstanbul kuşatmaları sırasında Galata’da camii inşa edememişlerdir. Sonraki dönemlerde, Bizans imparatorları tarafından inşa ettirilen camilerin hepsi, Galata’da değil şehrin içindeydi. Yani, tarihi bilenler için Arap Camii konusundaki Müslüman görüşlerinin hiç bir anlamı yoktur.

3. Paspatis, age, sayfa 336.

BÖLÜM III

BİZANS İDDİALARI

“Bizans iddiaları” tabirinden, Arap Camii’nin bir Bizans eseri olduğunu düşünenlerin görüşlerini anlıyoruz.

Yazarlar tarafından ileri sürülen görüşlerin tarafsız bir gözle incelenmesi, bize bu düşüncelerin geçerliliği hakkında bilgi verecek ve Arap Camii’nin gerçek kökenlerini bulmamıza yardımcı olacak.

1. Arap Camii’nin kökeninde bir Bizans eseri olduğunu destekleyen ilk yazar Hammer’dır.¹ Ona göre, bu eserin zengin tacir Areobindus tarafından, İmparator Justin le Thrace zamanında inşa ettirilen eski bir kilise olması mümkündür. Daha sonra, imparator XVI. Maurice döneminde, kardeşi ve saray kaymakamı Pierre tarafından değerli mermerlerle kaplanmış olmalıdır. Hammer, bu görüşünü desteklemek için Théophane’in tanıklığını kullanmaktadır.

Farklı Şeyler

Öncelikle, Hammer’in bahsettiği yazarın söylediklerinin Arap Camii’yle hiç bir ilgisi olmadığını vurgulayalım. (Daha önce, iki eseri ayırt etmek için Scarlatos’un belirttiği gibi, “Arap” ile “Areobindus” kelimelerinin ses benzerliği, pek itibar edilmemesi

1. Hammer, *Constantinopolis und der Bosphoros*, 1822, II. cilt, sayfa 83.

gereken bir görüştür.) Bahis konusu kilise için bu yazılanlarla Alman tarihçinin yazdıkları farklı şeylerdir.

Théophane şöyle yazmıştır: “Bu yıl (598) Maurice’in kardeşi Pierre, Sainte Thetocos d’Aréobindus kilisesini inşa ettirdi ve onu değerli mermerlerle süsledi.”² (Ο Θεοφανης: Εν τούτο το ετος [598] ο αδελφος του Maurice Pierre εκτησεν την εκκλησια του Αγιου Θεοτοκου d’Areobindus και το εστολισεν με πολυτιμα μαρμαρα.)

Doğal olarak Hammer (Χαμμερ), ifadesinin sadece yer belirttiğini anlayamamış, bunun kiliseyi inşa ettiren şahsı belirttiğini sanarak bu hatalı görüşünü Théophane’nin yazdıklarıyla doğrulayamadığından, kilisenin gerçek banisinin sadece bir restorasyon yaptırıldığını düşünmüştür.

Anlaşıldığı üzere, Arap Camii, Theotocos Aréobindus kilisiyle özdeşleştirilemez. Diğer taraftan Codinus da sadece Bizans kiliselerini ve eserlerini anlattığı *De Aedificiss Constantinopolitanis* (Constantinopolis Anıtları) isimli kitabında bu kiliseden, en küçük bir yanılığa meydan vermeyecek şekilde bahsetmektedir.

Bunlara ilaveten, yine Codinus, aynı kiliseden bahsederken Aréobindus Kilisesi adının, Aréobindus Sarayı civarında inşa edilmiş olmasından geldiğini açıkça belirtmektedir:(το ονομα της εκκλησιας Aréobindus το εχει λαβει απο την Περιοχη των ανακτορων Aréobindus ισχυριζετε ο Κοδινος).³

Saray Neredeyse Kilise de Oradadır

Aréobindus Sarayı, tabii ki Bizans’taydı. Jean Malalas’ın şahitliği de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu tarihçinin anlattıklarına göre, İmparator Anastas zamanında, Trisagion’a¹ yaptığı

2. Théophane “Chronographia” Bonn Basıksı 2 cilt, (1839-1851) I. cilt, sayfa 427.

3. Codinus “De Aedificiss Constantinopolitanis” Migne P. C., 157. bölüm, 569.

1. Ortodoks Kiliselerinde söylenen bir ilahi.

bir ilave nedeniyle ayaklanma çıkmış ve halk asil Julienne'in sarayına koşup kocası Aréobindus'un imparator ilan edilmesini talep etmiştir.² Burada Julienne Sarayı olarak adı geçen yerin Aréobindus Sarayı olması mümkün değil midir? Kadınlar, kocalarının sarayında oturmazlar mı? Bu Saray'ın Bizans'ta bulunduğu gerçek ise, sarayın civarında bulunmasından dolayı aynı adı taşıyan kilisenin de Bizans'ta bulunduğu kesindir.

Böylece, Arap Camii'yle Bizans şehri içinde bulunan bir kiliseyi özdeşleştirmek mümkün olmadığından, Hammer'in hayali görüşü kendiliğinden yıkılmış olmaktadır.

2- Arap Camii'yle Saint Aréobindus Kilisesi'ni özdeşleştirmeye çalışan diğer yazarların görüşleri de en az bu kadar hayalidir.

Sanırım, bu kadar garip bir görüşü ileri süren yazarların ilki, İstanbul üzerine yazdıklarında şöyle diyen Barth'tır: “Şüphesizdir ki, biraz gözlerden uzak duran Arap Camii ilk olarak Saint Aréobindus'a ithaf edilmiş bir kilise olarak inşa edilmiş, XVII. yüzyıl başlarında camiye çevrilmiştir... Adı dahi Aréobindus kelimesiyle ses bağlantılıdır.”³

Bu görüşün hiçbir temeli yoktur! Grek kilisesi tarihinde hiçbir zaman Aréobindus adında bir azizin bulunmadığından emin olmak için *Synaxarium Ecclesia Constantinopolitane* (Delehay, Bruxelles 1903) adlı esere bir göz atmak yeterlidir. Bu isimde bir aziz yoksa eğer, ne Bizans'ta ne de Galata'da ona atfedilen bir kilise de bulunamaz elbette!

Muhtemelen bu tuhaf görüşün tek kaynağı, Hammer'in kullandığı “die Kirche des Aréobindus” tabirinin hatalı bir yorumudur. Bu yazarın Aréobindus olarak kilisenin banisinin adını verdiği, bir azizden bahsetmediği anlaşılamamıştır.

2. Ioannis Malalae “Chronographia” Migne P.G. 97. bölüm, 601.

3. Barth, *Les villes d'art célèbres*, Constantinople, sayfa 112.

- 3- Scarlatos, başka bir görüş ileri sürmekte; ancak onun da karmaşık dilinden, bu kördüğümü çözemediği anlaşılmaktadır. Arap Camii'nden bahsederken, zarif bir bina olduğunu ve şehirdeki diğer sivil ve dini binalara benzemediğini anlatmakta ve şöyle yazmaktadır: “Bu önce bir Latin kilisesi idi; belki Saint Claire Kilisesi, belki de eski Diana Phosphorus Tapınağı üzerindeki Sainte Photine Kilisesi'dir.”¹

Ancak, bunların sadece bir görüş olduğunu, ısrarcı bir iddia olmadığını ve bu konuda bilgi sahibi Tournefort'un dediklerine itibar edilip Sainte Photine Kilisesi'nin Tophane civarında olduğu kabul edilirse, bu görüşün de ortadan kalkacağını hemen belirtmeliyiz.²

Sainte Photine Kilisesi'nin Tophane civarında bulunduğunu, Tournefort'un yazdıklarının dışında, hayatta iken kiliseyi gördüğü için daha güvenilir bulduğumuz Pierre Gyllius da belirtmektedir. Gerçekten de bu yazar, Sainte Photine Kilisesi'ni Sycene bölgesindeki Galata'ya değil, biraz daha doğu tarafa yerleştirmektedir (*vergens ad solis ortum, post Sycoden*).³

Galata üzerine bazı görüşler ve özellikle bunların coğrafi yansımaları, Gyllius'un söylediklerini haklı çıkarmakta ve gelecek bahisler için okuru aydınlatmaktadır.

Galata'nın ilk kökenleri zamanın karanlığında kaybolmuştur. Doğal bir liman olan Haliç girişindeki mükemmel coğrafi yerleşimi sayesinde çok eski zamanlardan itibaren toplumların dikkatini çekmiş; ancak, yakınlığı nedeniyle uzun süre Bizans'ın gölgesinde kalmış ve XIV. yüzyıla doğru Başkent'ten bağımsız bir yapıya kavuşmuştur.

1. Scarlatos Dr. Byzantios (Σκαρλατος Δρ.Βυζαντιος), 3. cilt, Atina, 1851 bölüm II, sayfa 46-48.

2. Tournefort, adı geçen eser, bölüm 1 sayfa 187: “Görüntüye göre Sainte Photine Kilisesi, Diana Tapınağı'nın kalıntıları üzerine inşa edilmiştir.”

3. Petri Gyllii, *De Bosphoro Thracio*, Lyon 1561, II. kitap, c. VI.

Denys'in Anlattıkları

Strabon, MÖ birinci yüzyıldan itibaren, içinde Thebes (Is-partı) Savaşı'ndan sonra Ismene Irmağı kıyılarında kayboluşuna ithafen denizci Amphiarus'a adanmış bir tapınak bulunan Syke (o dönemlerde Galata böyle adlandırılıyordu) Limanı'nın varlığından bahsetmektedir.

MS ikinci yüzyılda yaşamış coğrafyacı Denys, Berzah Burnu olarak isimlendirdiği Galata tepesini şöyle anlatıyor: “Bu tepede, Megaralı kahraman Hippostene'in kabri, incir ağaçlarının çokluğu ve güzelliği nedeniyle Sykodes olarak adlandırılan bölge ve Amphiarus Tapınağı yer almaktadır. Bu tapınaktan sonra, Syaphas olarak adlandırılan bölge ve daha sonra Diana Phosphorus ve Venüs Placidia tapınaklarının bulunduğu Bolos isimli kış balıkçılığı bölgesi... yer almaktadır. Daha sonra, Ostreodes ve Metopon bölgeleri gelir. Metopon bölgesi, şehrin (Bizans) gözlerinin altına yerleştirilmiş olduğundan ve Boğaz Burnu'na (günümüzde Sarayburnu) bakmakta olduğundan bu şekilde adlandırılmıştır.”⁴

Denys'in bu anlattıklarıyla eski zamanlarda Galata coğrafyası hakkında verdiği bilgiler, bizim için son derece değerlidir. Bu anlatılanlar sayesinde, Metopon bölgesinin, Galata'da, İstanbul öncesi Bizans olarak adlandırılan Eski Saray bölgesi sınırlarını biraz aşan bu şehrin karşısında olduğunu öğreniyoruz. Galata'nın hiçbir bölgesi eski Bizans'ın karşısında değildir ve Tophane bölgesi haricinde Boğaz Burnu'na doğrudan bakmamaktadır. Dolayısıyla, Denys'in bahsettiği Metepon'un Tophane bölgesine tekabül etmesi gerektiği açıktır.

Photine ve Phosphora

Bu noktayı açıklığa kavuşturduktan sonra, Denys'in bahsettiği diğer bölgelerin yerlerini -yaklaşık da olsa- tespit etmek kolaydır. Tophane'nin hemen yakınında, sahilde bol miktarda bulunabilen istiridyeler nedeniyle bu şekilde adlandırılan Ostreo-

4. age, Gyllius tarafından söz edilmektedir. Kitap II, bölüm VI.

dos veya İstiridy e bölgesi; az ilerisinde Diana Phosphorus ve Venüs Placidia tapınaklarının bulunduğu Karaköy, yani Bolos; Karaköy’de Syphas bölgesi; Karaköy ile Azapkapı arasında, Amphiarus tapınağının bulunduğu Sykodes ve daha yaygın bir deyişle Syke bölgesi ve son olarak Hippostene’nin kabri.¹

Hıristiyan dininin yaygınlaşmasıyla Pagan tapınakları kiliseye çevrilmiş ve inanışa göre de “Diana Phosphorus Tapınağı, Saint Photine Kilisesi olmuş. Böylece, dolaylı yoldan da olsa “Photine” kelimesinin “Phosphora” ile eş anlamlı olduğunun bir kanıtı bulunmuş olmaktadır.

Syke-Justinienne-Galata

İlk imparatorlar döneminde, Galata idari olarak Bizans’a bağılıydı ve XIII. bölgeyi oluşturuyordu. II. Teodos döneminde, isimsiz bir yazarın belirttiklerine göre, Syke bölgesinde bir kiliseden başka Honorius Banyoları (Gyllius zamanında, bu günkü Karaköy Meydanı civarında harabeleri görülebiliyordu) ve Honorius Forum’u, bir tiyatro, bir tersane (muhtemelen, daha sonraki yazarların da bahsettiğı gibi bir tersane, [Vetus Tersana]), 431 ev, bir büyük kapı, 4 özel hamam, bir adet kamu ve dört adet özel fırın vs. bulunmaktaydı.²

Justinyen, Syke’yi genişletmiş, yeni sur duvarları yaptırmış, yeni bir tiyatro, hamamlar, sarnıçlar inşa ettirmiş; 552 yılında, II. yüzyıl sonlarında Pertinax tarafında inşa ettirilmiş olan Sainte Irene Kilisesi’ni ihya etmiş ve Syke adını Justinienne olarak değiştirmiştir. Ancak bu yeni isim pek fazla tutmamış ve daha sonraki yüzyıllarda yazarlar bu kasabayı Syke olarak adlandırmaya devam etmişlerdir. Ta ki Galata adı kesin olarak yerleşip diğ er eski isimlerin tamamını silip atana kadar.³

1. MS II. yüzyıla ait Galata haritasına bakınız.

2. *Notitiae Dignitatum accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et laterculi Provinciarum* Otto Seeck, 1876 Berlin baskısı.

3. Nicéphore, *Chonographia brevis*, Migne P. G. bölüm 100, 1044.

Galata Kulesi ve Yahudi Mahallesi

Tam olarak bilinemeyen; ancak 717 yılından önceki bir tarihte (zira Theophane’de bu ismi görüyoruz), Haliç ağzında -bugünkü Karaköy köprüsünün yaklaşık 120 metre kuzeydoğusunda- inşa ettiren şahsın adına izafeten Bizanslılar tarafında “Galatalı (Γαλαταῖος) olarak isimlendirilen bir sur inşa edildi (böylece Galata adı önce civar bölgenin sonra da tüm kasabanın adı olarak kullanılmaya başladı). Daha sonraki dönemlerde, Latinler “Castrum Sanctae Crucis” adını kullandılar.”¹ Surlara bağlı olarak, bir de savaş zamanında Haliç girişini düşman gemilerine kapatan, karışındaki Bizans şehri kıyılarına kadar uzanan zincirin bir ucunun bağlandığı bir kule (Galata Kulesi) bulunmaktaydı.²

Surların ve kulenin kuzey ve kuzeydoğusunda, IV. Haçlı Seferleri zamanında, bugünkü Yüksek Kaldırım Caddesi’yle Saint Benoit Kilisesi arasında, kimi tarafından Estanor (Εστάνορ)³, kimi tarafından da “Pera”⁴ olarak adlandırılan, 1203 yılında fanatik dinci-ırkçı Haçlılar tarafından yakılan ve Villehardouin tarafından çok güzel ve zengin bir şehir olarak adlandırılan bir “Yahudi Mahallesi” bulunmaktaydı.

60 yıl kadar Doğu Latin İmparatorluğu’nun bir parçası olan Galata, 1261 yılında tekrar Grek hâkimiyetine girdi. Ancak bu durum çok uzun sürmedi ve 1267 yılında İmparator VII. Michel Paleolog’un sağladığı imtiyazla Cenevizliler Galata’ya yerleştiler. Bu girişimci göçmenlerin elinde Galata’nın (bu tarihten itibaren Cenevizliler, biraz gösteriş biraz da Bizans idaresinin izlerini tamamen yok etmek amacıyla “Pera” ismini kullandılar) görüntüsü hızla değişti.

1. Ludovico Sauli, *Della colonia dei Genovasi in Galata* 2. cilt, Torino 1831, 1. bölüm, sayfa 217.
2. Villehardouin, *Histoire de la Conquete de Constantinople* (İstanbul fethinin hikâyesi) XXXII. bölüm: *La tor de Galathas*.
3. Villehardouin bahsedilen eser.
4. Belgrano, *Documenti riguardanti la Colonia Genovese di Pera* (Pera Ceneviz Kolonisi ile İlgili Belgeler), Genova 1888, sayfa 332.

Pera

Gemilerin uğrak yeri iskeleler, dükkânlar ve her türlü malla dolu depolar Haliç kıyılarını göz alabildiğine doldurmuştu; kürkçüler, dokumacılar ve dericiler her yerden ve her milliyetten tüccarı kendisine çekiyordu. Bu refahın kışkandırdığı Venediklilerin 1296 yılında Pera'yı yakmaları, bu büyümeden rahatsız olan imparatorların engelleme çalışmaları hep boşunaydı: XIV. yüzyıl başlarında artık “Pera” devlet içinde devlet olmuştu.

Ancak Cenevizliler bunu yeterli görmüyor, surlarla çevrelenmiş ve güçlü kuleleri sayesinde kendilerini düşmandan koruyacak bir şehir hayal ediyorlardı. 1296 Yangını'ni bahane ederek Bizans'a başvurdular ve sur inşa etme izni istediler. Aldıkları cevap sadece, “aziz ve güçlü imparatorları tarafından Ceneviz kolonisine bağışlanmış araziyi” sınırlandıran bir imparator fermanı oldu.¹ Bu bizim için, “Birinci Ceneviz imtiyaz bölgesinin” sınırlarını ve topografik yerleşim bölgesini tanımamızı sağlayan çok önemli bir belgedir. Saint Irene Kilisesi bahsinde, bu belgeden bahsedeceğiz: Şu an için bilmemiz gereken, “Ceneviz bölgesinin” bugünkü Karaköy ve Azapkapı köprüleri arasında, doğu ve batı kenarları -sırasıyla- 130 metre ve 156 metre, kuzey ve güney kenarları da 336 ve 587 metre olan bir dörtgen olduğudur.²

Bir sonraki sene, Cenevizliler taleplerini yenilediler; ancak, imparator yine reddetti. Cenevizliler daha sonra, kolonilerinin etrafına hendek kazma ve “kendi isteklerine uygun, güvenli ve sağlam evler ve binalar inşa etme” iznini aldılar. Ancak, Sauvaget'nin yazdıklarına göre bu izni tamamen kötü niyetle kullandılar:³

“Hızla inşaat işine giriştiler ve özellikle bölgelerinin sınırlarına inşa ettikleri evler, aslında kale burçlarını meydana getiri-

1. Sauli, age, II. cilt Ek belge IX.

2. Desimoni, *I Genovesi e i loro quartieri in Constantinopoli nel secolo XIII* (Giornale ligustico, anno III, fasc. VII), 1874 sayfa 217-275.

3. Sauvaget, *Notes sur la Colonie Génoise de Pera* (Pera Ceneviz Kolonisi Üzerine Notlar), Paris 1934.

yordu ve Bizans'ın yasaklamalarına rağmen, Pera, surlarla çevrili bir bölge haline gelmişti.” (Pl. VIII, 2)

Kuleyi Dikiverdiler!

Bu arada, kısa zamanda parlak ticaretin yarattığı nüfus artışı nedeniyle sınırlar dar gelmeye başlamıştı. 1349 yılında, Cenevizliler imparatora tekrar müracaat ederek şehirlerin kuzey tarafındaki bazı tepelerin de kendi imtiyazlarına verilmesini talep ettiler (aldıkları kesin ret cevabına rağmen, bu bölgeleri işgal etmekten çekinmediler)!

Bir taraftan, kadırgalarıyla imparatorluk donanmasını yakıp açtıkları ateşle Bizans bölgesinde terör estirenken, diğer taraftan da Pera'da herkes (kadın, erkek, asilzade) şantiyede azimle çalışıyordu. Kısa zamanda, zorla da olsa elde ettikleri bölgeyi (alan olarak küçük olsa da stratejik olarak önem arz eden) korumak amacıyla, tepede, tüm diğer savunma tertibatlarıyla birlikte “Christ/İsa Kulesi”ni (bugünkü Galata Kulesi) dikiverdiler.⁴ (Pl. VIII, 3.)

Bir kaç yıl sonra, Bizans'ın zayıf düşmesinden de yararlanarak, imtiyaz bölgelerinin doğu sınırlarını da ihlal ettiler ve “Galata Şatosu”nu (Castrum Sanctae Crucis) sınırları içine aldılar. Batı yönünde de, İsa Kulesi'nden başlayarak aşağı doğru, Büyük Hendek üzerinden Şişhane Karakolu'na ve Şişhane Karakolu'ndan da Haliç üzerinde Azap Kapı'ya kadar uzanan bir hat üzerinde hendekler ve kuleler inşa ederek güçleniyor ve yayılıyorlardı.

Nihayet, varoşlardan Grek ve Ermeni ahalisinden katılımlarla, zaman içinde Saint Benoit ve Tophane'ye doğru da genişleyen Galata, XV. yüzyıl başlarında genişleyen toprakları ve nüfusuyla olduğu kadar, gelişen ticaret hacmiyle de müthiş gelişme yakalamıştı ve anavatanla rekabet edecek düzeye gelmişti. (Pl. VIII, 4 ve altı mahallesiyle Ortaçağ Galata Planı.)

4. Günümüzdeki Galata Kulesi'nin Christ Kulesi olarak adlandırılması yakın bir tarihtedir. Daha önce Büyük Kule (Μεγαν Πυργος) deniliyordu. Cfr *Histoire Pol. de Constantinople* (İstanbul'un Siyasi Tarihi), Bonn baskısı, sayfa 19.

Bu tarihsel ve coğrafi bilgiler ışığında, Gyllius'un Saint Photine Kilisesi'nin yeri hakkında söylediklerini anlamak mümkün olmaktadır. Bu kilise, son genişlemeler sırasında, Galata'nın ulaştığı yeni sınırların içinde; ancak, "Galata Sycene" bölgesinin (Karaköy ile Azapkapı arasında bulunan, XIV. yüzyılın başlarında inşa edilmiş surların içinde kalan, Gyllius zamanında büyük bir şehir içinde kalmış küçük bir şehir görünümündeki ilk imtiyaz bölgesi) dışında, Sycene bölgesinin devamında, Galata'nın doğu bölgesinde bulunuyordu. Galata'nın bu bölgesi günümüzde Karaköy ile Tophane arasında kalan bölgedir: Sainte Photine Kilisesi buralarda olmalıydı. Gyllius'un yan yana olduklarını belirttiği Saint Claire Kilisesi de bu bölgedeydi: "Bugün o bölgede iki kutsal tapınak vardır: Biri Frankların Azize Clara adını verdiği tapınak, diğeri ise Yunanların Photine diye adlandırdığı tapınak." (in quo [loco] hodie spectantur duo aedes sacrae, quarum unam Franci appellant divam Claram, alteram Graeci Photinen.)¹

Böylece, Scarlatos'un düşüncesi geçersiz duruma düşmektedir; Karaköy ile Azapkapı arasında bulunan Arap Camii, Tophane civarında bulunan kiliselerle özdeşleştirilemez!

- 4- Paspatis'e göre, ismen belirtilmemelerine rağmen, 1303 tarihli imtiyaz bölgesi içinde kalan üç Grek kilisesinden biri olabilir. 1304 tarihli fermenda bu yönde kayıt bulunmaktadır: "Galata semtinde, Cenevizlilere devredilen bölge içinde, Aziz Patrik'in yönetiminde üç kilise bulunmaktadır. İsteriz ki bu kiliselerde Grek papazlar görev yapsın ve Patrikhane'nin yıllık programlarına göre kutlamalarını gerçekleştirsinler."

Paspatis'in yazdıklarına göre, İtalyanlarla birlikte huzurlu bir yaşam süremeyen Grekler, yavaş yavaş Tophane taraflarına göç ederek Ceneviz imtiyaz bölgesini terk etmiş ve onlardan boşalan kiliseler de Cenevizliler tarafından "Latin Kiliseleri"ne çevrilmiş

1. Gyllius, bahsedilen bölüm.

olabilir. İşte Arap Camii de, daha sonra Türkler tarafından camiye çevrilmiş bu üç kiliseden biri olmalıdır.¹

Bu arkeoloğun söylediklerinin aksine, Arap Camii'nin bu üç kiliseden birisi olacağına inanmıyoruz. Aşağıda ispat edeceğimiz gibi, Arap Camii bu bahsedilen kiliselerden çok farklı olan Sante Irene Kilisesi'nin yerinde bulunmaktadır.

5- Ebersolt, Arap Camii'ni bir Grek Kilisesi'yle özdeşleştirmekten kaçınır; ancak, yapılan arkeolojik çalışmalar bina-
nın bir Bizans tapınağı olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu yazar şöyle demektedir: “Paspati, Arap Camii'nin daha sonra Cenevizlilere devredilen eski bir Grek kilisesi olduğunu düşünmektedir; fakat bu görüşünü destekleyen hiçbir kanıt sunmamaktadır. Aslında üç apsise bölünmüş mekân ve bunları örten tonozlar ve restorasyonlara rağmen, kemerlerde hâlâ görülebilen eski pencerelerin izleri bunu düşündürmektedir. Büyük apsisin sütunlarında, eski mabedin yüksekliğini belirleyen korniş de hâlâ görülebilmektedir. Yakın geçmişte bir restorasyon sırasında, tahrip edilmiş fresklerin bulunduğu da bir gerçektir. Bu arada, sütunların taşıdığı dört kemerde, uzun dini kıyafetleri içinde hareleriyle azizlerin resimleri fark edilmektedir. Bunlardan biri sol elinde İncil tutmaktadır.

Bu freskler, Bizans kiliselerinde çepeçevre görülen, dini tavırları içindeki uzun aziz dizilerini hatırlatmaktadır. Bu resimler, özellikle iki sıra moloz taş, üç sıra tuğlayla almalışık örülmüş Bizans duvarı üzerinde bulunuyordu.² Yine bu restorasyon sırasında, Bizans dönemine ait birçok yontu tablet bulundu ve bunlar Devlet Müzesi'ne kaldırıldı.”³

1. Paspati, age, sayfa 220 ve 271-272.

2. Yazar, yukarıda, apsis duvarlarının alt bölümlerinin, üç sıra tuğla, iki sıra moloz taştan oluşan almalışık Bizans sistemi ile yapıldığını zaten belirtmişti (sayfa 39).

3. Ebersolt, *Mission Archeologique de Constantinople*, Paris 1921, sayfa 40 ve devamı.

Dalleggio, Muhterem Peder Ceslao Pera'ya yazdığı bir mektupta, “Bu deliller, binanın Bizans kökenlerini ispat etmek için çok yetersizdir” diyordu. Bir veya birkaç sıra moloz taşla üç sıra tuğlalı almasıık duvar örgü sistemi, İstanbul'da son dönemlere kadar kullanılıyordu. Galata'da -Perşembe Pazarı Caddesi üzerinde- XVII. ve XVIII. yüzyıla; hatta daha yakın dönemlere tarihlenen Arap Camii sistemiyle inşa edilmiş binalara bugün de rastlanmaktadır. Dolayısıyla, Bizans döneminden yüzyıllar sonra bile yaygın olarak kullanılan bir duvar örgüsü sistemine dayanarak bir binanın Bizans kökenli olduğu sonucuna varılamaz.

Pencereler ve Apsis

Arap Camii'nin günümüzdeki pencerelerinin bazılarının üstünde daha eski pencerelerin kemerlerinin görüldüğü bir gerçektir. Ancak bu eski pencerelerin varlığını izah etmek için Bizans dönemine kadar geri gitmek şart mıdır? Daha önce, son asırlarda Cami'nin uğradığı önemli değişikliklerden bahsetmiştik. Ebersolt'un bahsettiği kemerlerdeki pencereler, Bizans döneminde değil de daha sonra Türkler tarafından yapılmış olamaz mı? Bana göre, bu pencerelerin Türk dönemine tarihlenmesi gerektiğinin kesin kanıtı, sağ apsisin dış duvarında bulunan, daha sonra inşa edilmiş Arap tarzı kemerin üstünde, eski pencerenin büyük gotik kemerinin bulunmasıdır.

Kaldı ki, mabedin üç apsise bölünmüş olması, Bizans kiliselerine has bir özellik değildir. Üç nefli gotik kiliselerin hepsi (Arap Camii de camiye çevrilmeden önce muhtemelen böyleydi) orta nefte büyük, yan neflerde daha küçük üç apsisle sona erer... Bu üç apsisi bugün birbirine bağlayan kemerli geçişlerin bir şeyler belirtibilmesi için, bunların daha ileri dönemlerde açılmamış olduklarının ispat edilmesi gereklidir.

Freskler ve Devşirme Malzeme

Son restorasyonda bulunan freskler ise oldukça tahrip edilmiş ve bölümler halinde bulunduğundan, bunlardan yola çıkarak bir tarihlendirme yapmak zordur. Şahsiyetlerin sıralanması ve tavırları,

Bizans kiliselerinde görülen fresklere çok benzemektedir ve bu durum şaşırtıcı değildir. Galata, Bizans'ın sınır kapısı değil midir? Latin işgali ve Ceneviz döneminde bile, mabedi süslemek için dönemin Bizans ressamı davet edilmiş olamaz mı?

Fresk ve resimlerle birlikte bulunan yontu tabletler, tabii ki Bizans dönemine aittir.¹ Ebersolt'a göre, değişik dönemlere tarihlenmekte olup en eskileri V., bazıları VI., X. ve XI. yüzyıllara aittirler. Yazarın bu konudaki uzmanlığına güvenerek tabletler hakkında yaptığı tarihllemeye katılmakla birlikte, bu tabletlerin varlığından yola çıkarak mabedin Bizans dönemine ait olduğu sonucuna varmasını kabul etmiyoruz; çünkü, yazarın kendisi de, Arap Camii'nin X. ve XI. yüzyıllardan sonra, daha eski binalardan getirilen devşirme malzemelerle inşa edilmiş olabileceğini kabul etmektedir. "Eski kilise V. yüzyıla tarihlenebilir; ancak, daha sonra X. veya XI. yüzyılda restore edilmiş veya bu dönemde V. ve VI. yüzyıla ait malzemeler kullanılarak inşa edilmiş olmalı (hatta X. veya XI. yüzyıllardan sonra, eski binalardan getirilen malzemeler kullanılarak inşa edilmiş de olabilir)." diye yazmaktadır.

Bu durumda, Arap Camii'nde V., VI., X. ve XI. yüzyıllara ait Bizans yontularının bulunması, bu kilisenin Latin döneminde, eski bir Bizans Kilisesi'ne ait malzemelerin kullanılarak (devşirme malzeme) inşa edildiğinin bir açıklaması olamaz mı? Zaten gerçek de budur.

Gotik Tarzdaki Bir Yapı Bizans'a Atfedilemez!

Kesin belgelerin eksikliğine rağmen, arkeoloji bilimi, tarihsel gerçekleri yeniden oluşturarak incelediğimiz anıtın kökenleri ve uğradığı değişimler hakkında çok değerli bilgiler verebilir. Riant Kontu bile, uzun süre arkeolojiye inanmamakta direnmesine rağmen, sonunda -başka kaynaklarda arayıp bulamadığı bilgileri elde ettikten sonra- arkeolojinin tarihin yorumlanmasında büyük hiz-

1. IX, X, XI sayılı planlara bakınız.

metler verebileceğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak, bu değerli bilgileri sağlayan arkeoloji, kendisini zamanın yerleşim, coğrafya, tarih ve dini araştırmalardan da soyutlamamalıdır. Bütün bunlar dikkate alınmazsa eğer, önemli hatalara yol açılabilir ve Cesar Cantu'nun da belirttiği gibi, başkalarını ve kendini aldatan bir oyun haline gelebilir.

Ebersot, *Arap Camii İlişkileri* (Relation sur l'Arap-Djami) adlı çalışmada, anıtın tarihi ve değişimlerinden çok çevrenin tarihi ve değişimleriyle ilgilenmiştir. Dolayısıyla, camide bulunan bazı Bizans izlerinden ve kalıntılarından yola çıkarak, binanın Bizans kökenli olduğu yolunda hatalı bir sonuca ulaşmıştır.

Hayır, Arap Camii bir Bizans eseri değildir!

Ebersolt'un da kabul ettiği gibi binanın şekli, mimari tarzı, çan kulesi, sağ apsis penceresinin gotik sivri kemeri, her üç apsisin sivri kemerli tonozları, anıtsal büyük sivri kemerler vs. Batılı binalara benzemektedir. Bunlar, herkesin bildiği gibi gotik mimarinin en belirgin özellikleridir: yani binanın camiye çevrilmeden önceki halinin...

Gotik tarzdaki bir yapının Bizans'a atfedilmesi nasıl düşünülebilir, bilemiyorum!

BÖLÜM IV

ARAP CAMİİ’NİN GERÇEK KÖKENLERİ

Önceki iki bölümde, Arap Camii’nin kökenleri konusunda hem “geleneksel İslami görüş”e hem de “Bizans iddiaları”nı destekleyen modern yazarların görüşlerine yer verdik. Artık, bu anıtın gerçek kökenleri hakkında daha özgürce tarihi gerçeklerden bahsedebiliriz.

Bu bölümde göreceğimiz gibi:

- 1- Arap Camii, muhtemelen Justinyen zamanında adı geçen Sainte Irene’ye adanmış eski Grek Kilisesi’nin yerinde inşa edilmiştir.
- 2- İnşası XIV. asrın ilk yıllarından öteye gitmemektedir.
- 3- Anıt, Dominikenler tarafından inşa edilmiştir.

1-ARAP CAMİİ, SAINTE IRENE’YE ADANMIŞ ESKİ BİR GREK KİLİSESİNİN YERİNDEDİR.

Ceneviz imtiyaz bölgesinin sınırlarını çizerken, Sainte Irene Kilisesi’nin yerini Arap Camii’yle bire bir özdeşleştirerek tarif eden 1303 tarihli “imparator fermanı” bu sonucu ortaya çıkarmaktadır.

Her şeyden önce, Sauli tarafından yayımlanan önemli belgeyi nakledelim:¹

Fermana göre, aziz ve güçlü imparator tarafından Ceneviz kolonisine bağışlanan ve devredilen toprağın sınırı, “Eski Cephanelik” (bugünkü Atatürk Köprüsü yakınları) olarak adlandırılan iskeleden, her biri 7 “paumes”lik 25 adım mesafede (= 43,34 metre),² deniz kıyısından başlar (Haliç).

Buradan, Saint Jean Kilisesi’nin üç adım (= 5,19 metre) sonunda bırakarak kuzeye doğru çıkar; sonra Perdicarius Bağları’na girer ve bu şekilde bağların hendeklerine kadar ulaşır.

Deniz kıyısından itibaren bağların hendeğine kadar olan mesafe, her biri 7 “paumes”lik 90 adımdır (=156 metre).

Oradan doğuya dönerek aynı bağların içinde 4 adım (=6,93 metre) dümdüz gider ve Saint Theodule Kilisesi’ni 24 adım (=41,50 metre) sonunda bırakarak Lipsos Manastırı’nın bağlarına ulaşır. Sonra, 54 adımlık (=93,63 metre) bir hatla “Macropita” adı da verilen bu bağları geçer. Daha sonra, eskiden Cenevizliler tarafından mezarlık olarak kullanılan Saint Irene Kilisesi’nin kuyusunun üzerinden geçer.

Aynı şekilde, eski komutan Kynnamos’un bağının duvarını geçip bu duvar boyunca üç adım mesafede ilerleyerek aynı komutanın, Aziz ve Büyük Şehit Mutlu Georges Kilisesi’nin kapısının karşısında bulunan başka bir bağının duvarına ulaşır. Bu kapı, sınır hattından 28 adım (=48,54 metre) mesafededir.

Perdicarius Bağları’nın hendeğinden itibaren, Komutan Kynnamos’un ikinci bağının duvarına kadar olan mesafe 217 adımdır (=376,25 metre).

1. Sauli, age, II. cilt, Ek IX.

2. Eski bir Ceneviz ölçüsü “paumes” 0,2477 metredir ve bir Ceneviz adımı 7 “paumes” yani 1,734 metredir. - ROCCA, *Pesi e misure antiche di Genova*, 1871.

Daha sonra, sınır hattı Saints Anagyres Kilisesi'ni solunda bırakarak güneye döner. Kilise'nin köşesi, bu hatta 10 adım mesafededir (=17,33 metre). Sonra ölçüsüz bir şekilde, yine aynı kiliseyi solunda bırakarak doğuya döner ve eski Komutan'ın bağ evinin bahçesine 14 adım (=24,30 metre) mesafeye ulaşır. Saint Nicolas Kilisesi'ni 6 adım (=10,40 metre) mesafede solunda bırakarak tekrar güneye döner. Adı geçen kiliseyi 8 adım (=14 metre) mesafede solunda bırakarak doğuya doğru 30 adım (51,90 metre) ilerler. Nihayet, güneye doğru ilerleyerek Galata Kalesi'ne (Castrum Sanctae Crucis) 70 adım (=121,37 metre) mesafede, dikey olarak denize ulaşır.

Komutan Kynnamos'un bağının duvarından itibaren denize mesafe 75 adımdır (=130 metre). Daha sonra, batıya doğru deniz kıyısını (Haliç) izleyerek 339 adım (=587,79 metre) ilerler ve başlangıç noktasına ulaşır.

Bu belgeden ortaya çıkarılanlar:

- 1- Sainte Irene Kilisesi, Ceneviz imtiyaz bölgesinin kuzey sınır hattı üzerinde bulunuyordu.
- 2- Hat çizgisinin hemen hemen ortalarındaydı: Gerçekten de bir tarafında, Perdicarius Bağları'ndan başka, uzunluğu 93,63 metre olan Macropita Bağları, diğer tarafında Komutan Kynnamos'un bağları bulunmaktaydı.
- 3- Saint Irene Kilisesi'nde bir kuyu bulunmaktaydı.

Altı asırlık bir süreçte, fermanda belirtilen birçok belirleyici nokta ortadan kalktığı için, Ceneviz imtiyaz bölgesinin 1303 tarihindeki kuzey sınırını, bugünkü harita üzerinde belirlemek kolay değildir. Ancak, amacımız bir kilisenin yerini belirlemek olduğundan, bu belgede bizim için yeterinden fazla bilgi bulunmaktadır.

Fermana göre sınır hattı, doğuda Saint Georges Kilisesi'nin kapısından 28 adım (48,54 metre) mesafede sona eriyordu. Saint

Georges Kilisesi hâlâ yerinde durmaktadır ve cephesinden itibaren 48,54 metre mesafede Osmanlı Bankası'nın büyük binasının arka duvarı bulunmaktadır. O halde, sınır hattının uç noktasını bu duvarın arkasına yerleştirmek gerekir. Bu bölgede sınır çizgisinin uzunluğu 217 adımdı (=376,25 metre). Bugünkü Osmanlı Bankası binasından itibaren, batıya doğru 376,25 metre gidersek eğer, Harap Kapı olarak adlandırılan kapıya doğru tırmanmakta olan eski Ceneviz surlarının izleri üzerine düşeriz. Ceneviz imtiyaz bölgesinin sınırının buradan başladığını söylemek mümkündür.

Kesin nokta neresidir? Fermana göre, iskelelerden 90 adım (=156 metre) mesafede. Günümüzdeki iskelelerin 1303 tarihindekiyle aynı olduğu söylenemez; ancak, Ceneviz döneminden itibaren, Haliç sahili ve Kalafat Caddesi (bugünkü Kalafat Yeri Sokağı) boyunca önemli bir trafik olduğunu bildiğimiz için, 1303 tarihinde iskelelerin burada olduğunu ve Ceneviz imtiyaz bölgesinin kuzey sınırının buradan başlayıp yukarıda belirttiğimiz eski surların izlerinin ortalarına doğru uzandığını söylersek çok fazla yanlış olmayız: Kalafat Caddesi'nden tam 156 metre mesafedeki noktada.

1306 Yılından İtibaren

İki uç nokta böylece tespit edildikten sonra, sınır hattının güzergâhını tahmin etmek zor değildir. Muhtemelen, Mahkeme Sokağı'nı takip ediyor ve sonra kuzeye dönüp Haliç sahiline paralel ilerleyerek Osmanlı Bankası binasının arkasında, Saint Georges tepesinin eteklerinde uç noktasına ulaşıyordu. İşte bu güzergâhın hemen hemen ortalarında Arap Camii bulunmaktadır.

Bazı yazarlar, eski duvar kalıntılarına dayanarak 1303 yılındaki Ceneviz imtiyaz bölgesinin kuzey sınırlarını Arap Camii'nin kırk metre yakınından geçirirler. Bu mümkün görülmemektedir; zira, sur duvarları ancak 1316 yılında Podesta Montani de Marinis (1) döneminde yükselmiştir. Ayrıca, Georges Pachymérès'in yazdıklarına göre, Cenevizliler 1306 yılından itibaren kendilerine bağışlanmış imtiyaz bölgelerinin sınırlarını önemli ölçüde genişletmişlerdir:

“Dilatis haud modice soli ipsis concessis terminis”¹ İmparator Andronic II’in, 1308 yılında, “sınır olarak tespit edilen hendeklerin dışında bina inşa ettikleri ve satın aldıkları” için Galata Ceneviz toplumundan şikâyetçi olduğu mektuplar Ceneviz devleti arşivlerindedir (Mazzo VII). Dolayısıyla, sur duvarlarının izleri 1303 tarihindeki Ceneviz imtiyaz bölgesinin sınırlarını ve özellikle, Nicéphore Grégorias’ın da belirttiği gibi, başından beri genişleterek Bizans saldırılarına karşı kendilerini koruyabilmek için tepelerin yamaçlarına dayamaya çalıştıkları kuzey sınırlarını belirlemek için kullanılamaz.²

1303 yılında, Ceneviz imtiyaz bölgesinin sınırları sur duvarlarının izlerinden oldukça aşağıda ve hemen hemen yukarıda belirttiğimiz hat üzerinde olmalıdır.

Kutsal Kuyu

Nihayet, Arap Camii ve Saint Irene Kilisesi’nin yerleşimi hakkındaki tüm şüpheleri ortadan kaldırmak için, bir de kuyudan bahsetmeliyiz. Bu kuyu, hem Sainte Irene Kilisesi’nin hem de son yıllara kadar Arap Camii’nin belirleyici özelliklerinden biriydi. Tüm yazarların bahsettiği gibi, Scarlatos da halkın bu kuyuyu kutsal saydığını, kuyunun sihirli suyunun kadınlara mutlu gebelikler ve loğusalara bol süt sağladığına inanıldığını nakleder.¹

Günümüzde bu kuyu ortada yoktur. Son yıllarda yapılan restorasyonlarda kapatılmış olmalı. Son ziyaretimden biri sırasında bu konuda bilgi almak için danıştığım imam, bana, caminin zemininde -Mahkeme Caddesi üzerindeki büyük kapının civarında- kuyunun hâlâ fark edilebilir izlerini gösterdi.

1303 tarihli fermanda adı geçen Sainte Irene Kilisesi’yle, Nicéphore’a göre, Hristiyanlığın II. yüzyılında Papaz Pertinax ta-

1. Pachymérès, *De Andronico Paleologo*, yıl 1306, li VI, c.6 Bonn baskısı, sayfa 489.

2. Nicéphore Grégorias, *Historia Byzantine*, Bonn baskısı, cilt I, sayfa 527.

1. Scarlatos, age, II. cilt, sayfa 46-48.

rafından Galata’da inşa edilen ve (Cange tarafından, büyük ihtimalle şeklinde vurgulanarak)² daha sonra yeniden inşa ettirdiği için, Procope,³ Théophane⁴ ve diğer tarihçiler tarafından Justin-yen’e atfedilen aynı adlı ünlü kilisenin aynı yapılar olup olmadığı tartışma konusudur.

Procope tarafından, Justinyen’in Galata’da yeniden inşa ettirdiği Sainte Irene Kilisesi’nin Haliç’in ağız kısmında olduğunun belirtildiği ve 1303 fermanında adı geçen aynı isimli kiliseden çok uzakta olduğu için, birçok yazar bu varsayıma şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu kilise, genellikle Haliç girişine, Karaköy’le Top-hane arasına yerleştirilmektedir.

Hammer, “Procope, Sainte Irene Kilisesi’nin Haliç girişinde olduğunu kesin bir dille belirttiğine göre, bu kilise, muhtemelen Karaköy’ün birkaç yüz metre kuzeydoğusunda, Kurşunlu Mah-zen bölgesinde olmalı” demektedir.⁵

Constantiniade’nin yazarı Patrik Constantios, bu kiliseyi Top-hane civarına yerleştirmeyi tercih etmiş: “Saint Irene Kilisesi, Büyük Constantin tarafından kiliseye çevrilen bu mabet; Haliç gi-rişinde, günümüzde Tophane olarak adlandırılan bölgedeydi.”⁶

Procope’un metninin¹ Sainte Irene Kilisesi’nin (Αγία Ει-ρήνη) Haliç girişinde değil, Haliç girişi boyunca şeklinde oldu-ğunu belirtmeliyiz. Bu ibare, Haliç ağzında değil, körfezin biraz daha iç kısımlarında bulunan bir kiliseye daha uygun düşmekte-dir.

2. Du Cange, *Constantinopolis Christiana seu Descriptio Urbis Constantino-politanae*, Paris 1680, IV. bölüm, sayfa 148.

3. Procope de Césarée, *De Aedificiis*, 1838 Bonn baskısı, sayfa 195.

4. Theophane, age, sayfa 353.

5. Hammer, “Constantinopolis und der Bosphorus”, 2. cilt, Pesth 1822, II. bölüm, sayfa 82

6. Constantinos, *Constantiniade*, Rumca’dan çeviren: M. R., 1846, sayfa 161-162.

1. Procope de Césarée, age, sayfa 195.

Ayrıca, Galata'daki Sainte Irene Kilisesi'nden bahseden tüm yazarlar -ağız birliği içinde- bu kiliseyi Bizans'ta bulunan aynı isimli kiliselerden ayırt etmek için şöyle demektedirler: “Karşıda bulunan (Bizans'ın karşısı) Syké'de bulunan Sainte Irene Kilisesi (Εκκλησια Αγίας Ειρηνης)..” Bilindiği üzere, Syké, Karaköy ve Atatürk köprüleri arasında kalan bölgenin adıdır.

Théophane (Θεοφανης), Sainte Irene Kilisesi'nin (Αγία Ειρηνη) kutsanmasını anlatırken, İstanbullu Mène ve İskenderiyeli Apolinaire isimli iki patriğin, diğer din adamlarıyla birlikte Büyük Kilise'den (Aya Sofya) çıkarak imparatorluk atlı arabasıyla “Pasaj” (Περασμα) adlı yere kadar geldiklerini söylemektedir. Burada imparator tarafından karşılanmışlar ve Sainte Irene Kilisesi'ni kutsamışlar.² Oysa, Hammer'in dediği gibi, Kurşunlu Mahzen bölgesinde veya Patrik Constantios'un dediği gibi Tophane civarında olsaydı, Mène ve Apolinaire'in kutsama töreni için Aya Sofya'dan çıkıp bugünkü Balık Pazarı civarında bulunan Perama İskelesi'ne kadar inmelerine gerek olmayacaktı. Onlar için, Aya Sofya'ya daha yakın bir Haliç iskelesine gitmeleri daha kolay olurdu.

Seçilen bu güzergâh bir tek şekilde izah edilebilir: Saint Irene Kilisesi, Galata bölgesinde, “Perama” iskelesinin karşısında bulunmaktaydı.

Bu incelediklerimizden sonra, eski Bizans yazarlarının Sainte Irene Kilisesi'yle ilgili olarak anlattıklarıyla 1303 tarihli İmparator Fermanı tam olarak uyumlu olduğuna göre, artık Galata'ya aynı isimli iki kilise yerleştirmenin gerekliliği kalmamıştır.

Bana öyle geliyor ki, iki kilisenin varlığını, Arap Camii'nin çan kulesi (minare) yakınlarından geçen ve tüm arkeologların Justinien zamanına tarihledikleri eski surların planından yola çıkarak tanımlayabiliriz. Geçtiğimiz dönemlerde birlikte Arap Camii'ni ziyaret ettiğimiz Bizans uzmanı Dr. Schneider, bu surların planını gördüğünde, “Bunlar kesinlikle Justinien zamanından kalan yapılar” demişti.

2. Théophane, age, sayfa 353.

2- ARAP CAMİİ’NİN İNŞA TARİHİ

XIV. YÜZYILIN İLK YILLARINDAN ESKİ DEĞİLDİR

Arap Camii’yle Sainte Irene Kilisesi’nin yerleşimi, Justinyen zamanından kalan aynı isimli kilise ve 1303 Fermanı’nda bahsedilen kilisenin yerleşimleriyle epey oyalandık. Ancak bu nokta, bizim araştırmalarımız için hayati öneme sahiptir. Bazı yazarların (özellikle Ebersolt) Arap Camii’nin kökenleri hakkında yanlışlıklarının ve hatalı olarak Greklere bağlamalarının nedeni, bina içinde rastladıkları ve bugün de rastlanan inkâr edilemez Bizans izlerini başka şekilde izah edememeleridir. Arap Camii, en eski Bizans tapınaklarından birinin üzerinde yükseliyorsa, VI. veya V. yüzyıla ait Bizans kalıntılarının bulunması neden şaşırtıcıdır?

Binanın Latin dönemindeki yeniden inşası sırasında, ilk kilisenin tüm malzemelerinin kullanılmış olması doğaldan da ötedir. Arap Camii’yle Sainte Irene Kilisesi’nin coğrafi yerleşimlerinin özdeşleşmesi, Cami’nin içinde bulunan Bizans izlerini açıklamakla kalmayıp caminin hangi tarihe kadar gidebileceğini de açıklar. Bu bina, 1303 yılı başlarında hâlâ ayakta olan bir kilisenin üzerine inşa edilmişse eğer, bu tarihten sonra inşa edilmiş olduğu aşikârdır.

Bugüne kadar kabul gören en yaygın görüş, binanın bugünkü haliyle (Arap veya Bizans, eski kökenleri ne olursa olsun), Doğu Latin İmparatorluğu döneminde (1204-1261) inşa edilmiş olduğu yolundaydı.

Bélin, “Arap Camii veya Saint Paul Kilisesi”nin, “ilk defa Mesleme tarafından hicri 97 (MS 715) yılında inşa edildiği” yolundaki Müslüman inanışını naklettikten sonra şunları eklemektedir: “Her ne olursa olsun, kesin olan, bugünkü kilisenin İstanbul Dominiken Cemaati’nin kurucusu olduğuna inanılan... Saint Hya-

cinthe (Aziz Yasinius-1183-1257) tarafından inşa edildiğidir.” Gerçekten de “geniş ve kalın duvarlı” inşaat şekli, dönemin mimarisini hatırlatmaktadır.¹

Chieri ve Finale Dominiken Tapınaklarına Benzer

Celal Esad, mimari tekniği açısından Arap Camii’ni inceledikten sonra, Mekke’ye yönelmiş olmasından başka Arap dönemine ait bir ize rastlamadığını belirtmektedir.² Mimari şeklinin bir kilise olduğunu defalarca tekrarladıktan sonra, uzun ve dağınık incelemesini şu sözlerle bitirmektedir: “Araplar tarafından inşa edilen ve daha sonra Grekler tarafından zapt edilen Cami’nin, zaman içinde tahrip olduğuna veya bir yangın sonunda yok olduğuna inanıyoruz. Daha sonra İstanbul’un Latin işgali sonrasında, arazisi Saint Hyacinthe ve Dominikenlere devredilmiş ve temelleri üzerine Dominiken Kilisesi inşa edilmiştir.”¹

Mamboury, ünlü *Turist Rehberi*’nde, Arap Camii hakkında şunları yazmaktadır: “Doğu Latin İmparatorluğu döneminde, 1232 yılında, binanın Saint Hyacinthe ve Dominikenlere verildiği kesindir. Dominikenler, binayı dönemin Latin mimarisine göre yenilemişler ve ön kısmına halen mevcut olan ve İtalya’daki Chieri ve Finale Dominiken tapınaklarındakilere çok benzeyen bir çan kulesi inşa etmişlerdir... Bugünkü binada, Arap dönemine ait herhangi bir iz kalmamıştır; Latin döneminden kalanlar ise genel planı ve çan kulesidir.”²

Saint Hyacinthe

Naklettiğimiz bu pasajlardan da anlaşılacağı üzere, yukarıda adı geçen yazarları Arap Camii’nin Doğu Latin İmparatorluğu za-

1. M. A. Bélin, “*Histoire de la Latinité de Constantinople* (İstanbul’un Latin Tarihi) Paris 1894 2. baskı, sayfa 213-216.
2. Arap Camii’nin yönü, gerçek Mekke yönünden 12 derece kaçıktır. Yani binada bu Arap izi bile doğru değildir.
1. Celal Esad, *Eski Galata*, sayfa 46-55.
2. Mamboury, *Constantinople-Guide Touristique*, Fransızca 2. baskı, İstanbul 1929, sayfa 353.

manında inşa edilmiş olduğuna ikna eden, binanın mimari şekli değil (Galata'daki Ceneviz hâkimiyeti dönemi sonrasına kadar geriye giderek dahi izah edilebilir), Arap Camii veya Saint Paul Kilisesi'nin, İstanbul Dominiken Cemaati'nin kurucusu Saint Hyacinthe tarafından inşa edildiği yolundaki yaygın geleneksel inanıştır. Ancak, 1674 yılından beri Dominiken hatıratlarında yazılı olan ve Galata Saint Paul Kilisesi'nin din adamları tarafından fikir birliğiyle kabul gören bu geleneksel inanış hiçbir tarihi temele dayanmadığı gibi, elimizde bulunan tarihi verilerle de çelişmektedir.

Öncelikle, Saint Hyacinthe, İstanbul Dominiken Cemaati'nin kurucusu olarak kabul edilemez; çünkü, muhtemelen İstanbul'a hiç gelmemiştir. Geçerken şöyle bir uğradıysa, bu 1240 yılına doğru gerçekleşmiştir. Onun hakkında elimizde bulunan tüm belgeler ve biyografilere göre, Saint Dominique'ten el aldıktan sonra, Roma'dan yola çıkarak doğuya doğru değil, kuzey Avrupa'ya yönelmiştir.

Kendisine önce Hırvatistan'da sonra Bohemya ve Polonya'da rastlıyoruz. Polonya'dan Prusya'ya sonra da Baltık kıyılarında Poméranie'ye³ geçmiştir. 1235 yılında Danimarka'da Schleswig ve der Hadersler tapınaklarını kurmuştur. Danimarka'dan İsveç ve Norveç'e geçmiş, İskandinav ülkelerini Hristiyanlaştırdıktan sonra -yani 1240 yılına doğru- Rusya'ya geçerek, bazı yazarlara göre Karadeniz kıyılarına kadar inmiştir. Sadece bu güneydoğu Avrupa seyahati sırasında, Saint Hyacinthe'in İstanbul'a uğramış olabileceğini düşünebiliriz. Ancak bu tarihte, Bizans başkentinde birkaç yıldır Dominiken Tapınağı mevcuttu.

P. Loenertz şöyle yazmaktadır:¹ “Bilindiği gibi, 1228 yılında Paris'te toplanan Dominiken Tarikatı Genel Meclisi, İstanbul

3. Baltık güneyinde, Almanya ile Polonya arasında bir bölge.

1. Loenertz, O. P. *Les établissements dominicains de Pera-Constantinople* (Pera-İstanbul Domikiken Kurumları), *Echos d'Orient* XXXVIII (1935) sayfa 333.

Latin İmparatorluğu'nda kurulmuş Dominiken Manastırlarını “Grek Eyaleti Manastırları” başlığı altında topladı.² Kesin olarak belgelendirememize rağmen, birçokları gibi, İstanbul'da bu tarihlerde bir Dominiken Tapınağı olduğunu kabul edebiliriz. Bu mevcudiyeti hissettiren ilk belge (Frère Gérard de Franchet'in *Vitae Fratrum* eserinde bulunan Fr. Pierre de Sézanne'a ait şiir) 1233 yılına tarihlenmektedir.”³

Soisson piskoposu Gautier Cornut, 1238 yılında Kral II Bau-douin tarafından Fransa Kralı Saint Louis'e hediye edilen Kutsal Kitap çevirisine katılmış olan Constantinople Tapınağı eski rahibi Frer Jacques'ı bizlere anlatmaktadır.⁴ Dolayısıyla, 1233 yılında varlığı kesin olarak bilinen, 1238 yılında eski bir rahibinden bahsedilen bir tapınağın kurucusu olarak, muhtemelen 1240 yılında İstanbul'a gelmiş olan Saint Hyacinthe gösterilemez.

Ayrıca, Dominikenlerin başkente geldiklerinde Galata'ya değil Bizans'a yerleştikleri ve Doğu Latin İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar orada kaldıkları düşünülürse, Arap Camii veya Saint Paul Kilisesi'nin inşaatı -her kim olursa olsun- İstanbul Dominiken Cemaati'nin kurucusuna atfedilemez.⁵ XVIII yüzyıla ait tüm kaynaklar -yukarıda naklettiğimiz iki tanesi ve biraz daha ileri tarihlerde rastlanan diğerleri- İstanbul'da bir tek Dominiken Manastırı'ndan bahsetmektedir. P. Loenertz'in de belirttiği gibi, “O tarihlerde, İstanbul tabirinden sadece Bizans anlaşılıyor ve Galata veya Pera başka bölgeler olarak nitelendiriliyordu”.⁶

2. “MONUMENTA ORDINIS FRATRUM PRAEDICATORUM HISTORICA” (Morph şeklinde kısaltma), Roma 1896 Cilt III, 2.

3. Moph I. 28.

4. Gautier Cornut, *Historica Susceptionis S. Coronae*. Riant Contu tarafından, *Exuviae Sacrae Constantinopolitanae* içinde yayımlandı. Cenevre 1887.

5. IX. Gregoire'in 4 Mart 1239 tarihli bir yazısından, Fransa Bölge Meclisi tarafından Constantinople Tapınağı'na bazı din adamlarının (Frères) tayin edildiğini anlıyoruz. (Cfr. TH. RIPOLL A. BREMOND, *Bullarium Ordinis FF Praedicatorum* 1729, Roma 8. Cilt. Bu eserin kısaltılmış gösterilişi: BOP).

6. Loenertz, bahsedilen madde.

Başka Bir Şehir ve Mezar Taşı

P. Loenertz'in bu tespitinin tesadüfi olmadığını anlamak için IV. Haçlı Seferi Günlükleri'ni, mesela Villehardouin tarafından kaleme alınmış olanları okumak yeterlidir. Galata'nın yasal statüsü ne olursa olsun, on dört bölgeden on üçü İstanbul şehrini meydana getiriyor ve XIII. yüzyıldan itibaren İstanbul denildiğince sadece Bizans anlaşıyor ve Galata veya Pera'dan, Haliç'in diğer tarafına, İstanbul'un karşısına yerleşmiş başka bir şehir olarak bahsediliyordu.

Arap Camii'nin, Doğu Latin İmparatorluğu döneminde inşa edilmiş olduğu iddialarını destekleyen daha ciddi bir bulgu, son restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan ve İstanbul Eski Eserler Müzesi'ne (Arkeoloji Müzesi) nakledilen mezar taşlarından birinin 1260 yılına ait olmasıdır.¹ P. Loenertz şöyle yazmaktadır: “Eğer bu taş otantik yerinde ise, buradan çıkartılabilecek sonuç, Dominiken Rahiplerinin bu kilisesinin (ve daha sonra Arapların Camii) Latinler zamanına ait bir Katolik Kilisesi olduğudur.”²

Bize göre, bu mezar taşının otantik yerinde olduğu kabul edilse bile, bu durum Arap Camii'nin 1260 yılından önce mevcut olduğunun kesin kanıtı olamaz. Cami, daha önce Cenevizlilerin mezarlık olarak kullandıkları eski bir Grek Kilisesi'nin üzerine inşa edilmiş olduğu için, bu yeni binada eski kiliseye ait bir mezar taşının bulunması şaşırtıcı olmamalıdır. 1260 tarihli mezar taşının, Arap Camii'nden önceki döneme ait olduğunu teyit eden bir bulgu da kronolojik olarak ondan bir sonra gelen taşın 63 yıl sonraya tarihlenmesidir. Arap Camii'ndeki diğer mezar taşları 1323 yı-

1. E. Dalleggio d'Alession, *Le pietre sepolcari dell'Arab Giami*, Cenova 1943, sayfa 27. Mezar taşında şu ibare yer almaktadır: “Sepulchrum Domini Guillielmi de Cand (olfi) et haeredum, qui obiit anno Domini MCCLX, die XIII Novembris, cuis anima requiescat in pace.”

2. Loernertz, *La Société des Frères Pérégrinants*, Roma 1937, sayfa 42.

lından başlayarak kesintisiz uzun bir seri halinde devam etmektedir.³

Sonuç olarak, Arap Camii'nin bugünkü binasının inşaatını, Doğu Latin İmparatorluğu zamanına götürmek isteyen yazarların bu görüşünün desteklenebilir olduğunu sanmıyoruz: Bu bina, 1303 yılından önceye tarihlenemez!

1303 tarihinden eski olmamakla beraber, Arap Camii'nin inşaatı bu tarihten ne kadar sonra olabilir? Belge eksikliği nedeniyle bunu kesin olarak bilmek mümkün değil; ancak, çan kulesi civarındaki ana kapının altında bulunan 1323 tarihli mezar taşıyla Cami'nin güney yan kapısının kemerinin üstünde bulunan 1337 tarihli mezar taşlarından⁴ yola çıkarak, inşaat çalışmalarının 1323 yılından önce başladığını ve hiç değilse ana hatlarıyla 1337 yılında tamamlandığını söyleyebiliriz.

3. Dalleggio, yukarıda bahsettiğimiz ilginç çalışmasında, bu taşlardan yüzden fazlasının yazılarının ve üzerlerindeki amblemlerin fotoğraflarını yayımlamakta ve ender rastlanan bir beceri ile yorumlamaktadır. 1260 tarihli olanın haricinde bu taşlardan hiç biri 1347 tarihinden eskilere gitmemektedir. Biri 1323, diğeri 1337 olmak üzere daha eski tarihleri taşıyan ve yazarın *Echos d'Orient* da (XXXI, 1932, sayfa 194-196) yayımlanan bahis konusu çalışmalarında incelediği iki taş, Cami'nin içinde değil; 1323 tarihli olan çan kulesinin altında, apsisin dış duvarında, 1337 tarihli olan da Mahkeme Sokağı'na açılan yan kapının kemeri üstünde bulunuyordu. Buna göre, 1260 tarihli taş ile cami duvarlarında bulunan en eski taş arasında 63 yıllık bir zaman vardı!

4. Dalleggio'nun bu taşın üzerinde bulunan yazılarla ilgili çevirisi ve yorumu (*Echos d'Orient*, XXXI, sayfa 197) şöyledir: "1337 yılının 3 Ekim'inde, saat 10 da, bedeni kapı kemerinin altında yatan Braschi Imperiali'nin son günü bitti. Dua ediniz kardeşler; sizin dualarınız sayesinde, belki bu sonsuz yolculuğunda rahata kavuşur."

3- ARAP CAMİİ BİNASI

DOMİNİKENLER TARAFINDAN İNŞA EDİLDİ

XIV. yüzyılda, Cenevizlilerin Galata'ya hâkim olduğu dönemde inşa edilmiş olan Arap Camii, hiç şüphesiz bir Ceneviz binasıdır; ancak, inşaat kime atfedilmelidir?

Bölgedeki geleneksel inanışlar, Arap Camii'ni her zaman, bir Dominiken Kilisesi olarak tanımlamıştır. Bu konuda sadece iki örnek sunacağız:

Magnifica Comunita di Pera (Muhteşem Pera Cemaati), 30 Mart 1618 tarihinde Papa V. Paul'e yazdığı mektupta şöyle diyor: "Uzun yıllar önce, II. Mehmet şehri aldığı anda, Türkler Saint Dominique Tapınağı'nı camiye çevirdiler ve kilisesiz kalan zavallı din adamları, bugün de ikamet ettikleri Saint Pierre Manastırlarına geçici olarak yerleştirildiler."¹

Mauri della Fratta'nın, 1631 yılında, *Relatione dello Stato della Christianita di Pera e Constantinopoli* isimli çalışmasında söyledikleri daha belirleyicidir: "Pera Kiliseleri daha fazla idi; ancak, bunlardan bazıları ve özellikle Dominiken papazların bulunduğu kare şeklinde kurşun levhalarla örtülü çan kulesiyle yaklaşık yüz adım uzunluğunda ve otuz beş adım genişliğinde tek nefli güzel Saint Paul Kilisesi, muhtelif nedenlerle Türkler tarafından camiye çevrildi."²

Bu inanış, elimizdeki tüm tarihsel verilere tam olarak uygundur ve güvenilir bulunmaktadır. Gerçekten de:

- 1- Dominikenlerin Galata'da, bazen "Saint Dominique" bazen de "Saint Paul" olarak adlandırılan manastırlarına bağlı

1. Berlin, age, sayfa 218.

2. İlk defa M. Dalleggio tarafından yayımlanmış, Constantinople 1925, sayfa 40.

güzel bir kiliseleri olduğu güncel belgelerle doğrulanmaktadır. P. Loenertz'in *La Société des Frères Pérégrinants* (Gezgin Rahipler Topluluğu) adlı eserinden aktardığımız bazı bilgiler aşağıdadır:

- a) Pera Cemaati'nin 1390 yılına ait hesaplarında, başta Saint Dominique Kilisesi olmak üzere bazı kiliselere yapılan bağışlar yer almaktadır: “et pro elemosinis datis in ecclesiis more consueto, videlicet: conventui sancti Dominici perpero 1. “ve âdet olduğu üzere kiliselere yapılan bağışlar babında, şöyle ki: Aziz Dominicus Manastırına 1 perpero (Bizans sikkesi)

*(et pro elemosinis datis in ecclesiis more consueto, videlicet: conventui sancti Dominici perpero 1)*³

- b) 29 Ağustos 1407 tarihinde, Saint Paul Bayramı (Saint Paul'un dine katılması) nedeniyle, XII. Gregoire, Dominiken Rahiplerinin Saint Dominique Kilisesi'ni ziyaret ederek bakımına katkıda bulunacak olan inananlara günahlarından arınma vaat etmektedir.¹
- c) 1416 yılında, Peralı asilzade Antoine de Via, vasiyetinde, Saint Dominique Kilisesi'nde, Meryem Ana Şapeli içinde inşa ettirdiği anıta gömülmek istediğini belirtmektedir: Peralı Kutlu Aziz Dominicus'un kilisesi yanında, Kutlu Bakire Meryem'in Şapeli içinde kendi vasiyetiyle diktirilen anıtın içine. *(apud ecclesiam beati sancti Dominici de Peyra, in monumento per ipsum testatorem constructo in cappella beatae virginis Mariae.)*²
- d) 1448 yılında Ceneviz-Podesta'dan, Saint Dominique Manastır ve Kilisesi'ne, Gezgin Rahipler Cemaati'nin genel temsilcisi olarak atanan Frer Baldarrare'nin ağırlanmasını

3. Belgrano, *Documenti...* sayfa 153.

1. BOP II 483

2. Belgrano, age, sayfa 376.

talep etmektedir: Pera'dan, daha önce zikredilen yerdeki Aziz Dominicus kilise ve manastırına... (*in conventu et ecclesia sancti Dominici praedicti loci de Pera.*)³

- e) Don Ruy Gonzalez y Clavijo da Timurleng'in ülkesine, Kastilya Kralı'nın büyükelçisi olarak giderken, 1403 yılında Pera'dan geçtiğini ve Saint Paul Manastırı'nı ziyaret ettiğini anlatmaktadır.⁴ Clavijo tarafından dile getirilmemişse de Dominiken Tapınağı'ndan bahsedildiği anlaşılmaktadır. Clavijo'nun anlattıkları, XV. yüzyılın başlarında, Saint Dominique adının dışında, Pera'daki Dominiken Kilisesi'nin aynı zamanda Saint Paul olarak da adlandırıldığını belgelemek açısından çok önemlidir.
- 2- Arap Camii, bir Müslüman mabedi olmadan önce bir Latin Katolik Kilisesi idi. Bu gerçek, her türlü şahitlik ve yazılı belgelerle birlikte, yapının şekli, çan kulesi, son tamiratlar sırasında duvarlarda bulunan azizlere ait resim izleri ve İstanbul Eski Eserler Müzesi'ne kaldırılan Latin mezar taşlarıyla ispat edilmektedir.
- 3- 1478 yılına ait bir II. Mehmet vakfiyesinde, bir süre önce camiye çevrilen Galata Mese Domeniko'dan bahsedilmesi, bu kilisenin bir Dominiken Kilisesi olduğunu teyit etmektedir.⁵

Saint Pierre Manastırı'yla ilgili görüşler daha da ileriye gidecek, Arap Camii'nin sadece eski bir Dominiken Kilisesi olmasıyla kalmayıp inşaatını da onlara atfetmektedir.

1692-1694 ve 1696-1700 yılları arasında Saint Pierre Manastırı Başrahibi olan P. Antonio Guiducci şöyle yazmaktadır: "Bu-

3. Belgrano, age, sayfa 215-216.

4. R. Gonzalez de Clavijo, *Historia del gran Tamorlan e itinerario del viage y Relation de la embaxada que Ruy Gonzalez de Clavijo le hizo*, Sevilya 1528, 2. fasikül.

5. Tahsin Öz, *Zwei Stiftungsurkunden des Sultans Mehmed II Fetih in Istanbul*, *Mitteilungen von archaologischen Institut des Deutschen Reichs*, Heft 4 (1935) IX.

rada, Galata’da, dinimize ait (yani Dominiken Tarikatı’na ait) şimdi camiye çevrilmiş bir başka kilise bulunmaktaydı. Bu manastırdan görülebilen ve buradan sadece üç misket tüfeği atışı mesafede bulunan bu kilise, çok geniş bir yapıydı. Dinimizi bu bölgeye ilk kez getiren Saint Hyacinthe tarafından inşa edilmişti.”¹

İspat ettiğimiz gibi, XIII. yüzyılda Dominikenler Galata’da değil Bizans’ta ikamet ettiklerinden, Saint Hyacinthe veya XIII. yüzyılın başka bir din adamına uzanan bu geleneksel iddia tabii ki yanlıştır; ancak, dini Galata’ya ilk getiren din adamına atfedilmesi temelsiz değildir.

P. Guillaume Bernard de Gaillac

Galata’da ilk Dominiken mabedinin kuruluşu artık bir sır perdesi ardında gizli değildir. Kurucusunun kimliğini de kuruluş tarihini de biliyoruz. Bu şahıs, P. Guillaume Bernard de Gaillac’tır. 1298 yılında, Saint Michel gününden sonra Toulouse’dan yola çıkarak önce Roma’ya oradan da Yunanistan’a ulaşmış ve 1299 sonlarında etrafındaki birkaç kişiyle İstanbul’a gelmiştir.

Arzusu, Bizans’a, Ortodoksluğun merkezine yerleşerek İstanbul’da tarikat mensubu din adamlarının azimle başlattıkları “Katolik öğretisi” çalışmalarını yeniden ele almaktır. Sonuçta, şehirde bir arazi satın alarak bir manastır ve bir kilise inşa etti ve azimle Greklerin yanlışlıklarının üzerine gitmeye başladı. Coşku ve gayretleri, Patrik Anastas’ı harekete geçirdi ve İmparator’a yaptığı baskılar sonunda şehirdeki tüm Latin din adamları sınır dışı edildi.

Devrin yazarlarından Frer Guillaume Adam O. P., bu konuda şunları yazmaktadır: “Tebaasının, bizim papazların, yani Dominiken ve Fransiskanların tarikatına geçeceğinden çekinen İmparator, onları şehir dışına kovdu ve keşişlerinin elleri arasında, bir daha bu tür din adamlarının şehre yerleşmesine müsaade etmeye-

1. P. Antonio Guiducci O. P., *Libro Magistrale*, fol. 4 (Galata Saint Pierre arşivleri, kayıt 40).

ceğine yemin etti.”² Pachymérès’e göre bu olay 1307 yılında cereyan etti.³ Böylece, P. Guillaume de Gaillac Contantinople’u terk etmek zorunda kalmış ve etrafındakilerle Pera’ya sığınarak, orada derhal on iki din adamının barınabileceği bir manastır inşa etmiş olmalı.

Bu bilgileri, P. Guillaume de Gaillac’ı şahsen tanımış Bernard Gui’nin, onun hakkında anlattıklarından alıyoruz:

“Frer Guillaume büyük bir inanç adamıydı. İsa’nın kutsal kitabını öğretmek ve inançsızları kurtarmak azmiyle dolu olarak Yunanistan’a, oradan da İstanbul’a geçti. Bir ikamet edindi ve hızla Grek dilini öğrenmeye başladı. O kadar ilerledi ki Frer Thomas’ın yazdıklarını Grekçeye çevirdi. Bunu bana, daha sonra tanıdığım, onunla birlikte yaşayan ve azizliğine şahitlik eden din adamları anlattı. İstanbul’dan Pera olarak adlandırılan şehre geçti ve XII. Frer için bir ev inşa etti. Tanrı’nın emirlerini tebliğ ediyor, Greklerin hatalarına karşı çıkıyor ve diğer dini görevlerini yerine getiriyordu. Miladi 1298 yılında, Saint Michel Bayramı’ndan hemen sonra, Toulouse’dan Roma’ya geçmişti. Sonraki sene Roma’dan Yunanistan’a doğru yola çıkmıştı.”¹

1307 yılında, Cenevizliler tarafından Dominikenlere bağışlanan ve üzerine P. Guillaume’un tarikat manastırını inşa ettiği arazinin tam yerini belirten herhangi bir belge mevcut değildir. 1390 yılına kadar gerek tarikat başpazlarının resmi yazışmalarında gerekse Rahipler Meclisi belgelerinde, Galata Dominiken Manastırı, jenerik bir şekilde sadece, “Pera Manastırı= Coventus de Pera” olarak adlandırılmaktadır. Bu tarihten sonra çok sayıda belgede, adı geçen manastır için bazen “Pera Manastırı” şeklindeki

2. Guillaume Adam O. P., *De modo Saracenos extirpandi*, en Recueil: Docum. Armén., II, 548 (Golubovich tarafından da anılan, Biblioteca Bio-Bibliografica, cilt III, sayfa 117).

3. Pachymérès, age., VI. Kitap, c. 28., Migne P. G., bölüm 144, 590-592.

1. Martin-Durand, *Veterum scriptum et monumentorum... amplissima collectio*, Paris 1729, VI, 516-517.

eski adının kullanıldığını, bazen de yanında inşa edilen kilisenin adıyla “Saint Dominique Manastırı= Conventus Saint Dominici” olarak adlandırıldığını gördüğümüze göre, aşağıdaki bilgileri doğru kabul edebiliriz:

- 1- Galata’da hiçbir zaman birden fazla Dominiken manastırı yer almamıştır.
- 2- İlk inşa edildiği günden beri, 1390 tarihiden sonraki belgelerde belirtildiği gibi, eski Saint Dominique Kilisesi’yle aynı yapı olan bugünkü Arap Camii binasının yanında yer almaktaydı.
- 3- Bizans’tan kovulup Galata’ya sığındıklarında, P. Guillaume ve arkadaşlarına Cenevizliler tarafından bağışlanan ve daha sonra Arap Camii olacak binanın inşa edildiği arazi, eski Saint Irene Grek Kilisesi ve müstemilatlarından başka bir yer olamaz.

Bu tespitlerden, bölüm başında da belirttiğimiz sonuç ortaya çıkmaktadır: Dominikenlerin Galata’ya yerleşmesinden sonra inşa edilmiş olan Arap Camii binasının, doğal olarak Dominikenler tarafından, mülkiyeti kendilerine devredilmiş bir kilise harabesinin üzerine yapıldığı kesindir.

Bu yazdıklarımızdan, Dominikenlerin bu inşaatın ustaları olduğu, binayı Galata Kolonisi ve halkından yardım almadan inşa ettikleri anlamı çıkartılmamalıdır. Tabii ki işin teşvikçileri, animatörleri olmuştur; ancak, binanın inşaatı gerçekleşebilmişse, bu tüm Galata Ceneviz Kolonisinin becerisi, cömertliği ve inancı sayesinde olmuştur.

Büyük ihtimalle, tüm yeni yapılanmalarda olduğu gibi, P. Guillaume de Gaillac Galata’ya geldiğinde, kendisinin ve dindaşlarının acil ihtiyaçları için, Havarilerden Saint Paul’e adadığı, geçici, küçük bir kilise inşaatına girişmiştir. Kendisinden sonra gelenler tarafından tamamlanacak ve Saint Dominique’e adanacak daha büyük bir kilise yeri için harap durumdaki Saint Irene Kili-

sesi'ni yıkması daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiş olmalıdır. Galata Dominiken Kilisesi'nin çift adı buradan kalmış olmalıdır. Başından itibaren Dominiken Kilisesini Saint Paul olarak adlandırmaya alışmış olan halk, mabedin, resmi olarak Saint Dominique'e adanmasından sonra da bu adı kullanmaya devam etmiş olabilir.

BÖLÜM V

SAINT PAUL DOMİNİKEN MANASTIRI'NIN TARİHÇESİ ÜZERİNE

Saint Paul Kilisesi'nin (Arap Camii) içinde bulunduğu Dominiken Manastırı'ndan bugün hiçbir iz kalmamıştır. Bilinen, adı geçen manastırın, bugünkü caminin kuzeyindeki avluda, kiliseye paralel olarak uzandığı ve çan kulesinin altında bulunan bir kapıdan, apsisler boyunca giriş yapıldığıdır.

Kuruluş tarihini ve kurucusunun adını artık biliyoruz.

İlk dönemlerden itibaren, bazı istisnai dönemler hariç, tüm tarihsel süreçte “Gezgin Rahipler Topluluğu”nun en önemli desteği ve en güzel binası oldu.¹

Doğu Dominikenlerinin en önemli bilim adamı ve tarihçisi P. Loenertz O. P., birçok kez bahsettiğimiz, “Gezgin Rahipler Topluluğu” ile ilgili son çalışmasında, bu yapıya önemli bir bölüm ayırmış ve tarihsel sırada, dönemin güvenilir kaynaklarından alınmış birçok bilgi iletmıştır.

-
1. “Gezgin Rahipler Topluluğu”, doğrudan Tarikat Genel Başrahibi'ne (Maître Général de l'Ordre) bağlı, tüm doğu Dominiken misyonerlerinin ve cemaatlerinin yasal ve idari olarak bağlı bulunduğu, Tarikat Üstadınca tayin edilmiş bir Genel Temsilci tarafından yönetilen bir kurumdur. XIV. yüzyılın ilk yıllarında kurulmuştur.

Aşağıda, bunların en önemlilerini zaman zaman bazı özel detaylarla tamamlayarak Peder Echard'ın,² Peder Mortier'in³ notlarından ve son zamanlarda Echos d'Orient dergisinde⁴ yayımlanmış bazı çalışmalardan ilaveler yaparak naklediyoruz. Önce, genellikle manastırla ilgili olanlara atıf yapacak; daha sonra, dini faaliyetleri ve yazdıklarıyla öne çıkan bazı din adamlarından bahsedeceğiz.

1- SAINT PAUL MANASTIRI'YLA İLGİLİ TANIKLIKLAR

Galata veya Pera Dominiken Manastırı'ndan bahseden ilk belge, Genel Başrahip Bérenger de Landorre'un, 20 Ekim 1312 tarihli mektubudur. Francesco de Pérouse ve Guillaume de Gail-lac'a yazılmıştır. Başrahip bu mektubunda, "Pera Manastırında" Kilise'nin ve Meryem'in kutsal ayinlerinin, bayram kutlamalarının ve cenaze törenlerinin değiştirildiğinden şikâyetçi olmakta ve yukarıda adı geçen iki din adamına bu aksaklıkların giderilmesi için tedbir alma talimatı vermektedir.¹

-1327 yılında, Perpignan Genel Meclisi'nde, bu tarihten itibaren Pera Manastırı'nın Yunanistan bölgesine bağlaması ve barındırdığı din adamı sayısını on ikiyle kısıtlı olması şeklinde karar aldı. Bu karar, bir sonraki yıl Toulouse Genel Meclisi'nde iptal edildi.

-1329 yılında, Pera Saint Michel Kilisesi papazı, kilise fetvalarının uygulanması konusunda Fransisken rahiplerle aralarında çıkan anlaşmazlığın çözümü için Dominikenlerin hakemliğine

-
2. J. Quetif-J. Echard, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, 2 cilt, Paris 1729.
 3. Mortier, *Histoire des Maîtres Généraux de l'Ordre des Frères Prêcheurs* (Dominiken Tarikatı Genel Başpapazları Tarihi) 8 cilt, Paris 1903.
 4. Bu bölümden sonra kullanılacak EO kısaltması bu dergiye atıf yapar.
 1. Bu mektubun tam metni, Peder Mortier tarafından, age, II. bölüm, sayfa 466-499'da dipnot olarak yayımlandı.

başvurdu.² Böylece, Prêcheur Tarikatı'nın din adamları, hiç sona ermeyen bu savaşa dahil olmuşlar ve sonunda Fransiskanların tarafında yer almışlardı.³

-1333 yılında, Dijon Genel Meclisi'nde, Pera Manastırı'nda bir yabancı dil okulunun açılmasını kararlaştırdı. Bu kararın uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen, yabancı dil eğitimi şahsi bir konu olarak kalmaya devam etmişti.

-1343 yılında, din adamı Frer Barthélemy de Florence, henüz geldiği Pera Manastırı'nda öldü.⁴

-1347 yılında, Tiflis Başpiskoposu Jean de Florence, Pera Manastırı'nda öldü. Jean de Florence, dini hayatına manastır hizmetkârı olarak Floransa'da, Santa Maria Novella Manastırı'nda başlamıştı. Daha sonra, büyük bir şevkle eğitime koyuldu ve öyle olağanüstü gelişmeler gösterdi ki, papaz yardımcısı ve papaz tayin edildi.⁵ Çok genç yaşına rağmen, doğuya misyoner olarak gönderilmesini talep etti ve bunu elde etti. Önce Gürcistan'ı Hristiyanlaştırdı, daha sonra, “Küçük” lakaplı Malaga Piskoposu Barthélemy de Bologne ve Jean l'Anglais (İngiliz Jean) ile İran'a geçerek, bitmez tükenmez gayretle Ermenileri Hristiyanlaştı-

2. Burada, Boniface VIII. 1299 tarihli ünlü emirlerinden bahsedilmektedir. Bu emirler, Dilenci (Mendians) Tarikatı'nın üyelerinin, yerel Piskoposun onayı ve papazın izni olmadan, kendi kiliselerinin dışında ibadet etmelerini ve ayin yapmalarını yasaklar. Kendi kiliselerinde yaptıkları cenaze törenlerinin “quarta funeraria”sı ile ölüm nedeni ile yapılan bağışların dörtte birinin papaza verilmesini şart koşar.

3. Golubovich, age., V, 102-105.

4. Santa Maria Novella Manastırı Arşivleri, Ölüm Kayıtları, sayı 305.

5. Bu notların alındığı Santa Maria Novella kayıtlarında şöyle denilmektedir: Edebiyata büyük bir şevkle yöneldi, edebiyatta üstün bir bilgi birikimine varıncaya dek hiçbir zahmetten kaçınmadan gece gündüz kitaplarla haşır neşir oldu; bu nedenle papaz tayin edildi ve keşiş yapıldı. (*Litteris ardenti desiderio excepit insistere, nec ulli labori parcens diu noctuque vertebat libris donec ad eam tandem devenit litterarum peritiam quod omnibus miraculo erat; propterea datus et illi fuit clericorum habitus et sacris fuit initiatus.*)

maya çalıştı. Cherna kentinde, yukarıda adı geçen din adamlarıyla birlikte birçok eserin Ermeniceye çevrilmesiyle uğraştı:

- * Kâfirlere karşı Saint Thomas Yazmaları
- * İlahiyat Yazmalarının Üçüncü Kısımı
- * Vicdan Üzerine Yazmalar
- * Ayinler Üzerine Yazılar
- * Zebur
- * Saint Augustin Kanunları
- * Les Constitutions
- * Papa XXII. Jean'ın kendisini Tiflis Piskoposu tayin eden emri ulaştıktan sonra da Dominiken Tarikatı'nın dua ve ayin kitapları...

Böyle, dindar teriyle ıslattığı ilk ülkeye geri döner ve kendini, büyük bir şevkle, emanet aldığı bu ülke halkına adar. Bu halkın Hristiyanlaştırılması yolunda elde ettiği başarılar nedeniyle Gürkistan Havarisi lakabını hak eder.¹

Hayatının son yıllarında, ölüme hazırlanmak için Pera Manastırı'na çekilir ve kendini ibadete verir. 1347² yılında vefat eder ve Saint Paul Kilisesi'ne gömülür. Galata'da yaşayan dindaşlarının hâlâ ziyaret ettikleri mezar taşı, İstanbul Eski Eserler Müzesi'ndedir. (Arkeoloji Müzesi) (XIII)

Dallegio şöyle yazmaktadır: “Bu mezar taşı, kendi kıyafetleri içinde, başında külahıyla sağ elinde haç, sol elinde İncil tutan bir papazı canlandırmaktadır. Taşa kazınmış bu çalışma, çok düzgün

1. Mortrier, age, III. cilt, sayfa 32.

2. Santa Maria Novella kayıtları bu ölümü hatalı olarak 1348 yılına tarihler: 1348 yılında Pera'ya geldi ve burada pek çok Doğuluyla birlikte kendini kendi deyimiyle Tanrı'nın hakiki ibadetine adadı. (*Obiit Perae anno MCCCXLVIII, cum multis Orientalium ad verum Dei cultum sua praedicatione duxisset.*)

oranlarına bakılırsa, önemli bir sanatçının elinden çıkmış olmalı... Eskiden, resmin altında okunabilen, güzel gotik karakterlerle kazınmış yazılardan, bugün sadece bazı izler görülmektedir. Harfler çekiç ve bıçak darbeleriyle tahrip edilmiş; sol el ve surat da çekiçlenmiş durumdadır.”³

Yazıların yeniden ortaya çıkartılması mümkün değilse de, hâlâ rahibin adını ve ölüm tarihini tahmin etmek mümkün olmaktadır: “Ioas (Ioannes’in kısa yazılışı) MCCCXLVII”.

-1366 yılında, Kont Amédée de Savoie tarafından İstanbul’a gönderilmiş olan birçok kişi Péra Dominiken Kilisesi’nde gömülmüştür.⁴

-1372 yılında Pera Topluluğu, vatandaşlarını Mısır’la ticareti yasaklayan Papalık emrine uymaya zorlayan bazı Dominikenleri sınır dışı etti.¹

-16 Şubat 1398 tarihinde, Bursa’da hazırladığı vasiyetinde Sir Cuncy Enguerrand VII, Pera Saint-Dominique Kilisesi’ne 10 duka altın bağışladı.²

-22 Kasım 1400 tarihinde, Papa IX. Boniface, Frer Pierre de Basignana’nın ölümünden hemen sonra, Pera Saint-Antoine’in³ yöneticisi ve papazı olarak Dominiken Tarikatı’ndan Louis de

3. Dallegio, “Inscriptions latines funéraires de Constantinople au moyen age” (Orta Çağ İstanbul Latin mezar kayıtları), EO XXXII (1933) sayfa 345-346.

4. Bollati, *Illustrazione della spedizione in Oriente di Amedeo*, Torino 1900 (Loenertz tarafından bahsedilen).

1. Halecki, *Un empereur de Bizance à Rome* (Roma’da bir Bizans İmparatoru), Varşova 1930, sayfa 253, dipnot 4 (Loenertz tarafından bahsedilen).

2. *Fransa Tarihi Üzerine Yayınlanmamış Belgeler*, Tarihi Hatalar III, Paris 1880, 282 (Loenertz tarafından bahsedilen). Nicopolis savaşından sonra (1396) Fransız şövalyeler önce Gelibolu’da sonra da Bursa’da hapsedildiler. Cuncy Sör’ü iki sene sonra hapiste öldü. Hammer, I, sayfa 325 ve 336.

3. Bu kilise, günümüzdeki Mumhane Caddesi’nin denize ulaştığı noktada bulunuyordu. Daha sonra Bagne’da (Livorno civarı) inşa edilen Saint Antoine Kilisesi ile karıştırılmamalı.

Tabriz’i atadı. Peder Loenertz şöyle yazmaktadır: “İran-Tebriz kökenli ve Louis Batılı adını taşıyan bu Dominiken, Ermeni asıllı olmalıdır. Zira o tarihlerde İran Katolik Cemaati, sadece Ermenilerden oluşuyordu. IX. Boniface, Saint Antoine fakirhanesinin yönetimini bu din adamına verdikten bir süre sonra kararını değiştirdi ve yerine Alman asıllı Fr. Nicolas’ı atadı. İşte burada, Pera Cemaati, Louis de Tabriz lehine devreye girerek IX. Boniface’dan 9 Ağustos 1403 tarihli ve Saint Antoine Kilisesi ve Fakirhanesi ve bu hayır kurumunun misafirleri hakkında ilginç bilgilerle dolu yeni bir belge elde etmeyi başardı.

Saint Antoine, bir kiliseden ve fakirler ve aynı zamanda hacırlar ve evsiz seyyahlar için bir barınaktan oluşuyordu. Gelirleri 60 altın florin civarında idi ve yarısı barınan fakirler için kullanılıyordu (diğer yarısının müdüriyet tarafından işletme giderleri olarak kullanıldığı şüphesizdir). Louis de Tabriz, fakirleri ve Pera Cemaati’ni memnun etmeye çalışıyordu.

Latince, Rumca, Ermenice, Farsça ve Tatarca bildiği için birkaç dilde ayin yapabiliyordu. Görevden alınmasından memnun olmayan Podestat ve danışmanları, Papa’dan kararını gözden geçirmesini ve Tabriz’in iyi yaptığı görevine iadesini talep ettiler. Bu, gerçekleşti. Fr. Nicolas, Saint-Dominique Manastırı’na gönderildi ve Ermeni asıllı dindaşı yeniden Saint-Antoine’ın yöneticisi oldu.”⁴

-1414 yılında, Papa XXIII. Jean, Pizzalıların “Saint-Pierre et Paul Kilisesi”ni Pera Dominikenlerine devretti. Adı geçen kiliseyi⁵ yönetmekte olan Fr. Jacques d’Imola’nın (In Spiritualibus et Temporalibus) hiç şansı kalmamıştı. Kiliselerinin başında bir Pizzalı görmek istemeyen milliyetçiler tarafından kovuldu.

-1441 ve 1448 yıllarına ait Papalık mektupları, Pera Dominikenleri tarafından, İstanbul Papa temsilcisi Don Nicolas Maynet

4. Loernetz, age., sayfa 59-60.

5. BOP, II, 521.

nezdinde açılmış bir davadan bahsetmektedir. Persio ve Spinola aileleri, manastırın civarında bulunan Saint Nicolas Şapeli'nin sahipliği için mücadele etmektedirler.

Kilise'den Cami'ye

1453 yılında, İstanbul ve Galata'nın Türkler tarafından alınmasından sonra, manastıra neler olduğunu belirten kesin bilgi bulunmamaktadır. Dominikenlerin bu nedenle sıkıntı çekmedikleri ve birkaç sene için de olsa yerlerinde ikamet etmeye devam ettikleri tahmin edilebilir. II. Mehmet döneminin son yıllarına ait Türk menşeli bir belge, Galata Mese Domeniko Kilisesi'nin Müslümanlara devredildiğini açıkta ortaya koymaktadır.¹ II. Mehmet tarafından Pera Cemaati'ne verilmiş olan dini binalarının korunacağına dair söze rağmen, Dominikenler, "Saint-Dominique Kilisesi"nden kovuldular ve kiliseleri "Arap Camii" haline geldi.

Ancak, Dominiken Cemaati'nin varlığı sona ermedi. Tarikat önderliğinin bir belgesine göre, 1476 yılından itibaren Dominikenlerin Galata Kulesi dibinde, bugün hâlâ varlıklarını sürdürdükleri "Saint-Pierre Kilisesi"ne yerleştiklerini anlıyoruz.²

1. Tahsiz Öz, age.

2. Tarikat Genel Başpapazı yazışmaları, Roma Başpiskoposu Léonard de Mansuetis, IV-3, 308.

2- SAINT PAUL KİLİSESİ’NİN ÜNLÜ DİN ADAMLARI

Vasiliev, şunları yazmaktadır: “Paleolog Hanedanı zamanında, gerek politik gerekse ekonomik darboğaza ve Osmanlı Türkleri karşısında sürekli toprak kaybederek adım adım gerilemesine ve sonunda İstanbul kentiyle kısıtlı kalmasına ve zor şartlar altında kıvrınmasına rağmen, İmparatorluk ve özellikle İstanbul, XIV ve XV. yüzyıllarda edebiyat, bilim ve sanat alanında parlak bir kültür merkezi olmaya devam ediyordu.

İmparatorluğun en parlak dönemlerinde olduğu gibi, İstanbul okulları başarılarını sürdürüyor ve sadece Isparta ve Trabzon gibi uzak bölgelerden değil, Rönesans’ın merkezi olan İtalya’dan bile öğrenciler geliyordu. Başta Gémiste Pléton olmak üzere filozoflar, Aristo ve Platon’u anlatıyordu. Hatip ve dil bilimciler, klasik çağların en iyi örneklerini inceliyor, kendi tarzlarını onlara uyarlamaya gayret ederek heyecanlı dinleyicilerin dikkatlerini çekiyor ve tarz ve faaliyetleriyle İtalyan hümanistleriyle çarpıcı bir şekilde özdeşleşiyorlardı... Böylece, tarihçi Hellade’nin dediği gibi, imparatorluk, tamamen çökmeden önce, spiritüel enerjisini toplayıp son bir ışık saçmaya çalışıyordu.”¹

Ancak bu dönemde, edebiyat ve sanata oranla, dini faaliyetler daha yoğunlaşmıştır. Büyüyen Türk tehdidi karşısında daha da önem kazanan kiliseler birliği sorunu ve bitmez tükenmez dini kavgalar, tarihte eşine rastlanmayacak miktarda dogmatik, münzevi, mistik ve polemik yaratan eserlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Galata Manastırı’nın Dominikenleri, bu ateşli kültürel uyanışın uzağında kalmamışlar ve Bizans’ta, kiliselerin birliğini destekleyenlerle karşı çıkanlar ve Hésychisme (Hezikazm-Zikir)

1. A. A. Vasiliev, *Histoire de l’Empire Byzantin* (Bizans İmparatorluğu Tarihi - Rusça’dan çeviri), Paris 1932, II. cilt, 389-390.

tarafatlarıyla karşıtları arasındaki bu savaşta yerlerini almışlardır.

Daha önceki bölümde, P. Guillaume de Gaillac ve yandaşlarının, Ortodoksluğun merkezinde, giriştikleri mücadeleciler ve zor faaliyetleri anlatmıştık. Bizans'tan kovulduktan sonra bu korkusuz misyonerler, amaçlarından vazgeçemediler ve sığındıkları Pera Manastırı'nda, kilisede veya kilise dışında ibadetlerine ve Greklerin hatalarıyla mücadelelerine devam ettiler: Yunanların hatalarını açıkça ortaya koyarak ve tartışarak

(*praedicans et disputans contra errores Graecorum.*) Peder Guillaume'un Grek dili konusunda kendisini çok geliştirdiğini ve bu dili tam olarak öğrendikten sonra Saint Thomas'ın yazdıklarını Grekçeye çevirdiğini biliyoruz: Yunanca bilgisini epey geliştirdi, öyle ki bu dile tam anlamıyla hâkim oldu ve rahip Thomas'ın Latince kitaplarını Yunancaya çevirdi.

(*Profecitque in lingua graeca (ita) quod eam plene scivit et libros latinos fratris Thomae in Graecam transtulit.*) Ancak, Peder Guillaume'un çevirilerinin, Grek toplumu arasında çok fazla yaygınlaştığı zannedilmemektedir, zira elli yıl sonra, Démétrius Cydonès, Greklere Doktor Angélique'in eserini ilk tanıtmaya şerefine kendisine ait olduğunu ısrarla söylemektedir.

XIV. yüzyılda ve bir sonraki yüzyılın ilk yarısında, Pera Manastırı'nda birbirleri ardına görev alan Dominikenlerin de davranışları farklı değildir. İşte, tarihsel sıra içinde, dini faaliyetleriyle öne çıkan bazılarının isimleri ve yazdıkları:

1- Fr. SIMON DE CONSTANTINOPLE: İsminden anlaşılacağı gibi, muhtemelen Bizans kökenliydi ve şüphesiz bu kentte, Dominikenlerin kurduğu ilk manastıra intisap etmişti. Kendini şöyle adlandırıyor: “İstanbullu Simon (Φρ. Συμεων Κωνσταντινοπολιτης).” Burada, “frater” kelimesini İtalyancadan gelen yaygın şekliyle “fra” gibi değil, Fransızcadan gelen “frère” veya daha muhtemelen Venedik dilinden gelen “frare” şekliyle

kullanıyor. Bizans'ta Fransız-Venedik işgalinin sona ermesinden sonra (1261), Frer Simon dindaşlarıyla birlikte sınır dışı edilmiş olmalı. 1294 yılında Négropont Manastırı'nda karşımıza çıkıyor.

Gezgin Rahipler Teşkilatı'nın kurulmasından sonra, Grek kökenli olan Simon, Bizans ortamıyla ilişki kurulmasında önemli görevler yapabileceğinden dolayı, Pera Manastırı'na tayin edilmiş olmalıdır. 1359 yılında Fr. Philippe de Péra tarafından yazılmış bir eserde ondan şöyle bahsediliyor: “Fr. Simon de Constantinople, Latinlerin dininden çok Greklerin diniyle ilgileniyordu. Ben gördüğümde 90 yaşında idi. Grekler aleyhine birçok kitap yazmıştı ve bu kitaplar beni Grekler hakkında tartışmalara sürükledi. Çömezlik dönemimde vefat etti.”¹

Fr. Philippe, bunları yazdığında en az 25 yıldan beri Greklerle tartışmasını sürdürüyordu. Bu 25 yıla eğitimle geçen 8 yılı da eklerseniz, acemilik dönemi çalışmasının ve Frer Simon'un ölüm tarihini 1325 olarak bulursunuz.²

Philippe de Pera'nın anlattıklarına göre, Simon birçok yazılı belge bırakmıştı. En az dört tanesi korunmuştur; beşincisinin de varlığını, konusunu ve muhatabını biliyoruz. Bu çalışmalar, Kutsal Ruh inanışını Bizans'ın politik ve dini açıdan seçkin şahsiyetlerine anlatan yazılardır: İmparator II. Andronic, büyük hatip Manuel Holobolos, Rahibe Sophonie, Ιωαννης (Jean), Filozof Joseph.³

2- Fr. JACQUES: Guillaume de Gaillac'ın çağdaşıdır ve İmparator Andronic II'ye, Saint-Esprit inancıyla ilgili bir risale göndermiştir. Başlangıç bölümünde kendisini, Latince ibaresinin çevirisiyle (*frater Iacobus Ordinis Fratrum Praedicatorum, peregrinus quidem propter - Christum et indignus servus fratrum il-*

1. Quetif-Echard, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, I 558 (SSOP kısaltması ile belirtilecek).
2. Bu hesaplama Quetif-Echard'dan alınmıştır.
3. Fr. Simon'un yazıları hakkında daha fazla detay için bkz Loenertz, age, sayfa 78-80, dipnot.

lorum commorantium in his partibus), “Hutbe okuyan cemaatten olan kardeşimiz rahip Yakovos, İsa ile pek yakınlığı olmayan ve burada yaşayan kardeşlerimizin arasında pek görünmeyen değersiz biri olarak adlandırmaktadır (φραρ Ιακωβος της ταξεως των αδελφων των κηρυκων, ξενος μεν δια Χριστον, αναξιος δε δουλος των αδελφων εκεινων των παποικουντων εω τοις τοιολισδε μερεσιν).¹ Anlaşıldığı gibi, bu satırları kaleme aldığı dönemde Frer Jacques Başpapaz temsilcisi, belki de Genel Temsilci görevini yürütüyordu.

3- Fr. GEORGES DE PERA (yaklaşık 1312): Biri dini *Scripta in IV libros Sententiarum*, diğeri felsefi *Super Logicam Aristotelis*² olmak üzere iki eseri bilinmektedir.

4- JEAN DE FONTIBUS: Bir Grek Manastırı’na *Exortation à l’Union* (Birlik Vaazı) ve Saint-Esprit inancı üzerine bir yazı yazmıştır.³

5- PHILIPPE DE PERA: XIV. yüzyılın başlarında, Cenevizli bir ailenin çocuğu olarak Galata’da dünyaya gelmiştir. Çok genç yaşta Pera Manastırı’na katılmış ve büyük bir şevkle, doksanlı yaşlarda tanıdığı ve ölümüne şahit olduğu Frer Simon de Constantinople’un çalışmalarını incelemeye koyulmuştur. Böylece, Ortodokslarla yapılacak tartışmaları nasıl yürüteceğini anlamış ve 1330 yılına doğru en seçkin Grek şahsiyetleriyle tartışmaya başlamış ve vaazlarında onları Katolik Kilisesi’nde birleşmeye ve Roma’daki Papa’yı tanımaya davet etmiştir.

Ondan elimizde, biri 1358 yılında yazdığı *De obedientia Romanae Ecclessiae debita* ve diğeri 1359 yılında yazdığı *De Pro-*

1. Fr. Jacques’in yazısından ilk olarak V. Laurent bahsetmiştir. EO XXVIII (1929), 148 sayı 4.
2. SSOP, I 725, 901.
3. Mercati, *Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meliteniota. Studi e testi* 56, Vatican 1931-67, sayı I, 196 (Loenertz tarafından bahsedilen).

cessione Spiritus Sancti adlı iki çalışma bulunmaktadır.⁴ Peder Echard, okunmaya değer bir yazar olduğunu belirtiyor (auctor merito est legendus): Tarzı çok hafif olsa da, eğer basılmış olsalardı, Grekler konusunda dinler tarihini aydınlatıcı bilgiler vereceklerdi.” Çalışmasının bir bölümünde Frer Philippe, laik ve soylu bir Grek’le, Havariler Tarihi konusundaki tartışmayı nakletmektedir: “Et non permisit eos Spiritus Iesu (İsa’nın ruhu izin vermedi) (XVI, 7).” İster istemez, Pera Dominikenleriyle kurduğu ilişkileri ve vatandaşları arasında Saint Thomas d’Aquin’in düşünce ve eserlerini yaymak için giriştiği çabaları dikkate almadan geçemeyeceğimiz Démétrius Cydonès’i düşündürmektedir.

DEMETRIUS CYDONES: XIV. yüzyıl Bizans’ının en kayda değer ve verimli yazarlarından biri olan Démétrius, 1310 ila 1320 yılları arasında Selanik’te dünyaya gelmiştir. Öğrenimini henüz tamamlamışken, babası vefat etmiştir. İstanbul’a gelerek, İmparatorluk Sarayı’na müracaat etmiş ve annesiyle kardeşlerinin geçimini sağlama bilmesi için para kazanabileceği bir görev talep etmiştir. İmparator Jean Cantacuzene, çarpıcı özelliklerinden etkilenmiş ve tam bir güvenle Démétrius’u derhal özel sekreteri olarak görevlendirmiştir.

Peder Jugie’nin yazdıklarına göre¹: “Görevi gereği imparatorluk muhaberatinı yürütmek, her sınıftan ve her milliyetten -şartları ne olursa olsun- tüm ziyaretçileri ve görüşmecileri kabul etmek durumundaydı. Bir talebi desteklemek, imparatorla görüşme veya bir imtiyaz sağlamak gibi birden fazla görevi vardı. Ziyaretçiler arasında çok sayıda Batılı vardı: Venedikli veya Cenovalı tüccarlar, değişik ülkelerin elçileri, Papa temsilcileri, bazen de Peralı Dominikenler ve Fransisken Papazlar.

4. P. Echard zamanında, 1661 yılında, bu iki çalışmanın birer kopyası Floransa’da Santa Maria Novella’nın kütüphanesinde bulunuyordu. İkinci çalışmanın diğer kopyaları Venedik’te (Saint Marc kütüphanesi, L-III-XCVI, 11-19) ve Bâle’de (Üniversite Kütüphanesi A_VI 15, 15 r-123).

1. Jugie, “*Démétrius Cydonès et la Théologie Latine à Byzance au XIV et XV siècle* (14. ve 15. Yüzyıl Bizans’ta Latin Dini ve Démétrius Cydonès), *Echos d’Orient* 31 (yıl 1928), yayımlanan çalışma.

Bu yabancılar taleplerini genellikle Latince yazıyorlardı. Démétrius'un emrinde bu belgeleri çevirmek ve ziyaretçilerin sözlerini aktarmak üzere tercümanlar bulunuyordu; ancak, bu memurlar görevlerini yerine getirmekte yetersiz kalıyorlar, sıklıkla üzücü yanlış anlaşmalara neden olan hatalar yapıyorlardı. Bunlar, aslında sakın bir yaratılıştaki olan şef sekreteri çok kızdırıyordu. Bir artık dayanamadı ve Latinceyi öğrenmeye karar verdi. Derhal bir öğretmen aramaya koyuldu. Söylediğine göre, kendini Tanrı'ya adanmış Pera Manastırı'na bağlı bir Dominiken'i buldu.² Bu dindar adam, bir süre sonra cemaatinden ayrılarak, İmparatorluk Sarayı'na, aşırı iş yükü nedeniyle sadece uyku zamanından bölerek ders almaya vakit ayırabilen Démétrius'un yanına geldi.

Sarayda ve dışarda, sekreterin bu buluşunu tenkit edenler ortaya çıktı. Yabancı dil öğrenme yaşını çoktan geçtiğini, bunun imparatorun hoşuna gitmeyeceğini ve mevkiini kaybedebileceğini söylüyorlardı. Bu serzenişlerin bazıları ilginçti. Démétrius özellikle söyle belirtmektedir: “Bazıları, dersler nedeniyle onların işlerini ihmal ettiğimi düşünüyorlardı. Onları hoş tuttum ve istediklerini söylemelerine izin verdim. Çok ısrarcı olduklarında, güzel şeyler öğrenmenin yaşı olmadığını, Sokrat'ın yaşlılığında müzik dersleri aldığını söylüyordum. Allah'ın yardımıyla, kısa zamanda çalışmalarımın meyvelerini toplamaya başladım. Artık İtalyanların dilini anlamakla kalmıyor, oldukça düzgün de konuşabiliyordum.

Yabancılar telaffuzumun düzgünlüğü için bana iltifat ediyorlardı. Öğretmenimin, bu başarılarımdan dolayı ne derece gurur duyduğunu tahmin edersiniz. Bir gün, çalışma kitabı olarak, dini bilgisiyle diğerlerini gölgede bırakan bir yazarın kitabını verdi bana. Bugün herkes, Thomas d'Aquin'i çok sayıdaki yazılarıyla, düşüncelerinin yüksekliğiyle, karşılaştırmalarındaki ve incelediği

2. Mercati (age, 514), Démétrius Cydonès'e Latin dilini öğreten kişinin Fr. Philippe de Pera olabileceğini söylüyor. Bu, kesinlikle doğrudur.

tüm konulardaki kesin ifadeleriyle tanımaktadır. Elimdeki kitap, bu büyük yazarın eserlerinin en mükemmeli, erdemlerinin bir çiçeği idi.

Öğretmenimin düşüncesi, bu kitabın Latincemi geliştirmeye katkı sağlayacağı yolundaydı. Ancak, işin şekli değil temeli daha çok ilgimi çekmişti. Birkaç sayfasını okuduktan sonra öyle etkilanmıştim ki, Latinlerde edebi eser olarak güzel bir şeyler bulunabileceğini kabul edemeyen arkadaşlarımı ikna etmek için, bazı sayfaları Grekçeye çevirmeye karar verdim. Gerçekten de o dönemde Latin kelimesi bize sadece yelkenli gemi, kürek, tüccar, zanaatkâr ve hancı kavramlarını hatırlatıyordu. Erdemliliği kendi tekeli gibi gören ve Platon ve müritlerine hayran olan bizler, Latinleri barbar olarak sınıflandırıyor ve onlarla sadece savaş sanatı ve diğer kötü işleri bağdaştırıyorduk. Bu büyük cehalet, iki toplum arasında uzun zamandan beri var olan ayrılıktı. İmparatora çeviri çalışmamım ilk sayfalarını sundum. Çok etkilendi ve Greklerin bu kitaptan önemli dersler alacağını belirterek, beni, başladığım çalışmayı tamamlamakla görevlendirdi.”

Démétrius, çalışmasına devam ederek kısa zamanda imparatora, *Kâfirlere Karşı Yazmalar*’ın ilk çevirisini sundu. Jean Cantacuzene o kadar beğendi ki, diğer bazı önemli şahsiyetler gibi, kendi elleriyle kopyasını çıkartmak istedi. Sarayda, Thomasçı olmak moda haline geldi. Bu ilk eserin başarısı kısa zamanda tüm İstanbul’da duyuldu. İmparator sekreterinin bürosu ziyaretçilerle dolup taşıyor, Grekler kadar, buldukları tüm Latince kitapları getiren “Latinler” de geliyordu.

Démétrius’un tabiriyle, “Saint Thomas öğretisinin müritleri” olan Peralı Dominikenler de yakınlık gösteriyorlardı... Thomas’ın zaferi, onların zaferiydi. Greklerin, nihayet Latinler hakkında daha iyi görüşlere sahip olacaklarını ve inançlarına biraz olsun güvenileceklerini düşünüyor ve mutlu oluyorlardı.

Bu cesaretlendirici başlangıcın keyfi ve imparatorun da desteğiyle, Démétrius, ücretleri imparator tarafından ödenen yazıcılar

da bularak tüm boş zamanını Saint Thomas'ın yazılarını Grekçe çevirmeye adanmış. 24 Aralık 1354 tarihinde *Kâfirlere karşı Yazmalar*'ın çevirisini tamamladı ve tüm yaşamı boyunca sürdürceği *İlahiyat Yazmaları*'nın çevirisine başladı. Bu yolla, kiliselerin birliği için çalışıyor, Doğu'yla Batı arasında yaklaşım sağlamaya çalışıyordu. Kendisi şöyle diyordu: “Bu çevirilerle, bizimkilerden erdemli olanlara daha da erdemli olma imkânı sunuyor, Latinlere saldıran ve eserlerini küçümseme yüzüzlüğünü gösteren arsızların bu inatlarını kırıyordum.”

Saint Thomas inancını tanıması, Démétrius'ta derin bir dini krize yol açtı ve sonunda Katolik oldu. “Saint Thomas Grubu” din adamlarına her zaman sevgiyle yaklaştı. Yemin töreninde, geliri Pera Manastırı'nın bakımında kullanılmak üzere para bağışladı.¹

Démétrius Cydonès örneği ve çalışmaları Bizans entelektüel sınıfları arasında büyük bir yankı buldu ve bunu birçok kişinin Katolik mezhebine geçişi izledi. Bazı kişiler, sadece Katolik Kilisesi'nin inancını kabul etmekle kalmayıp, daha da ileri giderek Pera'da bulunan “Saint Thomas Öğretisinin Müritleri”nin mabedinin kapısını çalarak “Dominiken Rahibi” mertebesini talep ettiler.

Bu şahıslardan dört tanesinin isimlerini biliyoruz. Bunlar, Manuel Calécas ve Maxime, Théodore ve André Chrysobergès adlı üç kardeşler. Bu olay, XIV. yüz sonlarında ve XV. yüzyıl başlarında Pera Manastırı'nın ve Gezgin Papazlar Topluluğu'nun en önemli başarılarından biri olduğu için, bu şahıslardan aşağıda bahsedeceğiz.

6- Fr. MANUEL CALECAS: Bizanslı Dominikenlerin en tanınmış temsilcisidir. Hayatı hakkında çok az bilgimiz vardır ve

1. Bu bilgi 17 Temmuz 1476 tarihli bir mektuptan alınmıştır. Bu mektupta tarrikat Üstadı (Maitre General de l'Ordre) Léonard de Mansuetis, Frer Jacques de Novara'ya Venedik Bankasından para çekme ve Pera Saint Pierre Kilisesine gönderme yetkisi vermektedir.

son yıllarda Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan el yazısı mektuplarından da umulan bilgiler elde edilememiştir. Her şeye rağmen, Manuel Calécas'ın dil bilgisi hocası olduğu ve Grek Kilisesi'nde hüküm süren Palamasçılığa karşı olduğu için Katolik Kilisesi'ne geçtiği bilinmektedir. 1334 ila 1347 yılları arasında İstanbul patriği olan ve 1345 yılında Palamas ve yandaşlarını aforoz ettiği için patriklik görevinden uzaklaştırılan Jean Calécas'la aynı aileden olduğunu iddia eden yazarlar da vardır. Pera'dan sonra Chios, Lesbos, Yunanistan ve İtalya'da bulunan Manuel Calécas, 1410 yılında Mytilène'de vefat etmiştir.

Muhtelif çalışmalar içinde özellikle belirtilmesi gerekenler:

a) *İnançlar ve Katolik İnanç ve Prensipleri Hakkında* (Περι πιστεως και περι αρχων της καθολικης πιστεως - De fide et principiis fidei catholicae): Tanrı'nın tekliği ve kutsallığı, İsa Mesih, Ayinler ve insanlığın sonu konularının işlendiği dogmatik teolojinin bir özetidir.

b) *Kutsal Üçleme Hakkında* (Περι της Αγιας Τριαδος- De processione Spiritus Sancti): XII bölüme ayrılmış bu eser, yanlışlıkla Démétrius Cydonès'e atfedilmektedir.

c) *Greklerle Karşı Dört Kitap* (*Adversus graecos libri quatuor*). İlk üç kitap, Kutsal Ruh inanişını inceler. Bu çalışmasında Calécas, ister Latin isterse Grek olsun, eski din adamlarının bu konuda Roma Kilisesi'nin inanişını öğrettiklerini ispat etmektedir. Dördüncü kitap, Greklerin Latinlere karşı yaptıkları suçlamaları ve İman Yemini'ne yaptıkları ilaveleri işlemektedir: Sakal Kesme, Cumartesi Orucu, Mayasız Ekmek, Ölümünden Sonraki Bağış, Günah Çıkartma; Batı'da o dönemde çok yaygın olarak bulunan dini bölünme, haç çıkartma şekli ve nihayet Roma Papasının üstünlüğü. Yazar tarafından Grek dilinde kaleme alınan bu eser, Fransisken Rahibi Frer Antoine tarafından, İstanbul'dan Roma'ya götürülmüş ve Papa V. Martin'e sunulmuştur. Papa bu çalışmayı ünlü hümanist, Başrahip Ambroise Traversari'ye vererek derhal Latinceye çevirtmiştir. Eser papazların, Bâle (1431) ve Floransa

(1439) konsüllerinde din bilimcilerin beğenisini kazanmış ve rehber kitapları (Vade mecum) olmuştur. Greklerde konsüllere davet edildiği için, Batılı din adamlarının Greklerin muhalefet ve hatalarını bilmesi gerekiyordu. Bu konuda, Calécas'ın kitabından daha uygunu bulunamazdı.

d) *Mevzu ve Enerji Hakkında* (Περὶ οὐσιᾶς καὶ ἐνεργειᾶς - De Essentia et Operatione). Palamas inanışlarının incelendiği bir çalışmadır. P. Jugie şöyle demektedir: “Yazar, her zamanki açık ifadesi ve itidali ve ilahiyat bilimin saflaştırdığı derin bir ruh haliyle, önce karşı tarafın sistemini özetlemekte ve sonra da pozitif verilerle işin özünü incelemekte ve buradan kaynaklanan saçmalıkları ortaya koymaktadır.”¹

Tüm bu eserler Migne'nin *Grek Dinleri* (Patrologie Grecque) çalışmalarına dahil edilmiştir. (CLII ve CLIV ciltler.)

Bunların dışında, elimizde, Calécas'ın iki vaazı bulunmaktadır. Bunlardan biri “Sünnet” diğeri “Saint Etienne” üzerinedir. Grek dili üzerine de iki çalışması bilinmektedir: birisi *Soyadları*, diğeri de *İsimler*'dir.

7- Fr. MAXIME CHRYSOBERGES: Katolik inancını kabul eden ve Dominiken Tarikatı'na giren Maxime, Théodore ve André Chrysobergès kardeşlerin olayı tabii ki bir tesadüf değildir. Her üçü de, Pera Manastırı'na ve Fr. Pérégrinants Grubu'na bağlı olmalarına rağmen, hayatlarının büyük bir bölümünü Batı'da geçirmişler, hiçbir zaman Grek ve Latin kiliselerinin birleşmesi gayretlerinden vazgeçmemişlerdir. Maxime'in Hırvatlara yaptığı bir konuşma metni elimizdedir.² Ayrıca, Joseph Bryennios ve Hırvat din adamı Nil Damilas'a dini risaleler yazdığı bilinmektedir.³

1. Jugie A. A., “*Théologia Dogmatica Christianorum Orientalium*” 5. cilt Paris 1926, II sayfa 161.

2. Migne, P.G. 154, 1217-1228.

3. Mercati, age, 102-103.

P. Loenertz şöyle yazmaktadır:⁴ “Maxime Chrysobergès, İtalya’da öğrenimi sırasında çok ilginç bir çalışmaya koyulmuştu: meraklı ve Kilise Birliği yanlısı din adamlarının Ermeni-Dominiken dini uygulamalarını biraz bilen bir kişi olarak, Grek-Katolik ortak bir dini ayin uygulamasının yaratılması. Grek-Katolik çevrelerde, bir süredir bu tür projeler öngörülüyordu. Démétrius Cydonès, Kutsal Cuma dualarının ve müsterek ayinin çevirisini yapmıştı. Manuel Calécas da bazı dini uygulamaları çevirmişti. Fr. Maxime Chrysobergès, bu belli belirsiz projeleri şekillendirdi. 28 Şubat 1398 tarihinde, Papa IX. Boniface’tan ayin ve diğer kutsal törenlerin -Dominiken ritine uymak kaydıyla- Grek dilinde yapılabileceği iznini kopardı.”¹

Grek dilinde yazılmış bu dini uygulama kitapları, 1410 yılında Maxime’in ölümünden sonra Manuel Calécas’a ve ondan da sırasıyla kardeşleri Théodore ve André’ye geçti ve en sonunda Vatikan Kütüphanesi’nin oldu.

8- Fr. THEODORE CHRYSOBERGES: Onun hakkında tek bildiğimiz, Gezin Rahiplerin Genel Temsilcisi olduğu ve 10 Nisan 1418 tarihinde Olenus Piskoposluğu’na tayin edildiğidir. 1429 yılında ölmüştür.

9- Fr. ANDRE CHRYSOBERGES: Üç kardeşin en ünlüsüdür. P. Echard şunları yazmaktadır: “Yaklaşık yirmili yaşlarda, her iki kilisenin papazlarıyla görüştüktan sonra, doğru yolu bularak dini hizipçilikten vazgeçti ve Katolik inancını benimseyerek Fr. Prêcheur tarikatına katıldı (1400 yılına doğru). Pera Manastırı’nda çömezlik dönemini tamamladıktan sonra eğitim için İtalya’ya gönderildi.

1412 yılında, bakalorya sahibi olarak Padua Üniversitesi’ne, 1414 yılında da Konstanz Konsülü’ne katıldı. 1418 ila 1425 yılları arasında, tekrar Doğu’ya dönerek kâfirler ve bölünmecilerle

4. Loenertz, age, sayfa 86.

1. BOP, II, 370.

karşı vaazlarını sürdürdü. 1 Aralık 1425 tarihinde Papa Martin V, Kaffa kentindeki Saint Antoine Şapeli'nin gelirlerini ona bağışladı ve bu fırsatta şu güzel sözlerle adını andı: "Sadakatinden en ufak bir kuşku duymadığımız Dominiken Tarikatı'ndan aziz evladımız ilahiyat âlimi Constantinopolisli Andreas hocanın dindarlığı, edebi bilgisi, ahlaklı ve onurlu yaşamı ve takdire şayan dürüstlüğü ve erdemi bizi bu onurları kendisine bahşetmeye sevk ediyor. (Religionis zelus, litterarum scientia, vitae ac morum honestas, aliaque laudabilia probitatis et virtutum merita, super quibus dilectus filius Andreas de Constantinopoli O. Fr. P. professor, Magister in Theologia, apud nos fide digno commendatur testimonio, Nos inducunt ut sibi reddamur ad gratiam liberales.)

André, 1426 yılında İtalya'ya döndüğünde, Papa tarafından Gezgin Rahipler Topluluğu Genel Temsilcisi ve Vatikan Vaizi (Papa Sözcüsü) olarak tayin edildi; Bizans İmparatoru VIII. Jean Paolog'a ve Kiliseler birliğini tartışmak için Grekleri, bir Grek olarak, İtalya'da yapılacak bir konsüle davet etmek için İstanbul Grek Patriği Joseph'e gönderildi. Bizans Sarayı'nda önce olumlu karşılanmasına rağmen, Jean'dan yazılı bir cevap almadan Roma'ya dönmüş olmalı. Ancak Constantinople seyahati tamamen boşuna değildi. Yunanistan'a gitmek fırsatını bulmuşken, beraberinde getirdiği on Dominiken'i, yönetimi altındaki Doğu Manastırlarına yerleştirdi.²

Sonrasında Rodos, daha sonra da Nicosie Başpiskoposu olarak tayin edildi ve Bâle (İsviçre'nin Basel Kenti- Bâle Kantonu) ve Floransa konsüllerine katıldı. Bâle'de 22 Ağustos 1432 tarihli genel oturumda yaptığı ünlü konuşmasından çok, Floransa Konsülü'nün üçüncü oturumunda, Marc d'Ephese'e (Efesli Marc) karşı yaptığı destansı mücadeleyle tanınır (1438).¹

2. André Chyrsoberges'in hayatı hakkında daha fazla bilgi almak ne naklettiğimiz notları belgelendirmek için EO 180 (1935) sayfa 414-438, Peder Laurent O. Pnin makalesine bakınız: *L'activité d'André Chyrsoberges O. P* (André Chyrsoberges'in Faaliyetleri)

1. Labbé, C.C. XVII, col. 663 ve XXIII col. 47.

1445 tarihli Papa Eugene IV'e ait bir fetvada, tüm zekâsını ve enerjisini kiliselerin birliği için kullanan bu büyük adamın eserleri anlatılmaktadır. Yazar olarak ondan elimizde kalan, biri Grekçe diğeri Latince yazılmış iki kitapçıktır. Birincisini, kardinal mertebesine yükseltilmesinden önce, Nicée Başpiskoposu Bessarion'a, Méthone'da yaptıkları görüşmeden sonra yazmıştır.² Diğeri de André'nin Méthone seyahatiyle ilgilidir. Adı geçen şehirde yaşayan Katoliklerin talebi üzerine kaleme alınan bu yazı, Marc d'Ephese tarafından, Methone Papazı Georges'a yazılan risalenin reddi niteliğindedir.³

10) Fr. FRANÇOIS: XV. yüzyıl sonlarında Pera'da yaşayan bu din adamı, Grekler aleyhine yazan son Doğulu Dominiken'dir. Constantinople Kilisesi'nin ünlü hatibi Manuel de Corinthe'in uzun reddiyeleri sayesinde bu yazıların bilgileri bize kadar ulaşmıştır.⁴

2. Vat. Graec. 706, f.176 r-181 v.

3. Vatikan Kütüphanesi, Palat. Lat. 604.

4. SSOP I 897.

SONUÇ

Çalışmamızı sonuna kadar sabırla takip den okuyucularımız, anlattıklarımızdan aşağıdaki sonuçları çıkarmışlardır:

- 1- Arap Camii'nin kökenleri hakkında Müslüman görüşleri de Bizans iddiaları da hiçbir tarihi gerçeğe dayanmamaktadır.
- 2- Bu konuda kabul edilebilir tek iddia, bugünkü Cami binasının, Galata Ceneviz Kolonisi tarafından mezarlık olarak kullanılan ve daha sonra XIV. yüzyıl başlarında Dominikenlerin devraldığı ve harap durumda olduğu için yıkılarak yerine devrin Batı tarzında, resmi adı "Saint Dominique" olan ve yaygın bir şekilde "Saint Paul" olarak da adlandırılan ve bir manastır ilavesiyle yeni bir kilise inşa ettikleri eski bir Grek Kilisesi olduğudur.

Dikkatlerine sunduğumuz yetersiz bilgiye rağmen, bizim gibi, okurlarımız da yaklaşık iki yüzyıl bu manastırda barınan din adamlarının gayretlerine hayran kalmışlardır. İstekleri, yine bu ülkede, Tanrı'nın inayetiyle, eskisini aratmayan yeni bir Dominiken faaliyetleri döneminin başlamasıdır.

ALFABETİK DİZİN

II. Mehmet 52, 90, 92, 103
II. Mustafa 29
II. Ömer 48
II. Teodos 68
III. Ahmet 29
III. Mehmet 29, 32
4. Haçlı Seferleri 59
IV. Haçlı Seferi Günlükleri 88
IV. Haçlı Seferleri 69
IV. Mehmet 29
VII. Michel Paleolog 69
VIII. Constantin 57
IX. Boniface 101, 102, 114
XII. Gregoire 91
1303 Fermanı 84
A
Ab'ul Mahasin 57
Abd al-Malik bin Mervan 52
Abd-ül Melek 45
Abydos 46
Afrika 27, 30, 46, 48, 49, 59
Akdeniz 44
Akropol 47
Akşehir 51
Amphiaraus 67, 68
Amphiaraus Tapınağı 67
André Chrysobergès 111, 113
Ankara Savaşı 51
Apsis 30, 73, 74, 76
Araplar 44, 45, 51, 53, 54, 61, 85
Areobindus 63, 64
Aréobindus Kilisesi 64, 65
Aréobindus Sarayı 64, 65
Aristo ve Platon 104
Arkeolog Paspatis 60
Arkeoloji Müzesi 88, 100
Asya 44, 306
Atatürk Köprüsü 78
Avrupa 47, 86, 306
Aya Sofya 60, 83

Azapkapı 27, 43, 68, 70, 71, 72
Aziz ve Büyük Şehit Mutlu Georges
Kilisesi 78
Aziz Yasinus 85
Azize Clara 72
B
Bab-ı Âli Ağası 43
Bab-ı Âli kâtibi 50
Bağdat 37, 44, 45, 54
Balık Pazarı 83
Balkanlar 46
Banisi Emevi Hanedanı 37
Basel Kenti 115
Berzah 67
Beyazıd 50, 51, 61
Birinci Kâtibi Hacı Emin Ağa 43
Bizans 26, 45, 46, 47, 51, 54, 55, 56,
58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67,
68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77,
81, 83, 84, 86, 87, 88, 91, 93, 95,
101, 104, 105, 106, 108, 111, 115,
117, 306
Bizans İmparatoru 45, 51, 101, 115
Boğaz Burnu 67
Bohemya 86
Bolos 67, 68
Büyük Cami 43
Büyük Constantin 60, 82
Büyük Hendek 71
C
Cami-i Kebir 43
Celal Esad 85
Cemaziüvvel 43
Cenab-ı Hazreti Bariye 38
Ceneviz mahallesı 50
Cenevizliler 69, 70, 71, 72, 78, 80,
94, 95
Cesar Cantu 76
Christ/İsa Kulesi 71
Constantin Pogonat 49

Constantin Porphyrogénète 49, 54,
55, 56

Constantinople Kilisesi 116

Constantinople Tapınağı 87

Constantinopolis Anıtları 64

Cumartesi Orucu 112

Cyzique 44, 54

Ç

Çanakkale 37, 44, 46

Çanakkale Boğazı 37

D

Dalleggio 27, 74, 88, 89, 90

Danimarka 86

Davutpaşa 61

Denys 67

Devlet Müzesi 73

Diana Phosphorus 66, 67, 68

Diana Phosphorus Tapınağı 66, 68

Dijon Genel Meclisi 99

Divan Hocası 50

Divanı Hümayun kâtibi (Hacı Emin
Efendi) 38

Diyar-ı Rum 39

Doğu Latin İmparatorluğu 69, 84, 85,
87, 88, 89

Doğulu Dominiken 116

Doktor Angélique 105

Dominiken Cemaati 84, 86, 87, 103

Dominiken Kilisesi 33, 85, 90, 92,
96, 101

Dominiken Manastırı 87, 94, 95, 97,
98

Dominiken Rahibi 111

Dominiken Tapınağı 86, 87, 92

Dominiken Tarikatı 86, 93, 98, 100,
101, 113, 115

Dominiken Tarikatı Genel Meclisi 86

Dominikenler 77, 85, 90, 93, 95, 103,
108, 110

Dünya İmparatorluğu 46

E

Ebersolt 73, 74, 75, 76, 84

Echos d'Orient dergisi 98

Edirne 37 306

Edirnekapı 53

Ege Denizi 44

Egza-i Şerif 43

Erdek 44, 54

Eski Cephanelik 78

Eski Eserler Müzesi 88, 92, 100

Eski Kilise 29, 30, 75

Eski Saray bölgesi 67

Evkaf Nezareti 25

Eyüp 45

Eyüp Türbesi 45

F

Fatimi Halifesi al-Hakim 57

Fatimi Hutbesi 57

Fenerbehçe 48

Floransa 99, 108, 112, 115

Fr. Nicolas 102

Fr. Philippe 106, 109

Fr. Pierre 87

Fransa Kralı Saint Louis 87

Frer Baldarrare 91

Frer Jacques 87, 107, 111

Frer Simon 106, 107

Frer Thomas 94

Frère Gérard de Franchet 87

Freskler 73, 74

G

G. B. della Frata 27

G. B. Mauri della Fratta 29, 32

Galata 25, 32, 37, 43, 50, 51, 52, 53,
55, 56, 57, 59, 60, 61, 65, 66, 67,
68, 69, 71, 72, 74, 75, 79, 81, 82,
83, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 93, 94,
95, 96, 98, 100, 103, 104, 107, 117

Galata Kulesi 69, 71, 103

Galata Şatosu 71

Gelibolu Yarımadası 46

Gémiste Pléton 104

Gemlik Koyu 48

Georges Pachymérès 80

Gezgin Papazlar Topluluğu 111

Gezgin Rahipler Cemaati 91

Gezgin Rahipler Topluluğu 91, 97, 115
Gilles 60
Grek Eyaleti Manastırları 87
Grek kilisesi 65, 73, 77, 88, 95, 112, 117
Grekler 59, 72, 85, 106, 108, 110, 116
Guillaume de Gaillac 94, 95, 98, 105, 106
Gülnûş Sultan 29
Gyllius 60, 66, 67, 68, 72

H

Hadersler 86
Haliç 50, 60, 61, 66, 69, 70, 71, 78, 79, 80, 82, 83, 88
Halife Halid 45
Hammer 50, 51, 57, 63, 64, 65, 82, 83, 101
Haremeyn 43
Hazreti Mevla 38
Heyd 57, 58
Hristiyan Âlemi 46
Hırvatistan 86
Hipodrom 55, 57
Hippostene 67, 68
Honorius Banyoları 68
Honorius Forum 68

I

Ibn al-Atir 52, 58
Irak hükümdarı Ertuğrul 57
Isaac 58
Isparta 67, 104

İ

İskenderiyeli Apolinaire 83
Ismene Irmağı 67
İran Katolik Cemaati 102
İkinci Sultan Mehmet 42
İlahiyat Yazmaları 111
İmparator Andronic II 81, 106 (Bu isimde de bir yanlışlık var)
İmparator Constantin Monomaque 57, 58

İmparator III. Leon 47
İmparator Justin le Thrace 63
İmparator Manuel 50
İmparator VII. Jean Paleolog 51, 61
İmparator XVI. Maurice 63
İmparatorluk Sarayı 108, 109
İspanya 46, 49, 59
İstanbul 29, 37, 39, 42, 44, 45, 46, 48, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 65, 67, 69, 71, 74, 84, 85, 86, 87, 88, 92, 93, 94, 100, 101, 102, 103, 104, 108, 110, 112, 115, 306
İstanbul Camii 57
İstanbul Mene 83
İstanbul Simon 105
İstiridyе bölgesi 68
İsviçre 115
İtalya 46, 85, 104, 112, 114, 115, 306

J

Jean Calécas 112
Jean Cantacuzene 108, 110
Jean Lagos 58
Jean Malalas 64
Journal Asiatique 52
Julienne Sarayı 65
Justinienne 68
Justinyen 68, 77, 82, 83, 84

K

Kadıköy 45, 47
Kadırga Limanı 56
Kâfirlere Karşı Yazmalar 110, 111
Kalafat Caddesi 80
Kalafat Yeri Sokağı 80
Kapadokya 45
Kara Çelebizade Abdülaziz 43
Karadeniz 86
Karaköy 68, 69, 70, 72, 82, 83
Karaköy Meydanı 68
Katolik Kilisesi 88, 92, 107, 111, 112
Katolik Patriği 58
Kırım Savaşı 26
Konstanz Konsülü 114
Kont Amédée de Savoie 101

Koruyucu Meryem 47
Kral II Baudouin 87
Kutlu Bakire Meryem 91
Kutsal Kitap 87
Kuzey Afrika 27, 30, 49, 59
Kynamos 78, 79

L

La Turquie 25
Latin Kiliseleri 66, 72
Leon 47, 49, 53, 54, 56
Lipsos Manastırı 78

M

M. Canard 45, 52, 55, 56, 57
Macropita 78, 79
Madinat al-Kahr 52
Magnifica Comunita di Pera 90
Mahkeme Caddesi 81
Mahkeme Sokağı 80, 89
Malaga Piskoposu Barthélemy de Bologne 99
Mamboury 25, 26, 33, 85
Manuel Calécas 111, 112, 114
Manuel de Corinthe 116
Mauri della Fratta 29, 32, 90
Maurice 63, 64
Mayasız Ekmek 112
Mazzo VII 81
Medine 43, 45
Mekke 26, 43, 85
Melologe 60
Meryem Ana Şapeli 91
Meryem Hodighitria (İkonu) 47
Mese Domeniko 92, 103
Mesleme bin Abd-ul Melek 37
Metopon bölgeleri 67
Mevlid-i Şerif 43
Mısır 101
Mordtmann 55, 56
Muhammed 37, 42, 45, 46, 53
Muhteşem Pera Cemaati 90
Mustafa Kâtip Çelebi 43
Müslüman tapınağı 29

N

Nagara 46
Négropont Manastırı 106
Nicée Başpiskoposu Bessarion 116
Nicéphore Grégorias 68, 81
Nicéte Choniates 58, 59, 60, 61
Norveç 86

O

Olenus Piskoposluğu 114
Omar bin Abd al-Aziz 54
Ortaçağ 71
Osmanlı 41, 44, 55, 57, 80, 104, 306
Osmanlı Bankası 80 306
Ostreodos 67
Oxia 47

Ö

Ölümünden Sonraki Bağış 112
Ömer Bin Abdül-Aziz 40

P

P. Antonio Guiducci 92, 93
P. Ceslao Pera 60
P. Guillaume Bernard de Gaillac 93
P. Guillaume de 94, 95, 105
P. Loenertz 86, 87, 88, 91, 97, 114
Padua Üniversitesi 114
Papa Eugene IV 116
Papa III. Innocent 58
Papa IX. Boniface, Frer Pierre de Bassignana 101
Papa V. Martin 112
Papa V. Paul 90
Paparrigopulos 48
Papaz Pertinax 81
Paris 70, 73, 82, 85, 86, 94, 98, 101, 104, 113, 306
Paspati 50, 56, 60, 61, 72, 73
Patrik Constantios 82, 83
Patrik Germain 47
Patrik I. Nicolas 57
Peder Ceslao Pera 74
Peder Echard 98, 108
Peder Jugie 108
Peder Loenertz 102
Peder Mortier 98

Pera 29, 60, 69, 70, 71, 74, 86, 87,
88, 90, 91, 92, 94, 98, 99, 100,
101, 102, 103, 105, 106, 107, 108,
109, 111, 112, 113, 114, 116
Pera Manastırı 94, 98, 99, 100, 105,
106, 107, 109, 111, 113, 114
Pera Saint-Antoine 101
Pera Topluluğu 101
Peralı asilzade Antoine de Via 91
Peralı Kutlu Aziz Dominicus 91
Perama İskelesi 83
Perama kapısı 60
Perdicarius Bağları 78, 79
Perpignan Genel Meclisi 98
Perşembe Pazarı Caddesi 74
Pierre 63, 64, 66, 87, 90, 92, 93, 101,
102, 103, 111
Pizalılar 59
Plati 47
Podesta Montani de Marinis 80, 91
Polonya 86
Poméranie 86
Prêcheur Tarikatı 99
Procope 82
Prof. Mamboury 25
Prusya 86

R

Riant Kontu 75
Roma 46, 86, 87, 88, 93, 94, 101,
103, 107, 112, 115
Rönesans 104, 306
Rum Ateşi 45
Rusya 86, 306

S

Saint Antoine 101, 102, 115
Saint Aréobindus 65
Saint Augustin Kanunları 100
Saint Benoît Kilisesi 69, 72
Saint Claire Kilisesi 66, 72
Saint Dominique Kilisesi 25, 91, 95
Saint Dominique Manastır 91
Saint Dominique Tapınağı 90
Saint Emilien Kapısı 50, 61
Saint Georges Kilisesi 79

Saint Hyacinthe 84, 85, 86, 87, 93
Saint Irene Kilisesi 61, 70, 78, 79,
81, 82, 83, 95
Saint Jean Kilisesi 78
Saint Michel 93, 94, 98
Saint Nicolas Kilisesi 79
Saint Paul (Kilisesi) 25, 84, 86, 87,
90, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 100,
104, 117
Saint Photine Kilisesi 68, 72
Saint Theodule Kilisesi 78
Saint Thomas 100, 105, 108, 110,
111
Saint Thomas Yazmaları 100
Sainte Anastasie Kilisesi 56
Sainte Irene Kilisesi 60, 68, 73, 77,
79, 81, 82, 83, 84
Sainte Photine Kilisesi 66, 72
Sainte Thetocos d'Aréobindus 64
Saints Anagyres Kilisesi 79
Sakal Kesme 112
Saliha Sultan 27, 29, 43
Sanctae Crucis 69, 79
Santa Maria Novella Manastırı 99
Sarayburnu 67
Sarrasin Camii 49, 59, 60
Selahattin 58
Selanik 37, 108, 306
Selefi al-Zahir 57
Seyid Gazi ve Muhammed Batal 37
Silah Müzesi 60
Sir Cuncy Enguerrand VII 101
Sirkeci 60, 61
Sirkeci Garı 60
Sivriada ve Hayırsız Ada 47
Sofyan 48
Soisson piskoposu Gautier Cornut 87
Sokollu Mehmet Paşa Camii 56
Sokrat 109
Son Cemaat Yeri 26, 30
Strabon 67
Suriye 44, 45, 57
Süleyman 37, 48, 52, 54
Syaphas 67, 68

Syke 67, 68
Sykodes 67, 68

Ş

Şam 40, 41
Şişhane Karakolu 71

T

Thebes (Isparta) Savaşı 67
Théophane 45, 48, 49, 63, 64, 82, 83
Thomas d'Aquin 108, 109
Tiflis Başpiskoposu Jean de Florence
99
Timurleng 51, 92
Tophane 66, 67, 71, 72, 82, 83
Tournefort 29, 66
Trabzon 104, 306
Trisagion 64
Türk tarihçi Karamani 52
Türkler 35, 45, 55, 73, 74, 90, 103,
306

V

Valide Sultan 27, 43
Vasiliev 104
Vatikan Kütüphanesi 111, 114, 116
Velid b. Abdülmelik Halife-i din 38
Venedik 50, 61, 105, 106, 108, 111
Venedikliler 59 306
Venüs Placidia 67, 68
Vetus Tersana 68
Villehardouin 69, 88

Y

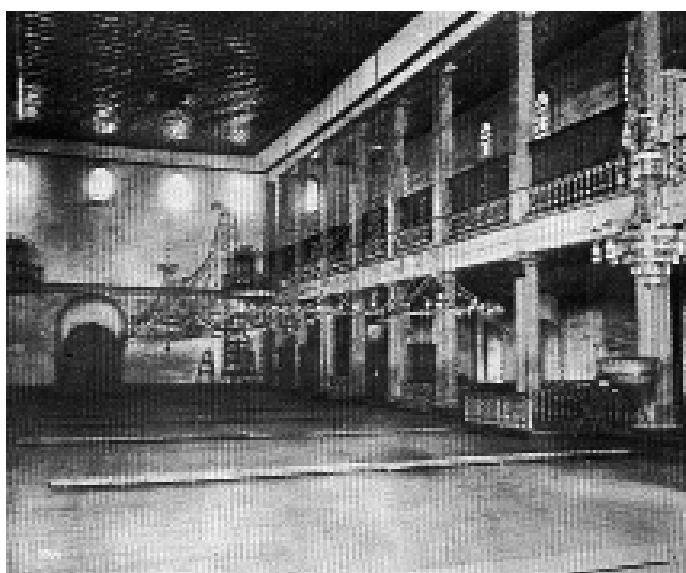
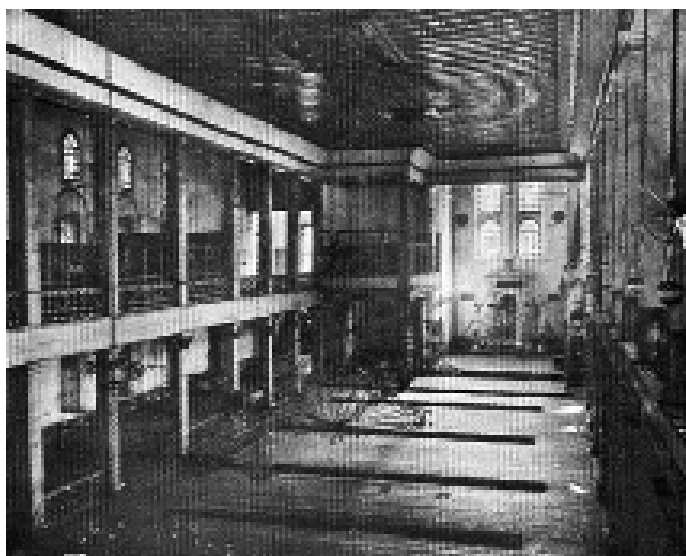
Yahudi mahalleleri 50
Yahudi Mahallesi 69, 306
Yezid Rum 48
Yunanistan 93, 94, 98, 112, 115, 306
Yüksek Kaldırım Caddesi 69

Z

Zebur 100

ÇİZİM VE FOTOĞRAFLAR

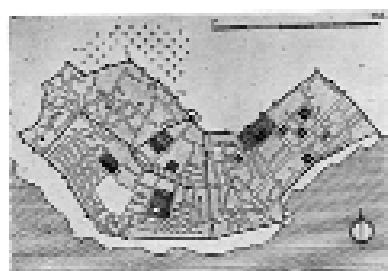
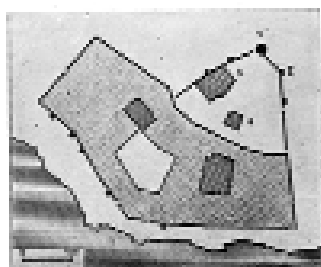
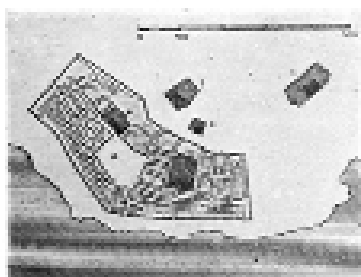
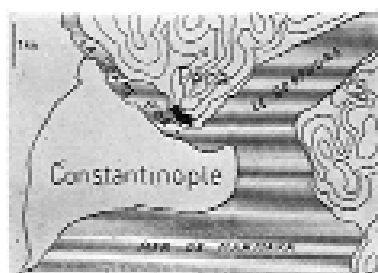

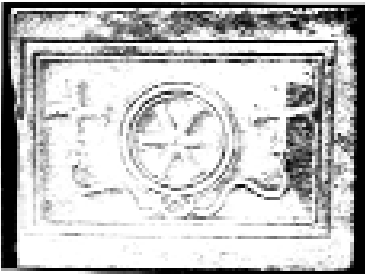

بومعبد سكا اخو الله الامام	كهذا راكبه بوعبيد قبيلا كرام
بجهره سنده ظلمنايچر جكر ولا	كهذا راكبه بوقبايد حضرت مولا
آكه كوردايله كورانك شانه عظيم	در كهذا خراسا كه دايد تكمير
نصر عند صلوة وسلامه قائم اول	جنا حضرت ياريه مقصدايسته اول
قبول ايد و اماره خرم ايد و معقود	بوخا كه يوسور در كهذا ايند دور
بكم القش الله سنده ايد بجزان	هنوز دنده رها كه مشايد و طنان
چون اول حضرت ايلدك خليفه	يزيد ايلدك يوفنده اول و حنك
مر ايلدك قنططيه يار و سفر	كه قتلد مسلمانا مالا ايسر عشك
كه بوز ايلدك سلامه مسلم خطبه	داير و يوفنده يار و زرتبه
بوفيز حركه حاكمه عرض ايلدك	قبول ايلدك حنك عرض ايلدك
بوعظمي اكر ايد بمرانك اللهي ادم	تعهد ايلدك يار بعين ايلدك ادم
صحابه در بجهر كه قسرا ايسر	جنا بجهر توكلد اولد ايسر
قونه كو جكر ايد بوعظمي ايلدك	كه خلفه شهدا لا اله الا الله

دَارُ فِرْعَوْنَ كَلْبًا وَارْتَحِلْ فَخُتَيْدُكَ	لَيْحًا تَوَلَّى يَغْوِي إِلَى حَيْثُ خَيْرٌ لَكَ
بَوَيْتِي مَالِ غَنِيمَتِكَ يَا يُوْسُفَ مَعْمُورُ	كَيْدًا لَوْ لَزِمْتُكَ خَائِعًا إِلَى شَيْءٍ
تَكْوِيْنُ رُوحِكَ كَوْنُكَ كَمَنْدَرُ سَوْدُ	خُرَاجُ قَوْمِكَ دُرْعَةُ الْيَتَامَى الْوَرْدُ
رَجَا لِيَقُوْكَ قَوْلُ الْكَاذِبِ وَرَدَّ كِبَايَ	لَا تَأْمَنُ إِلَّا بِمَنْ يَكُونُ دَامِرُ زَنَايَ
بِرِيْستِ سَبْعُ مَوَاقِدِ الْإِلَاحِ الْبَلَدِ	بَوَارِكَا خَلْدًا دُعَا الْبَلَدِ الْبَلَدِ
أَوْ كَمَا تَوَلَّى كَيْدُ شَوَاحِدِ قَتْلِ الْبَلَدِ	كَيْدُكَ كَالْمَلِكِ الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى
كَيْدُ الْوَلَّى الْوَلَّى عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ	كَيْدُ الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى
كَفَيْدُكَ شَيْءٌ كَيْدُ الْوَلَّى الْوَلَّى	بَيْدُ الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى
قَتْلُكَ كَيْدُكَ كَيْدُ الْوَلَّى الْوَلَّى	أَمَّا كَيْدُكَ كَيْدُ الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى
حُصُونُكَ كَيْدُ الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى	بَوَالِدُكَ كَيْدُ الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى
نَصْرُ الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى	كَيْدُ الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى
نَجَاكَ كَيْدُ الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى	بَيْدُ الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى
تَكْوِيْنُ الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى	نَظْمُ الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى الْوَلَّى

که بر خورشید و سحر که بر این اجرا	بستو کرد که بیگونی که بکار مولا
که در کربلا لشکر خاندان	و خود که کار که در کربلا
که بعضی حضرت سلطان محمد نانی	جهان را با دست و شانی
میستاد که قسطنطین	ابو الفتح که در کربلا
که روزی که در کربلا	جهان را که در کربلا
بچه میخاست که در کربلا	در عالمی که در کربلا
خدا قبل از شهادت فرج پاک	که در کربلا که در کربلا
جنان که در کربلا	اولی قیامت که در کربلا
و طام از کربلا که در کربلا	بقالناضیه که در کربلا
که در کربلا که در کربلا	و خلیفه که در کربلا

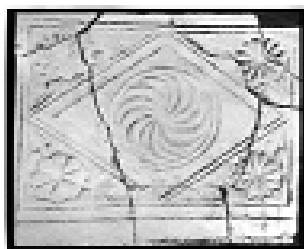

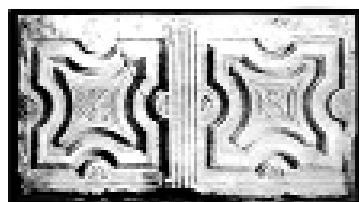
PARAPETS SCULPTES BYZANTINS DE L'ARAP-DJAMI
AU MUSÉE DES ANTIQUITÉS D'ISTANBUL

Cliché n. 2765 — Inv. n 2926
(Ve siècle)

Cl n. 2774 — Inv. n 2926
(X^e ou XIe siècle)

Inv. n 2925
(VIe siècle)

